

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

**XIII. YÜZYILDA ANADOLU'DAN
MISIR VE SURİYE'YE YAŞANAN
KARŞILIKLI GÖÇLER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Mustafa DEMİRCİ

Hazırlayan
Ahmet Faruk ALKAN

Konya 2007

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	i
ÖNSÖZ	ii
GİRİŞ	1
1. Konunun Önemi ve Sınırları	1
2. Kaynaklar ve Araştırmalar	4

I. BÖLÜM

ANADOLU İLE MİSİR VE SURİYE ARASINDAKİ İLİŞKİLER

1. Moğol İstilasası Öncesi	10
1.1. Siyasi – Askeri İlişkiler	10
1.2. Bilimsel ve Kültürel İlişkiler	18
1.3. İktisadi Münasebetler ve Göçlere Etkisi	22
2. Moğol Hakimiyeti Dönemi İlişkiler	25
2.1. Ayn Calut Savaşı	27
2.2. Sultan Baybars ve Anadolu Selçukluları	29
2.3. Sultan Baybars'ın Kayseri'ye Gelmesi	31

II. BÖLÜM

ANADOLU İLE MİSİR VE SURİYE ARASINDA YAŞANAN KARŞILIKLI GÖÇLERİN SEBEPLERİ VE ÖNEMLİ GÖÇLER

1. İç Siyasi Etkenlerden Kaynaklanan Göçler	37
1.1. Alaeddin Keykubat Devri	41
1.2. II. Gıyaseddin Keyhüsrev ve Sa'deddin Köpek'in Tutumları	44
2. Moğol İstilasasının Ortaya Çıkardığı Göçler	48
2.1. İstilanın Mahiyeti ve Göçlere Olan Etkisi	48
2.2. 1277-1279 Bunalımı	60

3. Anadolu ile Suriye ve Mısır'daki İlim Merkezlerinin Cazibesinden Kaynaklanan Göçler	63
4. Dini ve Tasavvufi Zümrelerin Kolonizasyonu.....	79
4.1. Önemli Tasavvuf Zümreleri ve Göçleri	79
4.2. Babaî İsyanının Tasavvufi Grupların Suriye'ye Göçüşündeki Rolü.....	89
SONUÇ	93
KAYNAKÇA.....	95

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
AÜDTCF	: Ankara Ün. Dil Tarih Coğrafiya Fak.
Bkz	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev	: Çeviren
DGBİT	: Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
İA	: İslam Ansiklopedisi
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
Nşr	: Neşreden
s.	: Sayfa
Sa	: Sayı
S. Ü	: Selçuk Üniversitesi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vd	: ve devamı
yay	: Yayınlayan
yy	: Yüzyıl

ÖNSÖZ

Tarihin her döneminde, medeniyetler arası sosyal hareketlilik mevcut olmuştur. Toplumların en önemli dinamizmi ise, sürekli olarak gelişmeleri ve kaynaşmalarıdır. Bu anlamda, toplumların kendi içinde yaşadıkları her vakıya aynı zamanda siyasi, sosyal, iktisadi birçok yapı taşını etkilemiştir. Aslında bu gibi etkileşimler zaman içerisinde toplumsal tabakaların yer değiştirmesi sonucu meydana gelmektedir. Bu araştırmamızda, toplumsal dinamiğin sürekli değişimini sağlayan göç hadiseleri üzerinde durulacaktır. Ancak bu göçlerin daha çok Anadolu Selçukluları döneminde, özellikle XIII. yüzyılda yapılması konumuzun odak noktasıdır.

Birinci bölümde, Anadolu Selçukluları ile Mısır ve Suriye’de kurulmuş devletler arasında yaşanan, siyasi, sosyal ve iktisadi ilişkiler boyutuna değinilecektir. Konumuzun çerçevesini oluşturan bu bölümde, karşılıklı göçlerin yaşanmasına olanak sağlayan ortam üzerinde durulacaktır. Nitekim Eyyûbîler ve Memlûkler devrinde, Anadolu Selçukluları ile yaşanan ilişkiler, esasında toplumsal hareketliliğin de yönünü tayin etmiştir. Bu bölümde ayrıca, Selçuklu Sultanlarıyla, Eyyûbî ve Memlûklü sultanlarının karşılıklı ilişkileri boyutu Moğol istilası öncesi ve sonrası şeklinde iki farklı kronolojide ele alınmıştır. Gerek Selçuklu siyaseti gerekse de Eyyûbî ve Memlûk siyaseti, bu ilişkilerde belirleyici olmuştur.

İkinci bölümde ise, Mısır ve Suriye’de kurulan medeniyetler ile Anadolu Selçukluları arasında yaşanan siyasi, sosyal ve iktisadi göçler, bu göçlerin kaynakları ve nedenleri ele alınmıştır. Burada ele alınan göç konusu, sadece tek yönlü olmayıp, Anadolu’dan göç edenlerin yanında Anadolu’ya gelenler üzerinde de durulmuştur. Sebepler ise, siyasi mücadelelerin yanı sıra, dini ve tasavvufi etkenler, Moğol istilasının etkileri ve belli başlı ilim merkezlerinin cazibe merkezi haline gelmesi olarak kategoriye ayrılarak incelenmiştir. Özellikle siyasi ve sosyal sebeplerin yoğunluk kazandığı bu bölümde, dış etkenlerin belirleyiciliği, konuya ayrı bir önem katmıştır. Bunun yanında bu göçlerin meydana getirdiği, siyasi ve kültürel sonuçlarına da, her sebebin kendi içinde değinilmiştir. Özellikle Türkmen ilim adamlarının yoğunluk kazandığı bu göçlerde, bir takım isimler ve fikri çevreler üzerinde durulmuştur. İlim adamlarının göçlerinin yanında tasavvufi zümrelerin de zaman zaman bu nüfus hareketliliğine katıldıkları görülmektedir.

Bu araştırmanın hazırlanması esnasında yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Mikail BAYRAM'a, zamanından feragat eden ve değerli fikirleriyle araştırmanın sağlıklı bir biçimde sonuçlanmasını sağlayan Doç. Dr. Mustafa DEMİRCİ'ye, teknik bakımdan fikirlerine başvurduğum hocam Yrd. Doç. Dr. M. Ali HACIGÖKMEN'e ve Dr. Sefer SOLMAZ'a teşekkürü bir borç bilirim.

Saygılarımla

Ahmet Faruk ALKAN

GİRİŞ

1. Konunun Önemi ve Sınırları

Anadolu'da Türk kültürü ve etkinliğinin yerleşmesinde belli başlı aşamalar cereyan etmiştir. Tarihi dönemler içerisinde ise bu aşamalar köklü değişimleri de beraberinde getirmiştir. Öncelikle Selçuklu Devleti'nin kuruluşunda Dandanakan Savaşından (M. 1040) hemen sonra, Doğu Anadolu'ya yapılan Türk akınları bu bölgedeki Bizans mukavemetini kırma yönünden büyük bir önem taşır. Öte taraftan Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın Türk tarihinin dönüm noktalarından biri olan Malazgirt Savaşı'nda (M. 1071) Bizans'ı yenmesi Türklerin Anadolu'ya yerleşmesine imkân sağlıyordu. Bunun neticesinde Anadolu'ya büyük bir göç başlamış, oldukça uzun süren bu nüfus hareketinde Azerbaycan bir geçiş noktası olmuştu. Türkiye Selçukluları Devleti bu Türkmen kitlelerinin Anadolu'ya göç etmesi sayesinde kurulmuştu. Anadolu'nun fethi ile bir Türk vatanı haline gelmesinde yepyeni ve farklı bir süreç başlamış oldu. Artık Türkler ne keşif ve ne de akın için geliyorlardı. Bu geliş bir daha değişmemek üzere Anadolu'nun bir Türk-İslam yurdu haline konulması içindi. Nitekim çok kesif bir biçimde Türk göçmenleri Anadolu'yu dolduruyordu. Bizans karşısında başarısız olduklarında, daha önce olduğu gibi hemen Azerbaycan ve İran'a çekilmiyor, Anadolu'da kalmaya devam ediyorlardı. Zaten savaşlarda başarısız olmaları da pek söz konusu değildi.

Türklerin Anadolu'yu vatan edinme arzuları yanında, nihai sonuca ulaşmada fazla güçlük çekmemelerinin çeşitli nedenleri arasında, Bizans'ın bir kısım uygulamaları ve bunlara bağlı olarak ortaya çıkan durum da önem taşımaktadır. Araştırmalar Anadolu'nun ebedi Türk yurdu olması sürecinin başlaması öncesinde, bu ülkenin ve burada yaşayan halkın büyük çapta sıkıntılı olduğunu göstermektedirler. Bu sıkıntıların belli başlılarını şu şekilde belirtebiliriz. Anadolu'nun batısındaki sahil bölgeleri, her şeyden önce coğrafi şartların tabii bir neticesi olarak, iç ve doğu bölgelerinden daha da gelişmişti. Tabii olan bu durum yanında, olayların gelişmesine bağlı ve ikincilerin aleyhine olarak ortaya çıkan bir olumsuzluk ise, bölgenin uzun dönemler halinde savaş sahası olmasıydı. Nitekim önce İranlılarla ve bunu müteakip Müslüman Araplarla Bizanslılar arasındaki silahlı mücadelelerden, bölge halkı olumsuz yönde etkilenmişti.

1071 Malazgirt zaferiyle açılan Doğu Anadolu kapısı ve sonra güçlü bir devlet olma yolunda Büyük Selçuklular, Hıristiyan âlemini telaşa düşürürken özellikle XII. yüzyıldan sonra meydana gelen siyasi gelişmelerle daha da güçleniyordu. XIII. ve XIV. asırda pek çok siyasi çalkantılar oldu. Özellikle XIII. asır Anadolu'su, bir yandan siyasi buhranlara sahne olurken, diğer yandan kültür faaliyetleri aralıksız devam etmekteydi. "Türklerin umumi tarihinde XIII. asır büyük bir buhran asrı olarak kabul edilmektedir. Zira bir taraftan İran tesiri her şeyde azami nüfuzunu gösterirken, diğer tarafta Türk siyasi hakiyiyeti, Moğol nüfuzu altına girmiştir. Bununla birlikte daha sağlam ve daha taze siyasi teşekküllere meydan verecek yeni yeni amillerin faaliyetlerine de şahit oluruz.¹"

Anadolu Türk – İslam kültür ve medeniyetini oluşturması ve ona temel olması gibi birçok bakımlardan, Anadolu Selçukluları devri kültür ve medeniyeti ve bu devirde oluşturulan ilmî, siyasi, sosyal ve ekonomik ortam büyük öneme haizdir. Anadolu'nun Türkler tarafından fethedilişini takip eden dönemde Anadolu'yu yeniden imar eden, Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında emeği geçen birçok fikir adamı, şair, mutasavvıf, sanatkâr ve devlet adamının adı ve sanı unutulmuş, birçoğundan ise bazı hikayeler günümüze kadar ulaşmıştır².

XI. ve XIII. yüzyıllarda Anadolu'nun Müslümanlaşması ile Anadolu'da eşine az rastlanır bir kültür ve inanç değişimi yaşanmıştır. Anadolu'da yaşanan Türk-İslam kültürünün gelişimi ile birlikte meydana getirilen eserler, döneme ışık tutmakla kalmamış, medeniyetler arası etkileşimi de beraberinde getirmiştir. Bu anlamda özellikle Anadolu ile birlikte çevre medeniyetler arasında yaşanan göçler, bu etkileşimin en temel nedeni olmuştur.

Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması ve Türk vatanı haline gelmesine önemli ölçüde etki eden ve Selçuklular tarafından şuurulu ve sistemli bir şekilde uygulanan tahir ve iskâna, hem Müslüman, hem de Anadolu'daki gayrimüslim unsur konu olmuştur. Büyük Selçuklu sultanları ilk fetih yıllarından başlamak üzere, Moğol istilasının sebep olduğu göçler de dâhil, Anadolu'ya gelen Türkmenleri, iskân politikası çerçevesinde daha ziyade uçlara, yani devletin sınır bölgelerine yerleştirmeye başladılar. Göçebelerin parça-

¹ Abdurrahman Güzel, Hacı Bektaş-ı Veli, Güneş yay., İstanbul 1999, s. 4.

² Mikail Bayram, Evhadiyye Hareketi, S.Ü. Vakfı yay., Konya 1999, Önsöz VI.

lanarak uçlara yerleştirilmeleri ile hem onların içeride, zayıf ve buhranlı zamanlarda rızıklık çıkarmaları önleniyor, hem de sınırlarda düşmana karşı mühim bir askeri güç bulundurulmuş oluyordu. Selçukluların iskân faaliyetleri büyük ölçüde siyasi sebeplere dayanıyordu. Hatta fethedilen önemli şehirlere yerli halk tehcir edilmeden, oraya ilim, kültür ve sanat erbabının yerleştirilmesi de önemli siyasi sebeplerle yapılıyor ve bu yolla Türkleştirme-İslamlaştırma faaliyetleri daha etkin olarak sürdürülmeye çalışılıyordu³.

Konu itibariyle araştırmamızda, Anadolu'nun bu açıdan Türkleşmesinin ve İslamlaşmasının tamamlanmasıyla birlikte, Anadolu'ya veya Anadolu'dan Mısır ve Suriye'ye yapılan nüfus hareketliliği üzerinde durulacaktır. Bunun yanında Mısır ve Suriye'nin öneminden dolayı, birçok Türkmen ilim adamının bu coğrafyalara göç etmelerinin ardından yatan sebepleri ve bu göçlerle birlikte meydana gelen etkileşimler üzerinde durulacaktır. Ayrıca Anadolu'nun müreffeh ortamı nedeniyle birçok fikir adamı ve sanatkârın da Mısır ve Suriye'den Anadolu'ya göç etmeleri ve Anadolu'da meydana getirdikleri kültür, sanat ve sosyo-ekonomik hayata katkıları incelenecektir. Tabii, bu nüfus hareketliliği tarih boyunca her daim görülmüştür. Konumuzun bu açıdan sınırları ise XIII. asırda meydana gelen Anadolu'dan Mısır ve Suriye'ye, Mısır ve Suriye'den Anadolu'ya yapılan göçlerdir. Bu konunun önemi, araştırmamızın da içeriğinde anlaşılacağı üzere, Anadolu'da veya Anadolu'nun güneyinde oluşan kültürel atmosfer içerisinde Türk İslam dünyasına katkıları ve Türk İslam dinamizminin etkileridir. Bu açıdan büyük öneme haiz olan araştırmamız Anadolu Selçukluları dönemiyle sınırlı olacaktır. Konunun XIII. asır ile sınırlandırılmasındaki en önemli amaç, devletin en zor dönemi olması ve hem iç hem de dış tehditlerle karşı karşıya kalmasıdır. Bu etkenler neticesinde siyasi çalkantılar, askeri mağlubiyetler ve iç isyanlar, zaman zaman yaşanan göçlerin artmasına ve yoğunlaşmasına neden olacaktır. Bu nedenle XIII. asır Anadolu Selçukluları yanında diğer devletler için özellikle Memlükler için önemli bir devirdir.

Selçuklu Türkiye'sinin kuruluşundan XIII. asrın başlarına kadar olan hayatı gerek siyasi durumu ve gerek iktisadi faaliyeti bakımından başarıyla geçmiştir. Ancak bu gelişimin hızı bir anlamda toplumsal bünyeyi oluşturan birimlerin birbirleriyle olan düzenli ilişkilerini tam kurmalarına engel olmuş, daha aynı asrın başlarından itibaren, Türkiye'de

³ Osman Çetin, İskanlarla Anadolu'nun Türk Vatanı Haline Gelmesi, *Türkleri*, C.VI, Yeni Türkiye yay., s. 260-261.

çıkan bir takım hadiselerin ve toplumsal huzursuzluğun bu devletteki siyasi hayatın gelecekte günleri bakımından dönemin insanlarına endişe vermiştir⁴.

Anadolu Selçukluları, Türk-İslam tarihinde önemli yere sahip medeniyetlerdendir. Esasında Selçuklu kültürünün devamı olarak görülen Anadolu Selçukluları, sahip olduğu dönemde birçok Türkmen ilim adamı ve Türkmen siyaset adamı yetiştirmiştir. Öyle ki, Danişmendoğullarının ilmi siyaseti ile gelişen ve büyüyen bu devlette kuruluş ve yükselme döneminde, çevre medeniyetlerin de etkisiyle, güçlü bir kültür havzası meydana gelmiştir. Tâ Kuruluş yıllarından itibaren, devrin devlet adamlarının tutumları ve siyasetleri ile bu coğrafyada önemli eserler vücuda getirilmiş, Alâeddin Keykubat devriyle altın çağını yaşamıştır. Bu açıdan ele alındığında konumuzun sınırları itibariyle XIII. yüzyıl Türk İslam kültür tarihi açısından dikkate şayan bir devir olarak görülecektir.

2. Kaynaklar ve Araştırmalar

XIII. yüzyılda Anadolu ile Mısır ve Suriye arasında yaşanan karşılıklı göçler için, öncelikle dönemi aydınlatan birinci el kaynaklar oldukça önemlidir. Bunlar arasında Selçuklu Tarihi müverrihleri başta yer almaktadır. Ancak Türkçe yazılmış eserler bu dönem için oldukça sınırlıdır. Bunun yanında daha çok Arapça ve Farsça eserler, ikinci olarak da diğer yabancı kaynaklar önem taşımaktadır. Bu açıdan bakıldığında ilk olarak; İbn-i Tağrıberdî'nin *Menhelü's-Safi* adlı eserinde birçok ilim adamı zikredilmektedir. Bu eserde, sadece XIII. yüzyıl olmayıp, daha önceki veya daha sonraki dönemlerde de Mısır, Suriye, Halep, Kahire gibi önemli merkezlerde bulunmuş olan ulemadan bahsedilmektedir. Birçok kişi hakkında detaylı bilgi verilen bu kaynakta, dönemi aydınlatan eserlere de yer verilmiştir⁵.

XIII. yüzyıl ile ilgili olarak özellikle 1250'li yıllara kadar olan tarihi olaylar hakkında bilgi veren bir diğer önemli eser ise, Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin *Mir'atü'z-zaman*'dir. Türk Tarih Kurumu tarafından sadeleştirilen bu eserde somut bilgiler daha çok göze çarpmaktadır. Olaylar olduğu gibi aktarılırken, siyasi ve ilmi çevre açısından yaşanan olayları göz önüne sermek-

⁴ Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İçtimai Tarihi, C. I. Barış yay., Ankara 1999, s. 55.

⁵ İbn Tağrıberdî, Menhelü's-Safi, Merkezu Tahkiki Türas, Kahire 1984.

tedir⁶. Yine döneme ışık tutan diğer eserler arasında Kerimü'd-din Mahmud Aksarayî'nin kaleme almış olduğu *Musâmeretü'l-Ahbar* adlı eseri de önemli yer tutmaktadır. Mürsel Öztürk tarafından çevrilen bu eserde, kronolojik sıraya uygun olarak hükümdarların dönemi anlatılmaktadır⁷. Kültür Bakanlığı yayınları tarafından çıkarılan ve Mürsel Öztürk'ün çevirdiği ve dönemin müverrihlerinden olan İbn-i Bibi'nin *el-Evamirü'l-Alaiye fi Umuri'l-Alaiye* adlı eser, XIII. yüzyılda Anadolu Selçuklu Devleti siyaseti, kültürü ve çevre medeniyetlerle olan ilişkileri bakımından incelendiğinde, oldukça göze çarpıcı bilgiler bulunmaktadır. Bu eser, Anadolu Selçukluları tarihi için önemli bir eser olmakla birlikte, daha öncesi hakkında fazlaca bir bilgi vermemektedir. İbn-i Bibi'nin, *Anadolu Selçukî Tarihi* adlı eserinde, konunun önemine binaen dikkat çekici bilgiler yer almaktadır. Ayrıca, Anadolu'daki şehirlere nispet edilen alimler, biyografi kaynaklarından nispetleri taranarak tespit edildiğinde çok sayıda isimle karşılaşılacaktır⁸. Konumuz açısından incelenmesi gereken bir diğer eser ise, yine o dönemin müverrihlerinden olan İbn Kesir *el-Bidaye ve'n-Nihaye* adıyla Arapça olarak Beyrut'ta basılmıştır. Özellikle Selçuklu tarihi açısından önemli bir kaynak olan bu eserde, siyasi olayların yanında dönemin kültürel hadiseleri de incelenmiştir⁹. Bu önemli eserlerin yanında, a'lâm türünden eserlerin de ayrı birer önemi bulunmaktadır. Hayreddin Zirikî adındaki ünlü alimin *el-A'lâm* adlı eserinde İslam Tarihi boyunca gelmiş geçmiş ulema, şair ve ediplerden yıllara uygun olarak bahsedilmektedir¹⁰. İbn Hallikân'ın kaleme aldığı yedi ciltlik önemli bir eser olan *Vefeyâtü'l-Âyân*'da harf sırasına uygun olarak belirlenmiş alimler hakkında bilgiler verilmektedir¹¹. Araştırmamız itibariyle önemli bir yere sahip olan Halep şehri için yazılmış olan, İbn Âdim'in kaleminden çıkan ve Ali Sevim tarafından Selçuklular ile ilgili kısmı yayımlanan *Buğyetü't-Taleb fi Tarihi Haleb* adlı eserde de önemli biyografilere yer verilmiştir¹².

Ulaşamadığımız, ancak oldukça kapsamlı bir eser olan Ebu Abdullah Şemseddin Zehebi'nin *Tarihü'l-İslam ve Vefeyatü'l-meşahîr ve'l a'lâm*'da İslam tarihinde öne çıkan

⁶ İbnü'l-Cevzî, Mir'atü'z-zaman, editör: Ali Sevim, A.Ü.D.T.C.F yay., Ankara 1968.

⁷ Kerimü'd-din Mahmud Aksarayî, *Müsameretü'l-Ahbar*, çev. Mürsel Öztürk, TTK yay., Ankara 2000.

⁸ İbn Bibi, *Anadolu Selçukî Tarihi*, çev. Nuri Gençosman, Ankara 1941.

⁹ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, çev. Mehmet Keskin, Çağrı yay., İstanbul 2001.

¹⁰ Hayreddin Zirikî, *el-âlam*, Beyrut 1969.

¹¹ İbn Hallikân, *Vefeyatü'l-Âyân*, Beyrut 1978.

¹² İbn Âdim, *Buğyetü't-Taleb fi Tarihi Haleb*, editör: Ali Sevim, TTK yay., Ankara 1976.

olaylar ve ünlü eserlere sahip âlimlere yer verilmektedir¹³. Esasında birincil kaynaklar arasında özellikle cilt sayısı bakımından kapsamlı olması hasebiyle önemli bir yere sahiptir. Cevdet Muhammed el Mehdî'nin *a'lami's-Sufiye*'sinde de ilim dünyasında esere dana getirmiş ulemadan, şair ve ediplerden bilgiler verilmektedir. Ancak verilen isimlerin çoğunlukla, Mısır, Dımaşk ve Halep havalisinden olması göze çarpmaktadır.

Seyahatname türünde ise, İbn Battuta Seyahatnamesi bu konu itibariyle oldukça önemli bir eserdir. Devrin önde gelen merkezlerini merkezleri konu edinen bu eser incelendiğinde ise, o dönemde bu merkezlerin durumu hakkında bilgi edinilebilmektedir¹⁴. Bunun yanında menakıbnamelerin de XIII. asrı aydınlatan eserler olduğu göze çarpmaktadır. Ahmed Eflaki'nin yazmış olduğu *Menakıbü'l-Arifin*'de ilim adamları ve bu ilim adamlarının Anadolu'da bulunmaları yahut Anadolu yoluyla birçok medeniyet ile etkileşimleri ele alınmıştır¹⁵. Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah'ın kaleme aldığı bir kaynak olan *Camiü'd-Düvel*, Ali Öngül tarafından çevrilmiş olup, günümüzde yararlanılması gereken önemli bir diğer eserdir. Ebu'l-Ferec Tarihi adıyla bilinen *Tarih-i Muhtasarü'd-Düvel*, Anadolu Selçukluları zamanında yaşanmış hadiseleri oldukça sade bir şekilde ele almış ve olaylar arasında bağ kurmamızda yardımcı olmaktadır¹⁶.

Batılı kaynaklardan ise öncelikle Franz Babinger'in Fuad Köprülü ile birlikte ortaya çıkardıkları Anadolu'da İslamiyet adlı eseri önemli rol oynamaktadır. Eser, Anadolu'nun genel tarihi çerçevesini çizmekte olup, İslamiyet'in Anadolu'da oluşturduğu kültürel havzayı, çok boyutlu olarak ele almaktadır¹⁷. Yine yabancı kaynaklardan ise meşhur ilim adamı olarak Claude Cahen'i söyleyebiliriz. Bu yazarın kaleme aldığı eserler daha çok Türk – İslam kültür tarihi içerisinde Selçuklular konu edinilmektedir. Yazarın, Osmanlılardan Önce Anadolu adlı önemli eseri vardır. Bu eserde konu olarak ise Anadolu ve çevresinde cereyan eden hadiseler ele alınmaktadır. Özellikle Türklerin Anadolu'ya yerleşmesi ile birlikte başlayan İslamlaşma süreci işlenmekte olup, Moğol istilası ve bu istilanın beraberinde getirdikleri eserde yer tutmaktadır¹⁸. Ayrıca *İslamın Serüveni* adlı ese-

¹³ Zehebî, Tarihü'l-İslam Ve Tabakatü'l-Meşahiri Ve'l-A'lam, Dımaşk 1927

¹⁴ İbn Battuta Seyahatnamesi, Üçdal yay., İstanbul 2004.

¹⁵ Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Camiü'd-Düvel*, çev. Ali Öngül, Akademi Kitabevi, İzmir 2000.

¹⁶ Gregory Ebu'l-Ferec, *Ebu'l-Ferec Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK yay, Ankara 1950.

¹⁷ Franz Babinger-Fuad Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, İnsan yay., İstanbul 2000.

¹⁸ Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 2000.

riyle M.G.S. Hodgson, eserinde içerdiği bilgilerle konunun aydınlanmasına yardımcı olmaktadır. Bu eser, İslam tarihi açısından değerli bilgilere sahip olup, İslam tarihinin önemli olaylarını ele almış olup, Anadolu Selçuklularının meydana getirdiği tasavvufi havza ve bu coğrafyada yaşayan ilmi çevreler incelenmiştir¹⁹.

Çağdaş Kaynaklar arasında ise başta Osman Turan'ın eserleri gelmektedir. Kendisi Selçuklu tarihi üzerine araştırmalarda bulunup eser yazmıştır. Döneme ışık tutan eserleri arasında *Selçuklu Tarihi*, *Selçuklular ve İslamiyet* başta gelmektedir²⁰. Halen çalışmalarıyla Anadolu Selçuklu Kültür Tarihine ışık tutan Prof. Dr. Mikail Bayram'ın eserleri bu anlamda oldukça önemlidir. Özellikle, *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar* adlı eserinde birçok makalesini derlemiş olup, bu makaleler ışığında XIII. yüzyıl Anadolu'su hakkında bilgilere ulaşılabilir. Bunun yanında Ahilik ve Evhadi Dervişler ile ilgili eserleri yine Türk kültür tarihi içerisinde incelenmesi gerekmektedir²¹.

Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi adlı ansiklopedik kaynakta *Türkiye Selçukluları* bölümünü kaleme alan Coşkun Alptekin'in konuya bu bölüm ile ışık tutmaktadır. Bu eserde siyasi olaylar tüm ayrıntılarıyla ele alınmıştır²². Aydın Taneri'nin kaleme aldığı eserde ise, *Türkiye Selçuklularının Kültür Tarihi* incelenmektedir²³. Ali Sevim ve Erdoğan Merçil'in kaleme aldıkları *Selçuklu Devletleri Tarihi* adlı eserleri, Büyük Selçukluların yanında Anadolu Selçukluları siyasi haritası ile birlikte ele almıştır²⁴. Konumuzun ticari ilişkileri açısından incelendiğinde en önemli çağdaş kaynaklar arasında Faruk Sümer'in kaleme aldığı *Yabanlu Pazarı* oldukça önemlidir. Devrin ticari merkezi olarak Anadolu'nun seçilmesinde, çevre medeniyetlerin bu ticari münasebetler doğrultusunda etkileşime girdikleri çok açık bir biçimde belirtilmiştir²⁵.

¹⁹ M.G.S. Hodgson, *İslamın Serüveni*, İz yay., İstanbul 1975.

²⁰ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Dergah yay., İstanbul 1980.

²¹ Mikail Bayram, *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, Kömen yay, Konya 2003.

²² Coşkun Alptekin, *Anadolu Selçukluları*, *D.G.B.İ.T.*, Çağ yay., İstanbul 1996.

²³ Aydın Taneri, *Türkiye Selçuklularının Kültür Tarihi*, Bilge yay., Konya 1977.

²⁴ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTK yay., Ankara 1995.

²⁵ Faruk Sümer, *Yabanlu Pazarı*, *Yabanlu Pazarı*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı yay., İstanbul 1985.

I. BÖLÜM

ANADOLU İLE MİSİR VE SURİYE ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Bu bölümde, Anadolu ile Mısır ve Suriye arasında, karşılıklı göçler neticesinde yaşanan ilişkiler boyutuna değinilecektir. Göçlerin nedenleri ve yaşanan önemli göçlerin öncesinde Anadolu’da kurulan siyasi otorite ile Mısır ve Suriye’de kurulan otoritelerin, sosyo-kültürel temellere dayanan ilişkileri oldukça önemlidir. Bu anlamda Anadolu’nun siyasi yapısından önce Mısır ve Suriye’nin içinde bulunduğu içtimai ve siyasi yapısı gereği, kronoloji esas alındığında şu bulgulara ulaşmaktayız.

Mısır’da coğrafi konumu itibariyle birçok devlet kurulmuştur. Dört halife devri ile birlikte İslamın yayılması neticesinde Mısır coğrafyası önceleri kendi valileri, Emevi valileri, Abbasi valileri tarafından idare olunmuştur. Tolunoğulları hanedanı (868-905) ile birlikte Türk egemenliği de bölgedeki nüfuzunu göstermiştir. İhşidler (935-969) ile birlikte pekişen bu etkin güç de artmıştır. Mısır’ın Selahaddin tarafından takviye edilen ve Memlükler devrine kadar devam eden üstün mevkiini Fatımiler tesis etmişlerdir. Miladi 960’lı yıllarda gerek siyasi otorite boşluğu gerekse de kuraklık sebebiyle ortaya çıkan karışıklıklardan yararlanan Fatımiler savaşmaksızın Mısır’ı ele geçirmiştir. Fatımilerin istilası ile yönetimin el değiştirmesinden sonra, çok derin etkilere sahip, dini, siyasi ve içtimai gelişmeler de yaşanmıştır. Kahire başkent yapılmakla birlikte dönemin önemli hilafet merkezi haline getirildi. Fatımilerle birlikte bir eyalet ve otonom devlet olmaktan imparatorluğa dönüşen Mısır ve başkenti Kahire Aziz Billah (975-996) devrinde en parlak günlerini yaşadı.

Araştırmamız açısından en önemli devirlerden biri de, Nureddin Mahmûd bin Zengî devridir (1127-1146). İslam ve Türk tarihinde yiğitliği, doğruluğu ve adaletleriyle büyük ün yapmış olan ve İslam kurumları tarihinde değerli eserler katmış bulunan Nureddin Mahmûd, Halep, Şam beldelerinde ulemanın, tüccarların ve çevre medeniyetlerden gelen göçmenlerin koruyucusu olmuştur. Nureddin Mahmûd, hayatının son dönemlerine doğru, gerek Anadolu ve gerekse Mısır’da gerçekleştirdiği fetih hareketlerinden sonra ülkesini çok genişletmişti. Daha önce Halep ile sınırlı olan ülkesi, daha sonra koskoca bir sultanlık

haline gelmiştir²⁶. Türk kültürüne önem vermesi, devlet adamlarını çok iyi seçmesi, birçok kişi ve kuruluşun ülkesine sığınmasını da beraberinde getirmiştir. Eyyûbilerin bu gelerde egemenliği ele geçirmeden önceki devir olan Nureddin Mahmûd devri aynı anda siyasi ilişkilerin de yoğun olduğu bir devirdir. Öyle ki, bu siyasi ilişkiler çerçevesinde ilmi gelişmelerin de yaşandığı görülmektedir.

Nureddin, son yıllarında elde ettiği gelirlerin büyük bir kısmını, camii, medrese, yetim ve sıbyan mektepleri, hanların ve hanigahların yapımına harcaması, burada önemli bir kültürel ortamın da sağlanmasına katkıda bulunmuştur. Ülkesindeki bütün yolların güvenirliliğini sağlaması, gerek tüccarların gerekse de sosyal münasebetler dolayısıyla Mısır, Halep ve Şam havalisine olacak olan bir takım toplumsal hareketliliğin de önünü açmıştır. Suriye bölgesinde ilk defa sistemli ve şuurlu bir şekilde medrese kurma şerefi Nureddin Mahmûd'a nasip olmuştur. Kendisi Halep, Şam, Hama, Hıms, Balebek, Rahbe gibi Suriye'nin bütün merkezi yerlerinde Hanefiler ve Şafiler için medreseler kurmuş, vakıflar tahsis etmiştir²⁷. Medreselere devrin en önemli âlimlerini getirterek dersler verdirilmiştir. Nureddin tarafından başlatılıp bitirilemeyen büyük medreselerin diğerlerini ise, Selahaddin Eyyûbî tamamlamıştır. Darü'l-Hadis geleneğinde de Nureddin'in açtığı yoldan Mecdü'd-din Dâye devam etmiştir²⁸. Öyle anlaşılıyor ki, Nureddin Mahmûd devri ile Suriye ve Mısır havalisi önemli bir cazibe merkezi olmaya başlamıştır. Elde edilen bulgulara göre, daha sonra birçok ilim adamının Mısır ve Suriye'deki medreselere eğitim amaçlı yapılan göçlerin temelinde, bu devirde gerçekleştirilen çalışmaların önemli bir yeri bulunmaktadır.

Ancak daha sonra Fatımi vezirliğine getirilen Şirkuh'un ölümü üzerine askerlerin zorla da vezirliğe getirilen Selahaddin Eyyûbî M. 1171'de yönetime el koyarak Fatımî devletini ortadan kaldırdı²⁹. Fatımî'lerin hizmetindeki Türk Memlûklerin hazırladığı ortamdaki istifade eden Eyyûbîler Mısır'ı kolayca ellerine geçirmişler ve burada Oğuz – Türkmenlere dayanan feodal bir idare sistemi kurmuşlardır. Selahaddin, Fatımî ordusunda

²⁶ Bahaeddin Kök, Nureddin Mahmûd bin Zengî ve İslam Kurumları Tarihindeki Yeri, İşaret yay., İstanbul 1992, s. 27-28.

²⁷ Kök, a.g.e., s. 179.

²⁸ Kök, a.g.e., s. 187-188.

²⁹ Cengiz Tomar, "Mısır", *DİA.*, Ankara 2004, s. 560.

bulunan Zenciler ve diğerlerini ortadan kaldırarak bunun yerine Türkmenleri ve kendi adamlarını ikame etti. Bu memlûk gruplarına paralel olarak Suriye’de yerleşen Türkmenler de Eyyübîlerin hizmetine girdiler. Nitekim biz bu Türkmen emirlerinin daha sonra mühim roller oynadıklarını görmekteyiz³⁰. Çünkü daha sonraki XI – XII. yüzyıllarda, Anadolu’da meydana gelen kaos ortamından kaçan grupların da Mısır ve Suriye bölgesine yöneldiklerini görmekteyiz. Bu anlamda Suriye ve Mısır bölgesi bir süre sonra İslam dünyasının merkezi olmuştur. Selçukluların büyük fütuhâtından sonra Suriye Fatımîlerin elinden çıkmıştır. Miladi 1250-1390 Türk Memlûkler³¹ devriyle birlikte Mısır en kudretli dönemlerinden birini yaşamıştır³². Mısır’da kurulan medeniyetler ile Selçuklular arasındaki ilişkiler Moğol istilası öncesi ve sonrası şeklinde iki dönemde incelenecektir.

1. Moğol İstilasası Öncesi

1.1. Siyasi – Askeri İlişkiler

XIII. asır başlarındaki Türkiye’nin bir devlet olarak içinde bulunduğu durum, normal şartlar ve Yakın Doğu’nun o zamanki jeopolitik manzarası göz önüne alınınca, toplumsal gelişime imkân vermesi bakımından oldukça uygun idi. Bu nedenle, Selçuklu Türkiye’sinin çevre medeniyetlerle olan siyasi ilişkileri de göçler için müsait ortamın sağlanmasında etkili olmuştur. Bütün bu olayların temelinde ise şu gerçek yatmaktadır. Nasıl ki İran ve diğer ülkelerin ele geçirilmesi sonuç olarak Türklerin iskân ettikleri sahaların genişlemesi anlamına geliyorsa, Moğol kabilelerinin Anadolu’daki iskânı da bir taraftan Anadolu’nun Doğu ve Güneydoğusunda Türkmenlerin batıya göç etmesi ile oluşan boşluğu yeni Moğol-Türk boylarının doldurmasını sağlamış, diğer taraftan da Doğu ve Güneydoğu’daki Türkmenleri batı Anadolu’ya doğru iterek Anadolu’nun uç bölgelerinin Türkleşmesine hizmet etmiştir³³. Anadolu’nun şekillenmesi ile birlikte, çevre ülkelerle

³⁰ Kazım Yaşar Kopruman, Mısır Memlûkleri Tarihi, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1989, s. 3-4.

³¹ Türk Memlûklerinden sonra Yavuz Sultan Selim devrine kadar bölgede hakimiyet Çerkes Memlûklerinin eline geçmiştir 792-923 (1390-1517), bkz. C.H. Becker, “Mısır” *İslam Ansiklopedisi*, M.E.B. yay., İstanbul 1979, s. 219.

³² Becker, a.g.m., s. 225.

³³ Muammer Gül, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Moğol Hakimiyeti, Yeditepe yay., İstanbul 2005, s. 175.

olan ilişkileri de bu meydana gelişme göstermiştir. Moğol istilası, Anadolu nüfusunun şekillenmesinde âdeta şekillendirici bir balyoz vazifesi görmüştür.

Selçuklu Türkleri ile Mısır, Suriye ve Halep bölgesinde kurulan ülkeler ile ilişkiler ağırlıklı olarak siyasi ve askeri kademedede başlamış ve gelişmiştir. Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulup gelişimiyle birlikte bu coğrafyada siyasi iktidar mücadeleleri yaşanmıştır. Nitekim Selçuklu hanedan üyeleri siyasi kavganın Mısır, Suriye ve Halep gibi beldelere taşınmasına neden olmuşlardır. Anadolu'da Müslüman Türk nüfusun günden güne artması ile birlikte, Anadolu'nun çevresinde yer alan ülkelerin bu durumdan etkilendiği oldukça aşikârdır. Selçukluların sadece Anadolu ile sınırlı kalmayıp, zaman zaman çevre ülkeler ile önemli ölçüde siyasi ve askeri ilişkiler kurması, daha sonra meydana gelecek olan karşılıklı nüfus hareketliliğinin de bir bakıma temelini oluşturmaktadır.

1079 yılında başlayan Tacü'd-devle Tutuş'un mücadeleleri bu konuda oldukça önemli bir yere sahiptir. Tacü'd-devle Tutuş'un Halep'i kuşatması sırasında Şam hâkimi olan Atsız ile mücadeleleri, bölge hâkimiyetinin ne denli önemli olduğunun bir göstergesidir³⁴. 1092 yılında Tutuş'un saltanat mücadelesine başlaması ile birlikte, Kuzey Suriye, Halep ve Doğu Anadolu'da hâkimiyet el değiştirmeye başlamıştır. Rey Savaşında Tutuş'un ölümüyle birlikte bölgede Türk hâkimiyeti farklı hanedan üyeleri tarafından devam ettirilmiş oldu. 1095 yılında aynı anda Halep'te ve Şam'da Selçuklu hanedan üyeleri tarafından Selçuklu devletleri kurularak, bu coğrafyalarda Türk hâkimiyeti sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak bu devletler uzun ömürlü olmamıştır³⁵. Devletler kısa sürede yıkılsalar da, Müslüman Türk etkinliği, daha sonra yaşanacak olan göçler için bir sığınak noktası haline gelmesi bakımından önemli sonuçlar doğuracaktır. Çünkü bütün bu gelişmeler, Türkiye Selçuklu Devleti öncesinde Mısır, Suriye ve Halep bölgesinde Türk hâkimiyetinin bir nebze de olsa tesis edilmeye çalışıldığının göstergesidir.

XIII. asır, Orta Doğu'nun siyasi haritasında yeni şekillenmelerin ve güç dengelerinin ortaya çıktığı, Türk-İslam âleminin karışık bir asırdır. Bu yüz yıla girerken Eyyûbî Devleti'nin en güçlü sultanı Selahaddin Eyyûbî'nin ölümüyle halefleri arasında taht mücadeleleri başlamış, bu mücadelelerden galip çıkan bazı Eyyûbî emir ve beyleri hakimi-

³⁴ Müneccimbaşı, a.g.e., s. 215-216.

³⁵ Müneccimbaşı, a.g.e., s. 224-225.

yetlerini tesis ettikten sonra zaman zaman Kuzey Suriye’de Türkiye Selçuklu Devleti ile hâkimiyet mücadelesine girişmişlerdir. Bu durum 1250 yılında Eyyûbî hükümdarı Melik Salih Necmeddin’in ölümüne kadar devam etmiş, onun ölümünden sonra başlayan karışıklıklar son Eyyûbî hükümdarı el-Melikü’l-Muazzam Turanşah’ın (ö. 1249) Memlükler tarafından öldürülmesi ve Memlük Devleti’nin kurulmasıyla son bulmuştur³⁶. Eyyûbî idaresi Mısır tarihinin en önemli safhalarından biridir. Haçlılarla mücadele ve İsmailiyye mezhebine ait müesseselerin kaldırılarak bölgenin yeniden Sünnileştirilmesi bu dönemde gerçekleşti. Eyyûbîlerle zaman zaman yaşanan siyasi mücadeleler, toplumu da etkilemiştir. Halklar, siyasi kavganın olduğu yerleri değil, daha müsait ortamları tercih etmişlerdir. Özellikle de ilim adamları da aynı tutumu izlemişlerdir. Bu nedenle, Mısır ve Suriye’de kurulan medeniyetlerle askeri ilişkiler yoğunlaştığı sırada, karşılıklı göçlerin kısmen azaldığını görmekteyiz. Anadolu’daki Türkmen ilim adamlarının medreseler, camiler etrafında kurumsallaşmaları, onların da kültürel fetihleri gerçekleştirdiklerinin birer kanıtıdır. Selçuklu Sultanlarının Suriye üzerindeki emelleri de, XIII. asır başlarında gerginliklere neden olmakla birlikte, kültürel etkileşimleri de önemli ölçüde etkilemiştir. Şimdi Selçuklu Sultanlarının bu faaliyetlerine örnekler verelim.

Melik Aziz’in küçük yaşta olduğunu ve devleti onun adına annesinin yönettiğini duyan I. İzzeddin Keykavus (1211-1220) Suriye ülkesini ele geçirmeye göz dikip emirlerini toplayarak onlarla bu konuyu görüştü. Emirler ise, bir yetimin mülküne göz dikmenin bir Sultana yakışmayacağını, babasının ve ceddinin Selahaddin ile dostluk içinde olduğunu belirterek, bu saldırıdan vazgeçmesini söylediler. Sultan Keykavus ise emirlerin bu görüşlerine kulak asmayıp, Haleb’e hâkim olabilmek için kendi tabisi Melikü’l-Efdal ile anlaşarak Halep seferine çıkmaya karar verdi³⁷. Ancak bu sefer sırasında Melikü’l-Efdal saf değiştirence İzzeddin Keykavus zor durumda kalmış, fethettiği yerlerden de çekilmek zorunda kalmıştı. Halep seferinden dönen İzzeddin Keykavus bu yenilginin acısını unutamamış ve tekrar sefere kalkışmıştı, ancak rahatsızlandığı için bu hareketini gerçekleştirmedi³⁸. Hükümdarların zaman zaman siyasi egemenlik içerisinde askeri çatışmalara

³⁶ Yüksel Arslantaş, “Memlük-Moğol Mücadelesi ve Orta Doğu Tarihine Etkileri”, *Bellekten*, TTK yay., Sa. 250, Ankara 2004, s. 781.

³⁷ Münecimbaşı, a.g.e., s. 53.

³⁸ Sevim- Merçil, a.g.e., s. 458; Alptekin, a.g.m., s. 281.

girmesi, bölge halklarını da önemli oranda etkilemekteydi. Çünkü Mısır ve Suriye tarihinde olduğu gibi, bu dönemde de kültür ve ilim merkezleri idi. Birçok ilim adamlarının ilim tahsili yahut bir takım ilmi eser çalışmaları için göç etmeye başladıkları, bu siyasi kaosun da birer sonucu olarak göze çarpmaktadır. Bu arada, Melik'ül-Aziz'in yerine geçen oğlu el-Melikü'n-Nâsır döneminde vezirlik görevini yürüten, İbnü'l-Adim'in Anadolu Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev'e (1237-1246), el-Melikü'n-Nâsır'ın, babasının ölümü nedeniyle bu yeni sultana, başsağlığı dileğini iletmek için Kayseri'ye gelmesi, iki ülke arasında sadece ilim adamlarının değil, ümeradan da karşılıklı gidip gelmelerin yaşandığının göstergesidir³⁹. Bunun yanında halife ile ilişkiler Moğol saldırıları üzerine yoğunlaşmıştır⁴⁰.

Bu dönemde zayıf duruma düşen Celaleddin Harzemşah'ı izleyen Moğolların 1231 yılında Doğu Anadolu'ya girerek Eyyubî ve Artuklu kentlerini istila ve tahrip etmeleri ve hatta Sivas yakınlarına kadar ilerlemeleri üzerine sultan Alaeddin Keykubad durumu yakından görüp tespit için Kemaleddin Kamyar'ı Sivas'a gönderdi⁴¹.

İstilaların yoğunlaşması üzerine Harzemşahlardan ilk elçi geldi. Celaleddin Harzemşah, gönderdiği elçi vasıtasıyla, aynı din ve milletten olduklarını, birlikte hareket etmeleri gerektiğini bildirdi. Harzemşahların teklifini olumlu değerlendiren, Sultan Alaeddin Keykubat dostane ilişkileri geliştirdi. Ancak bu olumlu ilişkiler, Celaleddin'in Ahlat'ı muhasarası ile bozuldu. Elçilerin faaliyetleri de sonuç vermeyince, Yassı Çemen Savaşı vuku buldu. Sultan Alaeddin Keykubat yirmi bin kişilik kuvvetleriyle Sivas'ta beklerken, Eyyûbi kuvvetlerinin de yaklaşık on bin askerle gelmesinden sonra doğuya doğru hareket etti. Böylece iki ordu Erzincan ovasında karşılaştılar⁴². Selçuklu - Eyyûbî ilişkileri Yassı Çemen Savaşı ile müttefik şeklinde gerçekleşmişken, Harzemşahların sarsılması ise Moğollara karşı önemli bir seddin yıkılmasını da beraberinde getirmiştir.

Bu mühim savaştan sonra, Selçuklular ilerleyişine devam etmiştir. Selçuklular Kemaleddin Kamyar komutasında Ahlat, Van, Bitlis ve çevresini ele geçirerek savunma ted-

³⁹ İbnü'l-Adim, a.g.e., s. III.

⁴⁰ Alptekin, a.g.m., s. 288.

⁴¹ Sevim-Merçil, a.g.e., s. 465.

⁴² Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti, Boğaziçi yay., İstanbul 1999, s. 298-299, Alptekin, a.g.m., s. 289-290.

birleri aldı. Bunun yanında başta Kayır Han olmak üzere bir çok Harezmlî bey ve lerindeki on bin kişi Selçukluların hizmetine girdiler. Selçukluların Ahlat'a hakim olması, daha önce bu şehri elinde bulunduran Eyyûbîleri harekete geçirdi. Daha öncesinde olumlu seyir izleyen Eyyûbî ilişkileri bu hadise üzerine yeniden bozuldu. Mısır hükümdarı Melik Kamil ve bütün Eyyûbî melikleri büyük bir ordu ile Haleb-Kayseri hattını izleyerek Anadolu'ya harekete geçti. Selçuklu sultanı da yüz bini geçen ordusuyla karşı tedbirler aldı ve Eyyûbîlerin geçeceği geçit ve boğazlar tutuldu. Harput önünde vuku bulan savaşta Selçuklu ordusu Eyyûbîleri yendikten sonra bölgeyi yeniden hâkimiyet altına aldı. Bunun sonucunda ise, Melik Kamil dışındaki bütün Eyyûbî Melikleri sultan ile anlaşma yapmışlardı. Selçuklu sultanından çekinen Melik Kamil de Selçuklu sultanı ile birleşmişti⁴³.

Bütün bu yaşanan kargaşaya rağmen birçok göç yaşandığı da bilinmektedir. Gerek Anadolu'da gerekse de Mısır ve Suriye'de yaşayan ve ilim tahsilinde bulunan birçok mürid, yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalmışlardır. Bu dönem için en uğrak yer ise, Bağdat ve havalisi olmuştur.

Bunun için önemli örneklerden biri ise, meşhur âlimlerden olup, fıkıh, kelam, hikmet, tıbda derin bilgisi ve çok eserlere sahip olan, Seyfüddin Amidî idi. Anadolulu olup, önce Bağdat'a giderek tahsilini ve irşad faaliyetlerini yoğunlaştırmış olup, ardından Şam'a giderek tıbbî ilimlerde marifet sahibi olmuştur⁴⁴.

Sultan Alaeddin Keykubat'ın ölümünden sonra, veliaht olarak tayin edilen İzzeddin Kılıç Arslan değil de, devlet adamlarının desteklediği II. Gıyaseddin Keyhüsev başa geçmiştir. Ancak Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev tahta geçtiğinde yine de veliaht İzzeddin Kılıç Arslan'a taraftar olan beylerden ve Harezmlîlerden şüpheleniyordu. Bu sırada devlet kademesinde birinci derecede rol oynamak isteyen II. Gıyaseddin'in veziri Sadeddin Köpek de sultanı tahrik ederek bu beylerin ortadan kaldırılmasına önderlik ediyordu. İlk önce Harezmlîlerin lideri olan Kayır Han ortadan kaldırıldı⁴⁵.

⁴³ Erdoğan Merçil, "Türkiye Selçukluları", *Türkler*, C. VI, s. 518-519.

⁴⁴ Abdüllatif Uyan, *Menkıbelerle İslam Meşhurları Ansiklopedisi*, C. II, Berekat yay., İstanbul 1983, s. 1800.

⁴⁵ Merçil, a.g.m., s. 519.

Sadeddin Köpek'in bu faaliyetleri neticesinde Harezmlî Türkmenlerden oluşan bir grup ordu, Selçuklu hizmetinden ayrılmışlardı. Selçukluların kritik bir dönemde iken böylesine bir destekten de yoksun kalması, devleti hayli zor duruma düşürmüştür. Ayrıca Sadettin Köpek'in genç ve tecrübesiz sultan Keyhüsrev üzerinde olumsuz faaliyetleri sebebiyle ortaya çıkan tehlikeli iç buhranların bertaraf edilmesinden sonra devlet hizmetinden ayrılıp Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye'de askeri feodal bir sistemle yönetilen ve bu bölgelerde yağma ve soygunlar yaparak Suriye-Türkiye arasındaki uluslar arası ticaret yolunu adeta kapatan Harezmlîler, elçi olarak gönderilen Mecdüddin Muhammed aracılığıyla, yeniden devlet hizmetine alınmak suretiyle, tâbî duruma getirildiler. Bununla birlikte Harezmlîlerin çok geçmeden yeniden yağman ve soygun hareketlerine başlamaları üzerine, tâbî Eyyûbî ve Artuklu hükümdarlarının başvurusu sonucunda, sevk edilen Selçuklu birlikleri, Harran'da Harezmlîleri yenilgiye uğrattılar; ele geçirilen Harran, Eyyûbîlere bırakılırken fethedilecek olan Amid kenti de Selçukluların oldu. Harezmlî askerler, bir zaman Sultan Gıyaseddin namına verdikleri sözü tutmuşlarsa da sonradan iyi geçinme yolundan ayrılarak nankörlük ve yaramazlık çıkmazına sapmış, yeniden köy ve şehirleri yağmalama ve talana, halkı hırpalamaya, aradaki dostluğu bozmaya başlamışlardır. Bir taraftan da Şam melikleri de bu askeri grubu dağıtmak, köklerini kazımak düşüncesiyle Sultandan yardım istediler. O zaman Şam diyarı hududunu teşkil eden Harput, Malatya, Elbistan, Maraş taraflarında toplanan yaklaşık üç bin süvari Şamlılarla el birliği yapmışlardır⁴⁶.

Bu durum, Anadolu'da yaşanan siyasi istikrarın bozulduğunun ve böylece birçok Türkmen gruplarının Şam başta olmak üzere Eyyûbî ülkesine sığınmaya başladığının sinyallerini vermektedir. Hatta Moğolların Harezmlîleri mağlup etmeleri neticesinde Harzemşah beyinin dahi Tatarlardan kaçarken Suriye'deki güçlü egemenliğe sığındığı, Ebu'l-Ferec'de geçmektedir. Harezmlîlerden geri kalan önemli miktardaki askerler ise önce Selçuklu sultanlığına ardından ise güneye doğru göçlere başlamışlardır⁴⁷.

Selçuklular ile Eyyûbîler arasında yaşanan bu siyasi ilişkilerin zaman zaman gerginlikle sonuçlanması iki bölge arasındaki sosyal veya ekonomik ilişkileri de zora sokmakta idi. Her

⁴⁶ İbni Bibi, a.g.e., s. 202.

⁴⁷ Ebu'l-Ferec, a.g.e., s. 529-530.

iki hükümet de dostane ilişkilerin bir tarafa bırakılması ile sınırları dışına gerçekleştirebilecek sosyal hareketliliğin de önüne geçememişlerdir. İşte bu meyanda karşılıklı göçler vukua gelmiştir.

Selçukluların politikaları neticesinde ülkenin güneyinde yaşanan hadiseler sırasında Mısır ve Suriye’de farklı siyasi oluşumlara da rastlanmaktadır. İlk yıllarda Suriye’den kaynaklanan Eyyûbî muhalefetini bastıran ve 1260 Moğollara karşı kazandıkları Ayn Calut zaferinin ardından durumlarını sağlamlaştıran Memlûkler daha sonraki otuz yıl içerisinde bölgeyi Haçlılardan temizleyerek halkına, kültürüne ve diline yabancı oldukları bu ülkede meşruiyetlerini kabul ettirdiler. Bağdat’ın 1258’de Moğollar tarafından işgalinin ve Abbasi halifesinin öldürülmesinin ardından Mısır’da hilafetin ihyasıyla Kahire İslam dünyasının dini ve siyasi merkezi haline geldi. Memlûk Devleti’nin Türk kökenli yöneticileri, idari ve askeri bürokrasinin büyük kısmını ülkeye getirdikleri Türk memlûklarının emirlerine vererek askeri bir nizam oluşturdular⁴⁸. Ayn Calut savaşının tarihimizdeki yeri büyük olmakla birlikte, araştırmamız açısından önemi de buradan kaynaklanmaktadır. Çünkü Memlûklerin burada galip gelmeleri, bölgedeki egemenliğe olan güvenin de artmasını beraberinde getirmiştir. Göçlerin meydana gelmesinde bu galibiyetin yeri büyüktür. Daha sonraki dönemlerde de yaşanan karşılıklı nüfus hareketlerinde de bu olgunun etkisine rastlamaktayız.

Bütün bunların yanında Moğolların Anadolu kapılarını zorlamalarının arifesinde, Selçuklu Türkiye’sinin iç düzeni gözden geçilirse, gelecek için hiç de hayra yorulmayacak hadiselerin sık sık huzuru bozdukları görülür. Başlangıçta bu hadiseler iki yönüyle dikkati çekiyor. Birisi hanedan azaları arasında çıkan taht kavgalarıdır. Sultan ölünce, yerine en büyük oğlunun geçmesi geleneği bilinmekle beraber, buna hiç de riayet edildiği yoktur. Örneğin, II. Kılıçarslan bu şekilde oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev’in kendi yerine tahta geçirilmesi için vasiyet etmiş, bu şehzade padişah olunca da büyük biraderi Rükneddin Süleymanşah ölüp, yerine İzzeddin Kılıçarslan geçtiğinde uç beylerinin yar-

⁴⁸ Tomar, a.g.m., s. 561.

dımı ile Konya tahtına yeniden oturdu. I. Gıyaseddin Keyhüsrev öldükten sonra, gene taht hususunda ihtilaflar görüyoruz⁴⁹.

Esasında Alaeddin Keykubat'ın bir süre sonra Eyyûbîler ile Suriye toprakları konusunda mücadeleye başlaması onun Moğollar karşısında yalnız kalmasına sebep oldu. 1236 yılında Alaeddin Keykubat, Eyyûbîler üzerine sefer yapmaya hazırlanırken, Moğol Hanı Ögeday'ın elçileri gelerek yıllık vergi vermesini ve Moğol hanına tabiiyetini arz etmesini bildirdiler. Moğollara karşı tek başına mücadele edemeyeceğini anlayan Alaeddin Keykubat bu istekleri kabul etti. Böylece Moğol tehlikesini bir süre için de olsa ülkesinden uzaklaştırmış oluyordu⁵⁰.

Sultan Alaeddin Keykubat devriyle birlikte Selçuklularda yükselişin başlaması, dış politikada siyasi gerginliklerin de bir anlamda hafiflemesini de sağlamıştır. İki bölge arasındaki ilişkilerin daha sonra üzerinde durulacağı üzere, geniş çaplı göç dalgalarının da gerçekleşeceğini habercisi olmuştur. Ancak Yükselme ile başlayan bu hafifleme Keykubat'ın ölümüyle sona erecektir. Çünkü Moğol istilasını ile birlikte dengeler bozulmuş, gerek toplumsal hadiseler gerekse de siyasi hadiseler bir takım sonuçları beraberinde getirmiştir.

Sultan Alaeddin Keykubat devrinde de onun son yıllarını Eyyûbîler ile mücadele ederek geçirdiği bilinmektedir. Daha önce olumlu yönde ilerleyen ilişkilerin bozulduğu bu dönemde, Eyyûbîler üzerine büyük bir askeri harekete geçmeye hazırlanan Sultan Alaeddin Keykubat, vefat edince büyük bir kriz önlenmiştir. Türk tarihinin en müreffeh dönemi olarak bilinen Sultan Alaeddin Keykubat dönemi, birçok âlimin yetişmesi ve birçok beldelere giderek eserler inşa etmeleri bakımından önemlidir. Ancak Moğol tehlikesinin ortaya çıktığı bir zamanda ve kendisinin de genç yaşta vefat etmesi, Türkiye tarihi bakımından da büyük bir talihsizliktir. Çünkü bu dönemden sonra siyasi iktidar mücadeleleri devam etmekle birlikte, Türkmen ilim adamları da kendilerine daha rahat bir çalışma ve eser inşa etme yeri aramaya koyulmuşlardır. Göçlerin başlamasında, devam etmesinde ve sonuçlanmasında bu siyasi ve askeri ilişkilerin oldukça önemli bir etkisi vardır. Göçlerin nedenleri konusunda bu meselenin detaylarına değinilecektir. Mısır ve Suriye arasında

⁴⁹ Akdağ, a.g.e., s. 55.

⁵⁰ Aslantaş, a.g.m., s. 782.

yaşanan siyasi ve askeri ilişkiler de, toplumsal hareketliliğin yönlendirilmesinde etkili olmuştur. Birçok Türkmen topluluğun, tarih boyunca göç ettiğini göz önüne alırsak, bütün bunların temelinde mevcut bölgeler ve ülkeler arasında askeri ilişkilerin temel alındığı bilinen bir gerçektir.

Moğolların Yakınoğu ve Anadolu'yu istilasý, arkasından İlhanlı Devleti'nin kurulması ve istila edilen bölgelerin hâkimiyet altına alınması ile yeni bir dönem başlamıştır. Bu istila ve hâkimiyetin ilk safhası olan 1243'te Köseadağ mağlubiyetinden sonra Türkiye şehirleri büyük bir tahribata uğramış ve şehir kültürüne büyük bir darbe indirilmiştir. Moğol istilasının getirdiği göçebe Türk-Moğol kitleleri ile Yakınoğu ile bilhassa Türkiye'de siyasi ağırlık merkezi göçebelik lehine değişmeye başlamıştır. Siyasi ağırlık merkezinin göçebelik lehine değişmesi; siyasi yapıyı, toplum yapısını ve düzenini bozduğu gibi dini ve ahlaki değerlerde de bir takım değişimler meydana getirmiştir. Şehirli kültürü bir tarafta göçebe karakterdeki nüfusun baskısı altında kalırken diğer taraftan Türkmen dervişlerin temsil ettiği heterodoks bir tasavvuf hareketinin etkisi altında kalmıştır. Bütün bunların yanında, Moğol istila ve hâkimiyetinin hem İran'da hem de Türkiye'de kültürel anlamda olumlu akisleri de olmuştur. İlhanlıların Memlükler ile olan mücadelesinin bir yansıması olarak İslamiyet'i kabul etmeleri ile paralel olarak İslamlaşması, farklı unsurların tasfiyesi ile bir Türkleşme dönemini de hızlandırdığı görülmüştür⁵¹. Türkmen dervişlerin gerek Anadolu'daki faaliyetleri gerekse de nüfus hareketliliğine katılması, göçebe Türk kültürünün yansımaları olarak tezahür etmiştir. Bu anlamda, ikinci bölümde, önemli göç hadiselerine örnekler verilerek, siyasi, askeri ve sosyal ilişkiler çerçevesinde önemli sonuçlara ulaşılabacaktır.

1.2. Bilimsel ve Kültürel İlişkiler

Selçuklular ile Mısır'da kurulan devlet arasında kültürel ilişkiler köklü bir geçmişe dayanmaktadır. Özellikle Hilafet olgusunun bağlayıcılığı, Selçukluların bu kurumu koruma görevini üstlenmeleri neticesinde Mısır'da ilk dönemlerde kurulan otoritelere karşı gelinmesini de beraberinde getirmiştir. Fatımilerin, Abbasi halifeleri ile siyasi mücadele-

⁵¹ Gül, a.g.e., s. 71-72; ayrıca konu ile ilgili olarak bkz. Ebu'l-Ferec Tarihi, s. 541-543.

leri, Selçukluların bu sırada büyük bir güç olarak ortaya çıkmaları sadece siyasi anlamda ilişkileri doğurmamış, beraberinde bu coğrafya ile bilimsel ve kültürel ilişkileri de etkilemiştir. Bilindiği gibi Mısır'daki ilmi ortam, Selçukluların Fatımilerden bir takım ilim adamlarını Anadolu'ya celbetmesini de sağlamıştır. Anadolu'da temellendirilmeye çalışılan fikri ortamın esasında İran, Irak, Mısır ve Suriye gibi bölgelerden sağlanmaya çalışıldığı da vakidir. İşte bu anlamda ilk dönemlerde başlayan siyasi ilişkilerin, kültürel yapılanmayı da sağladığını görmekteyiz. Birçok ilim adamının bu bölgelerde yetiştiği, eserler vücuda getirdiği göz önüne alınırsa, bilimsel ve kültürel etkileşimlerin boyutlarının ne denli önemli olduğu da anlaşılmaktadır. Anadolu'dan Mısır ve Suriye'ye; Mısır ve Suriye'den Anadolu'ya yaşanan göçler de bu etkileşimi önemli ölçüde sağlamaktadır. Anadolu Selçukluları kuruluş devrinden itibaren özellikle Süleymanşah'ın güney politikaları neticesinde karşılıklı bu tür ilişkilerin yaşanmaya başladığı da ünlü tarihçiler tarafından kabul edilmektedir. Bu arada Selahaddin Eyyûbî'nin bu anlamdaki etkileri de göz ardı edilmemelidir.

Selahaddin Eyyûbî ve halefleri, ulemeden ve medreselerden hem Sünniliğin ihyaından ve hem de Haçlılara karşı halkı cihada teşvikte yararlanmışlardır. Eyyûbîler döneminde Suriye ve Mısır'da inşa edilen medreselerin sayısının çok fazla olması bunu göstermektedir. Selçuklu veziri Nizamü'l-mülk'ün kurduğu ve Kur'an-Hadis, dört Sünni mezhep fikhının okutulduğu medreselerin benzerleri Mısır'da da açılmıştır. Doğu İslam dünyasını istila ederek büyük tahribat yapan Moğolları, ayrıca Haçlıları yenerek bölgeyi bu tehlikelerden kurtaran Memlüklerin Mısır siyaset, ilim ve kültür tarihinde ayrı bir yeri vardır. Memlükler döneminde Mısır kozmopolit bir yapıya sahipti. Özellikle Kahire'ye her yerden ulema akını başlamıştı. Bunun dışında Moğolların önünden kaçan kalabalıklar da Mısır'a sığınmıştı. İmamü'd-din el-Katib el-İsfehani, Melik el-Mansur, İbn Zafir, Yakut el-Hamevi, İbnü'l-Kıffî, Bıt b. El-Cevzî, İbnü'l-Adim, Ebu Şâme, İzzeddin b. Şeddâd, İbn Vasıl, Musa b. Meymun, Abdüllatif el-Bağdadî, Seyfeddin el-Amidi, Kemaleddin b. Yunus Mühezzebü'd-din ed-Davhar, İbnü'l-Baytar, özellikle Eyyûbîler devrinde yetişmiş

bilim ve ilim adamlarıdır⁵². Bu ilim adamlarının mevcudiyeti ilmi gelişmelerin ve leşimlerin yaşanmasında önemli ölçüde fayda sağlamıştır.

Bunun yanında Mısır ve Suriye bölgesi, sosyal bakımından Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Yahudilerden meydana geliyor, çoğunluktaki Müslümanlar da statü bakımından kendi aralarında Türkçe konuşan yönetici askeri sınıfla halk olmak üzere iki kesime ayrılıyordu. Mısır'ın ise Moğol istilasına uğramamış olması sebebiyle İran, Anadolu, Irak ve Suriye'den buraya göç eden ulema Memlükler zamanında ilmin gelişmesine büyük katkı sağlamıştır⁵³.

Memlük çağlarında Mısır ve özelde Kahire İslamlaşmış kültür bölgesinin kalbi haline geldi ve Mısır münevverleri İslam toplumunda bundan önce olduğundan daha büyük bir rol oynadılar. Daha sonraki Memlük döneminde ise ilmi zenginlik yerini ticari ve tarım zenginliğine bırakmıştı. Mısır Memlüklerinin altın çağı olarak tanımlanabilen özellikle 1200'lü yıllar bölgede ilmi çalışmaların ve gelişmelerin yaşanması bakımından da önemlidir. Kahire'deki bu idare, esasında Moğol idaresinden kaçanlara bir sığınma yeri olduğu kadar, Müslüman mecrasının da bir sahası olarak, çeşitli kültürel uzmanlardan oluşan bir havza haline gelmişti.

Ziyâüddin Sâ'di, dönemin önemli aydınlarından biridir. Şam kökenli olup, Bağdat, Horasan, Anadolu ve sair memleketlere giderek irşad faaliyetlerinde bulunmuştur⁵⁴. Sa'di ve onun gibi birçok ilim adamlarının varlığı bilinmekte olup, bu ilim adamlarının gittikleri yerleri irşad etmeleri, karşılıklı göçlerin ilmi açıdan ne denli önemli olduğunun göstergesidir.

Selçuklular ile Mısır'da kurulan medeniyetler arasında bu anlamda sürekli etkileşimler ve gelişmeler yaşanmıştır. Anadolu'daki ilmi ve kültürel ortam bu gelişmeleri de hızlandırıcı bir etken olmuştur. Anadolu'da oluşan bir çok akımın menşei'ni gerek İran'da gerekse de Mısır ve Suriye coğrafyasında rahatlıkla görmekteyiz. Kültürel ilişkilerin boyutunun ne denli önemli olduğu, iki medeniyet arasında gerçekleşen karşılıklı göçlerle de

⁵² Ramazan Şeşen, "Eyyübiler", *D.G.B.İ.T.*, C. VII, Çağ yay, İstanbul 1996, s. 425-430.

⁵³ Tomar, a.g.m., s. 577.

⁵⁴ Uyan, a.g.e., s. 2117.

anlaşılmaktadır. Anadolu'dan Mısır ve Suriye'ye; Mısır ve Suriye'den Anadolu'ya şanan göçler, Selçuklular ile Mısır Memlûkleri arasında yaşanan bilimsel ve kültürel ilişkileri de olumlu etkilemiştir. Sonraki dönemlerde yaşanan siyasi buhranlar içinde Mısır Memlûklü sultanları Anadolu'daki siyasi kargaşaya seyirci kalmamıştır. Araştırmanın birinci bölümünde ilişkilerin mahiyeti konusuna değinilmiştir. Burada anlatılmak istenen ise, araştırmanın ikinci bölümünde yer alan göçlerin sebepleri konusunda teferruatıyla ele alınacaktır. Esasında bu ilişkilerin ortaya çıkmasında birçok amil ve etken bulunmaktadır. Dönem dönem yaşanan gerginlikler ve siyasi kargaşa ortamında dahi özellikle ilmi çevrelerin karşılıklı göçlerde bulunması, köklü fikir akımlarının oluşumunu ve birçok ünlü eserin meydana gelmesini de sağlamıştır.

Ortaçağ İslam dünyasında ilmi hareket, siyasi yapılar ve sınırları aşan ve süreklilikleri olan bir özellik arz eder. Bu bakımdan, Selçuklu – Eyyûbî vs. gibi siyasi yapıları temel alarak, bölgeler arasında, siyasi ilişkilere bağlı ilmi ve düşünsel ilişkiler hayal etmek temel bir yanlgı içerir. Savaşan devletlerin tabi durumdaki âlimler, devletler arasındaki siyasi kavgalardan etkilenmeden diğer taraflara geçtiklerine dair çok sayıda misal bulmak mümkündür. Selçuklular ile Mısır ve Suriye arasında yaşanan bilimsel ilişkiler çerçevesinde üzerinde durulması gereken önemli bir husus ise şudur. Karşılıklı yaşanan siyasi ve askeri mücadelenin yanında, ilmi ve kültürel alanda da üstünlük mücadelesi yaşanmakta idi. Selçuklu devlet adamları, tesis ettikleri medreseler, kütüphaneler, zaviyeler ve vakıflar sayesinde bir ilim ve kültür ordusu vücuda getirerek olağan üstü bir mücadelenin içine girmişlerdir. Bu dönemde yetişen ilim adamlarının varlığı ise bu durumun en açık ispatı olacaktır. Esasında bu durum Büyük Selçuklu hükümdarları döneminde, Nizamiye Medreselerinin faaliyetleri neticesinde başlamış ve devam edegelmiştir. İlmi açıdan olumlu gelişmelerin yaşandığı bu devirlerde, Selçuklu hâkimiyeti altında bu coğrafyalarda, Türk, Arap ve Fars kültürü birbirine karışmış, bazı siyasi mücadelelere rağmen, ortak bir İslam kültürü oluşmuştur. Selçuklular döneminde başta Devleti'nin kurulduğu Horasan bölgesi olmak üzere Selçuklu Devleti'nin hâkimiyetindeki coğrafyada dini yaşantının manevi boyutu da gelişme imkânı bulmuştur. Türkmen ilim adamlarının da önemli katkılarının olduğu tasavvufi düşünce yayılarak kurumsallaşmıştır.

1.3. İktisadi Münasebetler ve Göçlere Etkisi

Toplumlar arasında tarihin her döneminde etkileşimlerde ticaret bir ilişki aracı olmuştur. Unutulmamalıdır ki, medeniyetlerin birbirlerini etkilemeleri ticaret, göç ve savaş gibi unsurlarla cereyan etmektedir. Bu nedenle, ticaret ile uğraşan kesimlerin sürekli bir nüfus hareketliliği içinde bulunmaları da, beraberinde bir takım ilişkilerin sağlanmasına neden olmuştur. Bu anlamda, Selçuklu Türkiyesi de milletler arası ticaretin en yoğun görüldüğü coğrafyalardandır. Doğu ile Batı, hatta Güney ile Kuzey arasındaki ticari alışverişini sağlayan Anadolu yollarında yapılan ulaşımın sağlanmaya çalışıldığına hiç şüphe yoktur. Oluşturulan güzergâhlar, kervanların yoğun olduğu ve güvenliğin özellikle sağlanmaya çalışıldığı yollardır. Tarihteki göç olaylarına bakıldığında da, bu güzergâhlar kullanılarak uclara yahut güneye, Mısır ve Suriye'ye yönelmelerin olduğu görülmektedir⁵⁵. Anadolu Selçuklu sultanlığı ile, Mısır ve Suriye'de kurulan medeniyetler arasında iktisadi münasebetlerin ayrıca önemi bulunmaktadır. Nitekim bahsedilen güzergâhlar, araştırmamızın ikinci bölümünde önemli göçler verilirken kullanılacaktır. Çünkü toplumların ihtiyaçları, bir takım ilişkilerin yaşanmasına, bu ilişkilerin yaşanması bir takım etkileşimlerin meydana gelmesini sağlamaktadır. Temelde iktisadi münasebetler olsa dahi, yaşanan göç hadiselerinin bu ilişkilere ışık tuttuğu vakidir. XIII. asır ortalarındaki Türkiye'nin içtimai müesseseleri ve hatta siyasi teşkilatı yönünden devletin var oluşundan Köseadağ Harbi sıralarına kadar olan zamandakinden çok farklı hale gelmiş olduğunu kabul etmek icab eder. Örneğin, Mevlana devri askeri iktidarının, dini müesseselerin idari ve iktisadi teşkilatın, kısacası, müesseselerin XII. asırdaki bütün hususiyet ve asaletlerini muhafaza etmiş oldukları düşünülemez. Hatta halkın içtimai dini ve siyasi görüşlerinde de derin değişikliklerin yaşanmasında işte bu anlamda örnekleri verilecek olan göçlerin yeri ve önemi olduğu bilinmektedir. Bunu anlamak için de, ikinci bölümdeki örneklerin iyi irdelenmesi gerekir.

Selçuklular Anadolu'yu milletlerarası ticaret sahası içine sokmak için başlıca iki ana yola dikkat gösterdiler: Batı – Doğu yolu, Kuzey – Güney yolu...⁵⁶

⁵⁵ Akdağ, a.g.e., s. 30.

⁵⁶ Sümer, a.g.e., s. 2-3.

Doğu-Batı Yolu, Antalya'dan başlayıp, Burdur, Isparta, Konya, Aksaray, Kayseri gibi önemli şehirleri geçtikten sonra Sivas'ta diğer bir yol olan Kuzey-Güney yolu ile birleşiyor ve oradan da Erzurum'a gidiyor. Erzurum'dan Tebriz'e ulaşan bu yoldan, Acam Irak'ı, Kuzey Azerbaycan tacirleri ile Tiflis'teki Gürcü tüccarları faydalanıyordu. Bu yolun çok önemli bir kolu ise Kayseri'den Göksun-Maraş üzerinden Haleb'e gidiyordu. Bu yol çok işlek olup, gerek askeri gerekse ticari bakımdan çokça kullanılıyordu.

Kuzey-Güney yolu ise, Sinop limanından başlayarak Tokat'tan geçip Sivas'a Batı-Doğu yolu ile birleştikten sonra Malatya üzerinden devrin büyük bir ticaret şehri olan Haleb'e ulaşıyordu. Bu esnada ticaret kervanları Amid, Musul ve Bağdad gibi şehirlere de uğruyorlardı. Kuzey ülkelerinden gelen tacirler yolun her bakımdan güvenli olması dolayısıyla Sivas'tan Kayseri'ye, Yabanlu Pazarına ve hatta Konya'ya kolayca ulaşabiliyorlardı. Selçuklular bu arada Sivas'ı da milletler arası bir ticaret merkezi haline getirmek başarısını da göstermişlerdi. Suriye, Mısır, Irak, İran ve Türkistan ülkelerinden gelen tacirler, Sivas'ta Venedik, Ceneviz, Napoli gibi İtalyan cumhuriyetlerine mensup kalabalık sayıda tüccar ile Bizans, Rus ve Kıpçak ülkelerine mensup tüccar ile buluşuyor ve geniş çapta mal alışverişi yapıyordu⁵⁷.

Anadolu Selçukluları zamanında, milletler arası bir pazarın varlığı bilinmektedir. Faruk Sümer'in tespitlerine göre, bu Pazar hakkında en teferruatlı bilgiyi Zekeriya b. Muhammed el-Kazvini vermektedir. Onun "Asarü'l-bilad" ve "Ahbarü'l-ibad" adlı eserinde Yabanlu Pazarı hakkında şu şekilde tasvirler mevcuttur : "Anadolu'da her yıl baharın başında kırk gün süren bir Pazar kurulur. Bu pazara "Yabanlu Pazarı" denilir. Bu pazara uzak yerlerden doğu, batı, güney ve kuzeyden insanlar gelir. Tacirler bu pazara katılmak için pek büyük gayret sarfederler. Doğu tacirlerinin emtiasını Batılı tacirler alırlar. Batılılarınkini de Doğulu tacirler alırlar. Kuzeyden gelenlerin mallarını Güneyli tüccarlar, Güneylilerinkini de Kuzeyliler alırlar"⁵⁸. Bu ticari ilişkiler neticesinde Anadolu'ya gelen ticaret kervanlarında birçok ilim adamının da varlığı görülmektedir. Öyle ki milletler arası niteliğe sahip bir Pazar yerinde oluşturacak etkileşimler bu göçlerin bir sonucudur. Bu açıdan en çarpıcı örnek ise, tam adı Ebu's-Senâ Hammâd bin Hibetullah bin Hammâd bin el-Fudayl olan ilim adamıdır. Hadisçi, tarihçi ve ülkeler arası kitap ticareti yapan

⁵⁷ Sümer, a.g.e., s. 5.

⁵⁸ Sümer, a.g.e., s. 14-15.

Hammâd 1117 yılında Harrân'da doğdu. Tahsilini tamamladıktan sonra ticaret için çeşitli İslam ülkelerini dolaştı. Bu sırada Mısır, Bağdad ve Herat gibi büyük ilim merkezlerindeki âlimlerden faydalandı. İskenderiye'de Ebu TAhîr es-Silefî'den Hadis okudu. Kendisinden İbn Kudame el-Makdisî, Abdulkadir er-Ruhâvî ve Alemuddîn es-Sehâvî gibi büyük âlimler ders aldılar. *Tarihu Harrân ve Men İsmuhu Hammâd* isimli eserleri kaleme aldı. Bu eserini ve başka eserleri gerek kendi şehrinde ve gerek yolculukları boyunca uğradığı yerlerde okuttu. 1202 yılı Ağustos ayında vefat etti. Bizim için önemli olan eseri günümüze ulaşmamakla birlikte Halep tarihçisi İbnu'l-Adîm bu eserden alıntı yapar. Yapılan alıntılara bakılırsa eserde şehrin siyasi tarihine de yer verilmişti. Öte yandan eseri gördüğünü söyleyen İbnu'l-Fuvatî'ye göre eser derli toplu olup ve daha çok müellifin gezip gördüğü yerlerdeki âlimlerden işittiklerini içermekteydi⁵⁹.

Selçuklu Türkiye'sinin anarşi devri olan XIII. asır sonlarında Güneydoğu Anadolu şehirlerinin iktisadi faaliyeti genellikle etrafta yaşayan Anadolu şehirlerinin iktisadi faaliyeti umumiyetle etrafta yaşayan kalabalık aşiretlerin ihtiyaçları doğrultusunda münasebetler kurulurdu. Şam taraflarından Güneydoğu Anadolu'ya gerek mallarını satmak gerekse de hayvanlarını otlatmak amacıyla gelmeleri iki coğrafya arasında iktisadi bağılıkların artmasına neden olmuştu⁶⁰. Bu iktisadi münasebetler ise bu güzergâhların ilim adamlarının göç etmeleri esnasında kullandıklarını bize açıkça göstermektedir.

Selçuklular ile Mısır ve Suriye'de kurulan medeniyetler arasında birtakım toplumsal ilişkiler de göze çarpmaktadır. Esasında konumuzun ana temasını oluşturan göçler ve bu göçlerin nedenleri üzerinde detaylı bir şekilde sosyal ilişkiler çerçevesinde durulacaktır. Selçuklu hanedanı ve toplum yapısı da incelendiğinde daha somut bulgulara ulaşılabilen bu ilişkilerde evlilikler başta olmak üzere, çeşitli nüfus değişimleri ve buna benzer toplumsal hadiseleri rahatlıkla görülmektedir. Her toplumsal cereyan, çevre medeniyetlerde gelişen hadiseler neticesinde tezahür etmiş olabilir. Esasında iki toplum arasında yaşanabilecek en etkili sosyal ilişki göç olgusudur. Kısa bir süreç olmayan bu göçler asırlarca medeniyetler arasında sosyal yapılanmayı beraberinde getirmiştir. Eyyûbîler devri ile birlikte başlayan sosyal ilişkiler Memlûkler devrinde oldukça olumlu gelişmelere sahne ol-

⁵⁹ Demirci, a.g.m., s. 12.

⁶⁰ Akdağ, a.g.e., s. 73.

muştur. Anadolu Selçuklu halkı ile Mısır ve Suriye’de bulunan halk arasında karşılıklı yardımlaşma ve evlilik gibi ilişkiler, bölgede toplumsal anlamda bir etkileşim sağlamıştır.

Bu arada II. Gıyaseddin Keyhüsrev’in de, daha önce kendisine İbnü’l-Adim aracılığıyla başsağlığı dileyen Haleb hükümdarları ile akrabalık kurma girişiminde bulunduğu da vakidir. Tokat kadısı İzzeddin’i Haleb’e gönderip hükümdarın kız kardeşi Gâziye Hatun ile evlenme ve buna karşılık da kendi kız kardeşini ona verme önerisinde bulundu. Önerinin kabul edilmesi üzerine, el-Melikü’n-Nâsır’ın Haleb kalesindeki sarayında nikah töreni yapıldı. El-Melikü’n-Nâsır, daha önce, Haleb’de yapılan anlaşma gereğince, sultan Gıyaseddin Keyhüsrev’in kız kardeşi Melike Hatun ile kendi adına nikah kıymak üzere, İbnü’l-Adim’i Kayseri’ye gönderdi⁶¹. Selçukluların bu bölge ile olan ilişkilerinin en çarpıcı örneklerinden biridir. Öyle anlaşılıyor ki, sadece siyasi ilişkiler çerçevesinde değil, sosyal münasebetler için de bir takım devlet adamlarının iki bölge arasında gidip geldikleri görülmektedir.

2. Moğol Hakimiyeti Dönemi İlişkiler

XIII. asır Anadolu tarihinin en önemli siyasi hadiseleri Moğol istilasıdır. I. Alaeddin Keykubad’ın son zamanlarında Anadolu’daki Türkler ve Rumlar için büyük bir tedirginlik olan bu tehlike, Alaeddin’in kuvvetli siyaseti sayesinde atlatıldı. Hatta oğlu II. Alaeddin Keyhüsrev de şarkta bazı yeni fetihlerde bulundu. Fakat dahili idarenin bozukluğu, Celaleddin Harzemşah’ın ölümünden sonra, Anadolu’daki Harezmlî bazı Türk aşiretlerinin büyük tahribatlarla Selçuklu hudutlarından çıkması ve Alaeddin’in onlarla mücadeleye girmesi zaten dış harplerden yorgun düşen Selçuklu Devletini iyice sarsmıştı. Bu esnada bir de Babailer isyanı çıktı ve zorlukla bastırılabilirdi. İşte bu sırada Moğol tehlikesi kesin olarak baş gösterdi. Moğollar 1242’de Erzurum’u zaptettiler. Selçuklu hükümdarı, kendi ordusu ve topladığı diğer önemli kuvvetlerle Moğol istilasına 1243 Köseadağ Harbinde karşı koymak istedi ise de mağlup oldu. Bunun üzerine Moğollar, Sivas, Kayseri ve

⁶¹ İbnü’l-Adim, a.g.e., s. IV.

Erzincan'ı zaptettiler. İşte bu savaş Selçuklu Devletinin çöküşünü ve Anadolu'nun Moğol hakimiyeti altına girişinin başlangıcı oldu⁶².

Selçuk-Moğol hükümetinin durumu, Türkmenler açısından, batı ve güney yörelerinde daha da tehlikeli bir hal almıştı. 1260'a kadar, hemen hemen bütün güneybatı bölgesinin hâkimi gibi gözükten Denizlili Mehmed Bey, topraklarının doğusunda, daha önce de belirttiğimiz gibi, İzzeddin ve onun müttefiki Bizanslılarla savaş halindeydi. Sultanın adamlarını onun belli başlı kentlerinden birinin surlarına asmıştı. Bu kentin İzzeddin'in Bizanslılara geri verdiği daha sonra Türkmenlerce geri alınan Denizli olması muhtemeldir, bu sıralarda bu kentin Mehmed Bey'in elinde olduğuna şüphe yoktur. Moğollar Rükneddin'i Konya'da oturttuğu sırada, Mehmed Bey, kardeşi İlyas Bey, damadı Ali Bey ve bir diğer akrabası Sevinç ile birlikte, Hülagu'da, kendi toprakları olarak bilinen denizli, Künsa ve Dalaman'ın doğrudan kendi yönetimine verilmesini istedi. Hülagu bu isteği kabul edip ona bir berat ve bir sancak gönderdi. Bir süre sonra da Mehmed Bey'in bizzat yanına gelmesini istedi. Bu öneriyi Mehmed Bey reddedince Anadolu'daki Moğol ordusu ve Rükneddin onunla savaşmak için yola çıktılar ve Aşağı Dalaman ovasında, Ali bey'in ihaneti yüzünden ordusunu ezip yok ettiler. Hayatına ilişilmeyeceği sözü üzerine Mehmed Bey teslim oldu, ama Burgulu da öldürüldü. İlyas Bey ile kuşkusuz aynı isimdeki bir aşiretin bir grubunun beyi olan Salur esir edildi. Ali Bey, Rükneddin'in süzerenliğini kabul ederek bütün güneybatı Türkmenlerinin beyi oldu ve Moğolların otoritesi Batı sınırlarına kadar herkes tarafından tanındı⁶³.

Devrin en büyük hükümdarlarından Alaeddin Keykubat'tan sonra tahta geçen II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanı Türkiye Selçuklu Devleti için adeta bir yıkım devresi olmuştur. O'nun kötü idaresi yanında Moğollar da Baycu kumandasında büyük bir ordu ile Anadolu'ya girerek fiilen istila teşebbüsünde bulundular. 1243'te yapılan olağan üstü savaş ile Selçuklular büyük bir yara alırken, bunu müteakip Anadolu'yu istila eden Moğollar önemli şehirleri yağma ve tahribe başladılar. Bu durum karşısında Anadolu'da büyük bir karışıklık baş gösterdi. Halk panik halinde ya Bizans sınırına yakın uçlara, yahut da

⁶² Güzel, a.g.e., s. 7.

⁶³ Cahen,a.g.e., s. 249.

Suriye bölgesine iltica etti⁶⁴. Anadolu'daki huzurun bozulmasında bir diğer önemli etken ise, Moğol noyanlarının çıkardığı isyanlardır. Selçuklu hanedanı mensupları arasındaki taht kavgalarına ilaveten Moğol noyanları arasındaki mücadeleler de Anadolu'da büyük sıkıntılara sebep olmuştur⁶⁵. Noyanların zaman zaman güçlenerek merkezi dinlemeleri, kaos ortamının artmasına ve dolayısıyla da Anadolu'dan kaçışların da devam etmesini beraberinde getirmiştir.

Rakka ahalisinden olan tabib Rıdvan b. Ali Rum ülkesine gelip Gıyaseddin Keyhüsrev'in hizmetine giren hem ilim hem devlet adamlarından bir idi. Moğolların Keyhüsrev'i yenilgiye uğratmasıyla, kendisi de tutsak edilmişti. Ancak serbest kalır kalmaz, ilk işi Haleb'e doğru gitmek olmuştur. Yine aynı şekilde Anadolu'ya gelip, Selçuklu sultanlarının hizmetine giren bir diğer tabib ise, Takî lakablı Ebû Bekr b. Yusuf b. Muhammed'dir. Bu ilim adamı da zaman zaman Selçuklu ümerası adına Haleb'e gelerek elçilik görevlerinde bulunmuştu. Moğolların Anadolu ülkesini talan etmesiyle birlikte, önce Mısır'a gelerek barışı pekiştirme amacıyla Şam'a yöneldi. Diplomatik ilişkiler dahi birçok elçinin uzun süreli göçlerine sahne olmuştur. Çünkü Yusuf b. Muhammed de Anadolu'da uzun süre kalmış olduğu gibi, Haleb'de, Şam'da ve Mısır'da da uzun süre ikamet etmek zorunda kalmıştır⁶⁶.

2.1. Ayn Calut Savaşı

Merkezi Müslüman bölgesinde Moğol dalgasına mukavemet eden tek iktidar, Mısır idaresiydi. Tam Hülagu'nun ortaya çıkışı zamanında, vaktiyle Fatımi devletinin yerine Sünni bir Suriye-Mısır devletini kuran Selahaddin'in Eyyûbî ailesi, sayıları liderliği ele almalarına izin veren kendi asker köleleri (mamluklar) tarafından tahtından uzaklaştırılmıştı. Bu yeni hanedanın ilk bağımsız hâkimi, son Eyyûbî varisinin annesi olan bir kadındı.

Görünüşe göre, bağımsız Mamlukların saygınlığı, 1260'da Şam'ın güneyindeki Ayn Calut'ta mağlup edilmez Moğolları bozguna uğratarak Suriye'den sürmeyi başardıkları zaman oluştu. Bir suikastten hemen sonra tahta çıkan Sultan Baybars, devleti bir askeri

⁶⁴ Aslantaş, a.g.m., s. 782.

⁶⁵ Abdülkerim Özyayın, İslam Tarihi, C. VIII, Kayıhan yay., İstanbul 1994, s. 202.

güç olarak gayretle örgütledi. Onun muhtelif garnizonlarındaki savunmaya yönelik düzenlemeleri etkinliklerinden dolayı, hayranlık uyandırdı⁶⁷.

Öte yandan, İzzeddin Keykavus kendisinin kardeşi ile beraber Hülagu'nun hizmetinden ayrılıp memlekete dönmesinden sonra, Yakın Doğu dünyasının siyasi durumunda çok büyük değişiklikler vukua gelmişti. Hülagu'nun ayrılması ile o zamana kadar daima muzaffer olan Moğol ordusu, istila ve tahribinde Selçuklu sultanlarının da hazır buldukları Suriye'de Mısır'ın Türk Memlûkleri önünde ağır bir mağlubiyete uğramış ve ilk defa olarak, gerçi çekilmek zorunda kalmıştı⁶⁸. Ayn Calut Savaşı, neticeleri bakımından, tarihte vukubulan önemli savaşlardan biridir. Moğollar bu savaşta galip gelselerdi Mısır'a kadar ilerleyecekler, Mısır'da yerleşmeler bile Irak'ta yerleştikleri gibi Suriye'de de yerleşecekler ve Yakın Doğu'daki bütün İslam ülkeleri Moğol hâkimiyeti altına düşecekti. Bu sebeple Ayn Calut zaferi sadece Mısır'ı değil aynı zamanda Suriye'yi de Moğol hâkimiyetinden kurtarmıştır⁶⁹.

Ayn Calut Savaşı, sadece bulunduğu bölgeyi değil, Anadolu'yu da önemli ölçüde etkilemiştir. Şöyle ki, Sultan Baybars'ın bir güç olarak ortaya çıkması, Moğol ilerleyişine karşı bir set gibi durması, Memlûklere olan güvenin artmasına neden olmuştur. Çünkü daha sonra Anadolu ve çevresinde Moğol saldırılarının yoğunlaşması üzerine bu bölgelerden kaçışlar başlamış ve daha önce Ayn Calut Savaşı'nda Moğolları etkisiz hale getirmeyi başaran Sultan Baybars'a sığınılmasına ve ondan yardım alınmasına neden olmuştur. Bir askeri mücadele olarak ortaya çıkan Ayn Calut Savaşı'nın önemi de buradan kaynaklanmaktadır.

Ancak, Ayn Calut savaşıyla önemli bir darbe alan Moğollar hem bunu telafi etmek hem de Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Irak'ın kuzeyi ve Suriye üzerindeki hâkimiyet kurabilmek için, Suriye üzerine sefer düzenlemeye başladılar. Burada cereyan eden, İlhanlı-Memlûk rekabetinin Doğu ve Güneydoğu Anadolu üzerinde cereyan etmesi, bölgenin tahrip olmasına sebep olurken, bölgenin siyasi, sosyo-ekonomik, etnik yapısının şekillenme-

⁶⁶ İbnü'l-Adim, a.g.e., s. 193.

⁶⁷ Hodgson, a.g.e., s. 458.

⁶⁸ Nejat Kaymaz, Pervane Muinüddin Süleyman, A.Ü.D.T.C.F. yay., Ankara 1970, s. 81.

⁶⁹ Kopruman, "Memlûkler", s. 454.

sinde de önemli rol oynayacaktır⁷⁰. Memlûk-İlhanlı rekabeti, dini değil, tamamı ile siyasi bir rekabet halinde başlamış ve öyle devam etmiştir. Bu mücadelenin dini boyutu ancak istila hareketleri sona ermeye başladıktan sonra ortaya çıkmıştır. Her ne kadar Moğollar Abbasilere ve Memlûklere karşı Hıristiyanlar ile temasa geçerek politikalarına böyle bir boyut katmak istemişlerse de bu fiiliyatta pek gerçekleşmemiştir. Burada İlhanlılar, Türkmen babalarına dayanan ve göçebe karakteri ağır basan heterodoks bir tasavvuf İslamını desteklerken, Memlûkler, Zengi-Eyyûbî geleneğinin temsilcisi olarak şehirli bir Sünni İslam anlayışını desteklemişlerdir. Mevcut gerginlikler ise, bu göçebe heterodoks ve Sünni anlayışa sahip olan ilim adamları sayesinde de yumuşamaya dönüşmüştür⁷¹. Önemli nüfus hareketliliğine sebep olan bu hadiseler, araştırmamızın ikinci bölümünde, göçlere değinilerek incelenecektir.

2.2. Sultan Baybars ve Anadolu Selçukluları

Araştırmanın önemi itibariyle; Anadolu Selçuklu Devleti ile Mısır Memlûklüleri arasında yakınlaşma, Moğol baskısının artması ile daha artmıştır. Muinüddin Süleyman Pervane⁷²,nin Moğollara gösterdiği devamlı itaat ve sadakat sayesinde, Selçuklu saltanatını bir sembol haline getirerek, Anadolu'nun yönetimini tamamen kendi eline aldığını ve uzun zaman kanlı iç savaflara sahne yaptığı bu ülkede, Moğol silahlarının gölgesinde, nisbeten bir sükun ve kısmi bir refah kurduğu vakidir. Ancak bu sakin dönemin birden bire sona ermiş ve Anadolu toplumu, yöneticisinden uçtaki Türkmenlerine kadar, metbua karşı genel bir kurtuluş mücadelesi içinde olmuştur. Anadolu Selçuklu Devleti, Moğol baskınları ve hâkimiyetinden kurtulma çareleri aramaya başladı. Bu gelişmelerde de başrolü oynayan kimse yine Pervane Muinüddin olacaktır. Pervane Muinüddin 1273 yılında Sultan Baybars'ın elçilerini Moğol payitahtına götürdüğü zaman, Abaka Han'a o sırada Anadolu işlerine nezaret eden kardeşi şehzade Acay ile buradaki askerin kumandanı olan Samagar Noyan hakkında şikâyetlerde bulunmuştur. Pervane, gizli olarak yaptığı görüş-

⁷⁰ Gül, a.g.e., s. 71-72.

⁷¹ Gül, a.g.e., s. 93.

⁷² Muinüddin Süleyman Anadolu Selçuklu Devleti'nin inhitat yıllarını yaşadığı karanlık devirde, bu devrin kendine has şartlarından yararlanarak kudret ve nüfuz kazanmış ve bütün bir devlet teşkilatı, hatta dorudan doğruya saltanat makamı üzerinde fiili hakimiyet kurmuş olan dikkate değer bir devlet adamıdır, bkz. Kaymaz, a.g.e., s. 27.

melerinde, İlhana, Acay'ın kendisini öldürmek ve Mısır hükümdarına itaat arz etmek suretiyle Anadolu tahtını ele geçirmeye niyetlendiğini söylemiştir. Ancak Moğol tahakkümünden korkmaya başlayan Pervane, Moğollara sadakatten ayrılmış ve Memlûk Sultanı Baybars'a gizlice bir elçi göndermiştir. Bu elçinin götürdüğü mektupta, Pervane Baybars'a Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev ile kendisi yerlerinde kalmak şartıyla, Anadolu'nun Tatar askerlerinden temizlenmesine, yerine Memlûk kuvvetlerinin getirilmesine razı olduğunu bildirmiş ve çabucak yardıma gelmesini istemiştir⁷³. Pervane'nin Sultan Baybars'tan yardım almasında en büyük etki ise, daha önce Ayn Calut Savaşı'nda Moğolların mağlup edilmiş olmasıydı. Bundan cesaret alan Pervane, Anadolu'daki Moğol etkisinin de sona ermesini bu yolla sağlayacağını düşünmüştür. Sultan Baybars Şam'da iken, kendisine Tatarlardan dahi elçi gelmişti. Bu elçiler, Baybars Şam'a girmeden evvel, Anadolu'ya Abaka Han tarafından gönderilmiş olan Samagar Noyan'ın maiyetindeki elçilerdir. Öyle ki, bu elçiler aynı zamanda Anadolu'da sultanların naibi olan Pervane Muinüddin Süleyman tarafından da gönderilmiş idi⁷⁴.

Bu arada Pervane'nin siyasi oyunları arasında Baybars'ın Sis seferi sırasında yaptıkları da mevcuttur. Şöyle ki, Baybars Şam harekâtı sırasında, Pervane Abaka Han'ın yanında idi. Ancak Baybars'ın hedefi ise esasında Pervane'nin içinde bulunduğu zor durumdan kurtulmasını sağlamaktı. Fakat telaşa düşen Pervane Baybars'a haber göndererek Sis üzerine yürüyüp burayı almasını ve gelecek yıl da kendisini Anadolu'ya malik edeceğini söyledi. Bunun üzerine Sultan Baybars Sis üzerine yürüdü ve burayı yağma etti⁷⁵.

Pervane, Sultan Baybars ile gizlice temas kurarak, eski tekliflerini yeniden ortaya atmış ve Tatarları beraberce yok edebilmek için onun derhal harekete geçmesini istemiştir. Sultan Baybars Pervane'nin bu mesajına olumlu cevap vermiş ve ona kendisi gelince-

⁷³ Pervane'nin gönderdiği adam Baybars'ı Şam dönüşü Mısır'da buldu ve elindeki mektubu verdi. Sultan Baybars ise mektubun muhtevasına vakıf olduktan sonra bu adama şu cevabı verdi: *Pervane'nin istediklerini yapmak ve bu hususta kendisine teminat verebilmek ve yemin eylemek için baştan oraya gidecek ve orada kalacak askerin erzak vesairesi için bazı yerlerin tayin ve tahsis edilmesi ve buraların hasılatının bize verilmesi lazımdır.* Pervane'nin Baybars'a göndermiş olduğu bu adam dönüncüye kadar Abaka Acay ve Samagar'ı aldırış ve Pervane işini düzeltmiş olduğundan Baybars'ın istediklerine cevap vermemiş idi. Bkz. Şerafettin Yaltkaya, Baybars Tarihi, İstanbul Maarif Matbaası, İstanbul 1941, s. 34; Kaymaz, a.g.e., s. 139.

⁷⁴ Yaltkaya, Baybars Tarihi, s. 5-6.

⁷⁵ Yaltkaya, Baybars Tarihi, s. 49.

ye kadar durumu idare etmesini bildiren bir mektup göndermiştir. Fakat bu arada, Baybars'ın mektubunu Pervane'ye getiren elçiler, keşif ve yağma yapmak için Suriye içlerine gönderilmiş olan Moğol atlıları tarafından yakalanmış ve Abatay Noyan'ın huzuruna getirilmişlerdir. Elçilerin üzerinden çıkan mektup okununca, Moğol kumandanları Pervane'yi ve ordudaki bütün Müslümanları öldürtmek istemişler fakat onların kaledeki din-daşları ile birleşebilecekleri ihtimalini düşünerek, bundan vazgeçmişlerdir. Pervane ise Sultan Baybars ile haberleştiğini inkâr ederek, yapılan ithamları üzerinden atmış olmakla birlikte, mektup hadisesinden sonra Abatay Noyan'ın kendisine her an bir şey yapabileceğinden korkmaya başlamıştı. Selçuklu yöneticileri, bu olaydan sonra, artık Tatarlar karşısında hayatlarından emin olamayacaklarını açıkça kabul etmişlerdir. Yapılan istişare neticesinde, Pervane başta olmak üzere, Hatîroğlu Şerefüddin Mesud ve kardeşi Ziyaeddin Mahmud, Eminü'd-din Mikail, Diyarbakır subaşı Baaeddin Bahadır, Tatarların memleketten atılması için, Baybars ile kesin olarak anlaşmaya karar vermişlerdir. Hepsi bu hususta and içmiş ve bu andı ayrıca imzaları ile kâğıt üzerinde teker teker tespit etmişlerdir. Yalnız Pervane'nin damadı olan Atabey Mecdüddin ile yine onun yakınlarından Müstevfi Celaleddin buna katılmamışlar, Tatarların dostluğuna bağlı kalacaklarını bildirmişlerdir⁷⁶.

2.3. Sultan Baybars'ın Kayseri'ye Gelmesi

Muineddin Pervane ve Moğol emirleri Türklerin isyanını bastırmakla uğraşırken, Suriye hükümdarı Sultan Baybars'ın büyük bir ordu ve kalabalık bir toplulukla Anadolu üzerine yürüdüğü haberi geldi. Bu kışlamış olan Moğol askerlerine haber gönderip hazırlanmaları için durumu bildirdiler. Muineddin de gücünün yettiği kadar asker toplayıp Moğollar'a katıldı. Bunlar birlikte harekete geçip Suriye ordusuyla Elbistan ovasında karşılaştılar. Burada şiddetli bir savaş yaptılar. Moğollar yenildi, hükümdarların ve emirlerin oğullarından olan kumandanların pek çoğu öldürüldü. Moğollardan çok az insan kurtuldu⁷⁷. Elbistan'da meydana gelen savaş o kadar çetin olmuştur ki, Memlük ordusu ile Moğol ordusu karşı karşıya geldiklerinde savaş meydanını kan kaplamıştı. Bu sırada Pervane Muineddin ise, savaş esnasında önce Kayseri'ye sonra da Tokat tarafına kaçtı. Baybars

⁷⁶ Kaymaz, a.g.e., s. 143.

⁷⁷ Müneccimbaşı, a.g.e., s. 116.

ise Anadolu'da kaldığı süre içinde Pervane Muineddin'in Tokat'tan ve Konya'dan kendisine itaat etmelerini, ülke işlerini yönlendirmelerini, Rum'u yatıştırılmalarını bekliyordu. Fakat Pervane dâhil, hiçbir yönetici gelip ona itaatte bulunmadı. Bunun üzerine Baybars ise büyük bir öfke ile payitahtına geri döndü⁷⁸. Sultan Baybars'ın Anadolu'yu terk etmesi beraberinde yeni bir süreci de doğurmuştur.

Çünkü Sultan Baybars, Suriye'ye dönerken Anadolu'dan birçok devlet adamı ve ilim adamını da beraberinde götürmüştür. Pervane Muinüddin Süleyman'ın oğlu, Mühezzebü'd-din Ali, 1277'de Elbistan savaşında Baybars'a esir düşmüş, Mısır'a götürülmüştür. Bunun yanında Şerafeddin Hatiroğlu'nun oğlu Nizamü'd-din Evhad da Sultan Baybars ile Mısır'a gidenlerdendir⁷⁹. Hüsameddin Bicâr'ın oğlu, Diyarbakır subaşı Bahaüddin Bahadır, Moğollar aleyhine Baybars ile anlaşmaya katılanlardan olup, Baybars'ın memleketine de iltica etmiştir⁸⁰. Ârız-ı ceyş Kemalüddin de Baybars'a tutsak olup Mısır'a giden Selçuklu devlet adamlarındandır⁸¹. Yine Anadolu emirlerinden olan Mübarüziddin Sûri de Baybars'a iltica etmiştir⁸².

Ayrıca Nizamü'd-din Yusuf, (Atabey Mecdü'd-din Mehmed'in kardeşi) 1276'da Hatiroğlu Ziyâü'd-din tarafından rehin alınarak Kahire'ye götürülmüş, Baybars tarafından hapsedilmiştir. Kırşehir subaşılığına getirilen Nureddin Cebra'il, Ebû'l-Me'ailî Bahaü'd-din Cacaoğlu Hatiroğlu isyanında Niğde'ye götürülmüş ve Şerafeddin Mes'ud'un yargısı sırasında sorguya çekilmiş, o da 1277'de Elbistan'da Baybars'a esir olup, Mısır'a götürülmüştür. Sivas'ta subaşılık yapan Nusretü'd-din de aynı şekilde tutsak olup Baybars ile birlikte Mısır'a götürülenlerdendir. Seyfeddin Câliş, İshakoğlu olup, emir-i dâd görevinde bulunmaktaydı. Bu devlet adamı da Elbistan savaşı sonrası Sultan Baybars ile Mısır'a gitmiştir⁸³. Seyfeddin Torumtay'ın oğlu Sinanü'd-din Musa, Hatiroğlu Ziyâü'd-din tarafından rehin alınarak Mısır'a götürülmüş ve Baybars tarafından hapsedilmiştir⁸⁴.

⁷⁸ Aksarayı, a.g.e., s. 89.

⁷⁹ Kaymaz, a.g.e., s. 220-221.

⁸⁰ Kaymaz, a.g.e., s. 201.

⁸¹ Kaymaz, a.g.e.,s. 212.

⁸² Kaymaz, a.g.e., s. 219.

⁸³ Kaymaz, a.g.e., s. 224-225.

⁸⁴ Kaymaz, a.g.e.,s. 226.

Germiyan beyi, Alişir, Şihabü'd-din Gazi de 1277'de Baybars'a esir düşüp Mısır'a götürülmüştür⁸⁵. Zahîrü'd-din Mütevec b. Abdürrahîm, Pervane tarafından Müşrif-i Memalik görevine atanmış ancak 1277'de Baybars ile Mısır'a gidenlerden olmuştur. Hatiroğlu Ziyâü'd-din Mahmud Pervane'nin maiyetinde iken daha sonra aralarının bozulması, isyan etmesi ve muhaliflerinin yakınlarını rehin olarak alıp Baybars'ın yanına gitmesi ve yardım istemesi gibi birçok hadise başından geçmiştir. Ancak kendisi Baybars'ın yanında savaşta ölmüş, oğulları da Baybars tarafından Mısır'a götürülmüştür⁸⁶. Bu arada Karaçin Noyan'ın oğlu Şektây ve kardeşi Çaverçi Anadolu'dan kaçıp Mısır'a Baybars'a iltica eden Moğol beyleridir⁸⁷.

Muinüddin Pervane, Baybars'ın gelmesi sırasında Kayseri'den Tokat'a kaçtığı zaman, yanında bulunan Sultan Gıyaseddin ve devlet erkânı ile görüşerek, Abaka Han'ı hemen durumdan haberdar etmeye karar vermişti. Haberi alan Abaka Han, büyük bir öfke ve üzüntüye kapıldı. Bir an önce intikamını almak için derhal, Suriye'ye yürüyüp Baybars ile karşılaşmaya karar verdi. Hazırlanan ordu Anadolu'ya hareket etti. Erzincan üzerinden Divriği'ye geldi ve bu kaleyi yıktırdıktan sonra, Elbistan yönünden ilerledi. Moğolların gelmekte olduğunu işiten Pervane, yanında Sultan Gıyaseddin ile Sahib Fahreddin Ali'yi de alarak Tokat'tan çıktı ve Elbistan yakınlarında onu karşıladı. Yer öperek itaatini arzetti ve maiyetine katıldı. Moğol hanı, savaş meydanında incelemelerde bulundu ve Sultan Baybars'ın muharebede ne kadar askeri olduğunu hesapladı. Bunun, daha önce kendisine söylenenden çok fazla olduğunu anlayınca, kendisine yanlış bilgi vermiş olması dolayısıyla Pervane'yi suçladı. Bunun yanında savaş meydanında Anadolu askerinden bir tek kişinin bile bulunmaması Moğol hükümdarının da ayrıca dikkatini çekti. Pervane'nin, Baybars ile olan gizli görüşmelerini de duyan Moğol Hanı, Pervane'yi ve maiyetinde bulunan devlet adamlarını Aladağ'daki meçhul bir yerde katlettirmiştir⁸⁸.

Netice itibariyle, Anadolu'nun bundan sonraki siyasi hayatı, artık Moğol hükümdarlarının iradesine tabidir. Her ne kadar Selçuklu hanedanının bazen biri, bazen bir diğeri ve

⁸⁵ Kaymaz, a.g.e., s. 229.

⁸⁶ Kaymaz, a.g.e., s. 232.

⁸⁷ Kaymaz, a.g.e., s.226-227.

⁸⁸ Kaymaz, a.g.e., s. 175-177, Aladağ bugünkü Van sınırları içinde, Doğu Bayezid ile Muradiye arasındaki, Moğolların kışlak olarak kullandıkları yerdedir.

bazen de birkaç şehzade Moğol hanlarının varlıklarıyla saltanat sürüyorlar idi ise de hakikatte Moğol işgal ordusu kumandanları memleketi idare ediyorlardı. Moğol istilasından hem Selçuklu Devleti, hem de halk muzdaripti. Halk her yönüyle baskı altında huzursuzdu. Durum bu vaziyette iken Mısır – Suriye imparatorluğunun kudretli hükümdarı Baybars, Anadolu’yu Moğol istilasından kurtarmak maksadıyla Anadolu’ya girmesi ise bu amaçla idi. Sultan Baybars Moğollarla Anadolu’da da tekrar hesaplaşma adına bu savaşı gerçekleştirmişti. Elbistan Harbinde Moğol ordusunu hezimete uğrattı ise de, Anadolu halkından Moğollara karşı istediği yardımı göremeyince geri çekildi⁸⁹. Bu sırada Gıyaseddin Keyhüsrev ile Pervane kendisine elçi göndererek bir süre daha kalmasını istediler, ancak sultan samimiyetsizliklerini gördüğü için elçiyi azarladı ve Pervane’ye “Anadolu’yu ve yollarını öğrendik. Biz buraya Selçuklu tahtını ele geçirmek niyetiyle gelmedik, tahtımız ve Kudüs’ün fethi bize yeter”, diye haber gönderip üzüntü ve öfkesini ifade ettikten sonra savaşa katılan Selçuklu beylerini de yanına alarak, Kızılsu, Karacahisar, Yabanlu Pazarı, Elbistan, Akçaderbend, Göksu, Göynük ve Maraş yoluyla Haleb’e gitti. Sultan Baybars’ın Anadolu halkının Moğol zulmünden kurtulması için büyük bir fırsat olan bu seferinden de Muineddin Pervane’nin kararsız tutumu yüzünden netice alınamamış ve Moğol zulüm ve tahakkümü devam etmiştir⁹⁰. Moğol zulmünün artarak devam etmesi, birçok meşhur ve âlim ve şeyhlerin birbiri ardına vefat etmesi yahut diğer bölgelere göç etmesi, Anadolu halkının sahipsiz kalacağına da sinyalleri olmuştur. Başta Celaleddin Rumî olmak üzere Sadreddin Konevî gibi büyük mutasavvıfların vefat etmesi, müridlerinin daha rahat ilmi çalışma yapabilecekleri kültürel merkezlere gitmelerine ve oralarda yoğunlaşmalarına neden olacaktır. Bu kültürel merkezler arasında ise Mısır, Suriye, Halep, Bağdat gibi yerler büyük önem taşımaktadır.

Selçukluların son dönemlerinde ise, Türkiye’nin iktisadi yönden gerilemesine zirai işletme düzeninin bozulması da çok tesir ediyordu. Köylünün ekim gücünü azaltan başlıca engeller, Moğollara karşı başlayan çarpışmalar dolayısıyla hasara uğraması üzerine cereyan eden ve ardı arkası kesilmeyen kaçırlara sebebiyet vermiştir. Memleketin çok ağır bir ekonomik kriz geçirmesi, belli başlı ticaret yollarının da eski önemini kaybetmesine ve hatta sadece güney bölgeleriyle sınırlı kalmasına neden olmuştur. Selçuklu devri dış ticaret bakımından da iyi olma-

⁸⁹ Güzel, a.g.e., s. 8.

mıştır. Memleketin en çok alışveriş yaptığı devletler de Moğol istilasından nasibini almış, iktisadi çöküntüye doğru gitmişlerdir. Moğollarla devamlı mücadele de bulunan Memlûk sultanlarına da büyük masraflar açtırıyordu. Özellikle XIII. asrın sona ermesiyle artık Mısır'ın ve dolayısıyla da Suriye'nin ticaret alanında gerilemekte olduğu gerçeğine ulaşmaktayız. Kısacası, bahsedilen son yarım asırlık dönemde, sanayi ve ticaret ve hele transit yolların eski önemlerini kaybetmeleri bakımından Türkiye hakikaten ciddi bir buhran geçirmiş, fakat uçlarda başlayan yeni fetih hareketleri memleketin iktisadi düzenine yeniden bir canlılık kazandırmıştır. Öyle ki, meydana gelen göçler ise, bu ticari ilişkiler çerçevesinde de yön değiştirmiştir. Bizans'ın zayıflamaya başlamasıyla, güneyden ziyade, uçlara doğru Türkmen akını başlamış olacaktır⁹¹. Ancak konumuz itibariyle, XIII. asır iktisadi münasebetlerden ötürü, Mısır ve Suriye ile olan ticaretin, aynı zamanda etkileşimlerin yaşanmasına ve dolayısıyla bir takım ilim adamlarının bu güzergâhlar vasıtasıyla nüfus hareketliliğine katılıp, İslam dinamizmini sağladıklarına olanak tanımıştır.

Birinci bölüm itibariyle, belirtilmek istenen en önemli husus, Anadolu ile çevresinde yaşanan siyasi, askeri ve sosyal ilişkiler çerçevesinde birçok önemli nüfus hareketliliğinin yaşandığıdır. Türkiye Selçuklularının Büyük Selçuklular başta olmak üzere doğudaki ve güneydeki devletler ile arasındaki mücadelelerde bu geniş coğrafyada muhtelif Türk ve İslam emirlikleri arasında parçalanmış siyasi yapı ile bir tampon bölge olarak kalmıştır. XIII. yüzyılın başlarından itibaren Asya'daki Moğol istilasının yankıları önemli ölçüde hissedilmiştir. Bu istilanın önünden kaçan Türk topluluklarının yığıldıkları bölge yine Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile onun güney kuşağını teşkil eden Irak'ın kuzeyi ve Kuzey Suriye olmuştur. Bu büyük yığılma bölgede siyasal ağırlık merkezini bu göçebe topluluklar ve onların göçe zorlayan teamüller neticesinde ortaya çıkmıştır. Bu durum ise, birçok Türkmen dervişin bir takım siyasi, sosyal iktisadi ve dini karakterli hareketlere girişmelerinde önemli rol oynamıştır.

⁹⁰ Özaydın, a.g.e., s. 192.

⁹¹ Akdağ, a.g.e., s 39.

II. BÖLÜM

ANADOLU İLE MİSİR VE SURİYE ARASINDA YAŞANAN KARŞILIKLI GÖÇLERİN SEBEPLERİ VE ÖNEMLİ GÖÇLER

Birinci bölümde Mısır ve Suriye’de kurulan Eyyûbî ve Memlûklü devletleriyle Anadolu Selçukluları arasında yaşanan ilişkiler çerçevesinde bir takım etkileşimlerin yaşandığını ve bu etkileşimlerin göçlerin yaşanmasında önemli zemin oluşturduğunu belirtmiştik. Bu bölümde ise, her iki coğrafya arasında yaşanan karşılıklı nüfus hareketliliğine değinilecektir. Bu göçler zaman zaman Bağdat’tan, Musul’dan, Halep’ten, Şam’dan ve Kahire’den Anadolu’ya gerçekleşirken, çoğu zaman ise Anadolu’dan Suriye ve Mısır do-laylarına doğru yaşanmıştır. Burada, göçlere neden olan amillerin dışında, neden Anado-lu’yu yahut neden Anadolu’dan Mısır ve Suriye’yi tercih ettiklerini ortaya koymaya çalışacağız. Tarihte önemli bir toplumsal hadise olan göçler, nüfus hareketliliğinin yanı sıra sosyolojik açıdan bakıldığında toplumun dinamiklerinin de zaman zaman değişimine ne-den olmaktadır. Kişisel göçlerin yanında kitlesel göçlerin de mevcudiyeti, yöneldikleri coğrafyalarda kalıcı izleri de beraberinde getirmiştir. Bu izlerden gerek Anadolu, gerekse de Mısır ve Suriye de nasibini almıştır. Şimdi bu göçlerin sebep ve özelliklerini belirle-meye çalışacağız.

XI. asırda Türkmenlerin büyük kesafetle Orta Asya ve Horasan’dan gelmeleri, Ana-dolu’nun baştanbaşa açılmasına ve bu yarımadanın bir Türk diyarı haline gelmesine sebep olmuştur. Bu tür büyük göçler bütün tarih boyunca meydana gelen göçlerin en önemlilerinden biridir. XII. asırda ise özellikle İran çevrelerinden, Horasan’dan pek çok âlim ve sufinin Anadolu’ya hicret etmeleri ve burada yerleşerek Anadolu Selçuklu sultanlığı hiz-metine girmelerine neden olmuştur. XIII. asır, bu açıdan oldukça önemli olup, birçok ge-lişmeyi de beraberinde sürüklemiştir. Bu asırda yaşanan göçleri, şekil bakımından birkaç başlık halinde toplamak mümkündür.

Birincisi, Moğol istilası önünden kaçarak Anadolu’ya doğru gerçekleşen göçler. Birçok Türk boy ve oymaklarının ve bu meyanda önemli oranda acemlerin de gelmelerine sebep olan bu muhaceret hareketi, Anadolu’ya olan en kalabalık göçlerden biri olmuş,

Anadolu'da önemli etnik değişmelere ve gelecek asırlardaki muhtelif siyasi gelişmelere sebep olmuştur.

İkincisi, Harzemşahlar devletinin Moğollar tarafından yıkılışından sonra bu devlete tâbi olan boy ve oymakların bir kısmının Anadolu'ya gelmeleri ve Sultan Celaleddin Harzemşah'ın askerlerinin bir kısım bakiyesinin Anadolu sultanının hizmetine girmeleridir.

Üçüncüsü ise XIII. asrın ikinci yarısından itibaren toplumun siyasi, içtimai yapısında meydana gelen değişimler neticesinde, Anadolu içerisinde yaşanan karışıklıklardan usanan ve Moğol himayesine girmiş bulunan Anadolu Sultanlarının idaresi altından yaşamak istemeyen yada Moğolların zulümlerine dayanamayan birçok zengin, münevver ve ilim adamı, yahut devlet görevlisinin yerlerini yurtlarını terk ederek Mısır ve Suriye'ye göç etmeleri hadisesidir. Anadolu'nun en karışıklık devresi olan bu dönemde sözünü ettiğimiz göçler daha da fazlalaşmıştır.

Şüphesiz ki yaşanan göç hadiselerinin sebepleri farklıdır, kesinlikle tek bir nedene dayandırılmaz. Ancak toplumsal olaylarda her neden birbirleriyle bağlantılı olduğu için bahsedilecek olan sebepler de iç içe geçmiş ve birbirleriyle bağlantılı olduğundan, kendi etkileşimleri içinde incelenecektir. Bu anlamda göçlerin temel nedenleri ise ana tema ile doğru orantılı olarak öncelikle iç siyasi mücadelelerin getirdiği göçler, dış tehdit unsuru olarak ortaya çıkan Moğol İstilasının etkileri, dini ve tasavvufi grupların kolonizasyonu ve bazı ilmi merkezlerin cazibesinden kaynaklanmaktadır. Şimdi bunları sırasıyla inceleyelim.

1. İç Siyasi Etkenlerden Kaynaklanan Göçler

İç siyasi etkenlerden kaynaklanan göçleri incelemek için öncelikle Anadolu Selçuklu Devleti'nin siyasi yapısını göz önünde bulundurmak gerekir. Bu başlık altında siyasi yapının güçlü olduğu dönemler ile bağlantılı olarak gerçekleşen göçlerin yanında iç siyasetin karışıklık devresi geçirdiği dönemde Anadolu'nun dışına yaşanan göçler ve bu göçlerin mahiyeti incelenecektir.

Anadolu Selçuklu Devleti kuruluş devrinde, teşkilatlanma sürecini tamamlamaktaydı. Bu açıdan tam anlamıyla bir siyasi huzur ortamı henüz sağlamamış, bu ise bir takım sosyal huzursuzluklara neden olmuştur. Sultan Alparslan'ın 1071'deki Malazgirt Zaferi'nden 1156 yılına kadar, tam bir siyasi birlik ve otorite sağlanamadığından, yaklaşık seksen yıl Anadolu'da siyasi bir belirsizlik hüküm sürmüştür. Bir yandan Anadolu Selçuklu Devleti ile Anadolu'da kurulan diğer Türk Beylikleri arasındaki mücadeleler, bir yandan da Anadolu topraklarını çiğneyip geçen Haçlı dalgaları bu topraklarda siyasi istikrarın sağlanmasını hem zorlaştırmış, hem de geciktirmiştir. Selçuklular zamanında Anadolu'da istikrar ancak XII. asrın ortalarında II. Kılıç Arslan'ın saltanatının son yıllarında (1190) sağlanabilmiştir. II. Kılıç Arslan ve evlatları şair ve yazarları himaye ederek önemli eserlerin yazılmasına olanak sağladılar. Bu istikrarın sağlanmasıyla birlikte, ilme çok önem verilmiş, yükseliş devrinden itibaren ise bu faaliyetler artırılmıştı. Bu durum Anadolu'nun kültür ve düşünce tarihi bakımından oldukça önemlidir. Şöyle ki, Müslüman Türk devletlerinde, yöneten kesim halkın koruyucusu idiler. Bu bakımdan halka karşı hoşgörülü bir siyaset izlenmişti. Anadolu'nun Türkler tarafından fethinden sonra, Anadolu'da önemli ilim merkezleri oluşturulmaya çalışılmıştı. Selçukluların kuruluş devrinden itibaren özellikle İranlı birçok ilim ve fikir adamlarının Anadolu'ya geldikleri bilinmektedir. Meydana getirilen sükûn ortamı, Anadolu'nun yapısal değişimini de beraberinde getirmiştir. Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması sürecinde önemli kültür ocakları bu süreçte kurulmuştur. Erzincan'da Mengücekoğulları, Divriği, Sivas, Tokat ve Amasya'da Danişmendoğulları, Erzurum'da Saltıkoğulları ve Diyarbakır'da Artukoğulları... Bu kültür ocaklarından en önemlisi, Erzincan'da Behramşah'ın himayesinde kurulmuştur. Mengüçük'ün torunu ve Selçukluların damadı olan Behramşah, ünlü ilim adamlarının ve yazarlarının hamilerindendi⁹².

Bu açıdan bakıldığında, Selçuklular dönemi Türk ve İslam tarihi açısından incelenmesi gereken tarihi dönüşümün olduğu bir süreçtir. Kalabalık Türk kitlelerinin İslamiyete girdikleri bu devirde, Selçuklular ismiyle anılmaya başlayan bu kitle, siyasi ve sosyal yönden yeni bir hüviyet kazanmaktadır. Türkler İslamiyeti kabul etmelerinin ardından Selçuklular döneminde bu medeniyeti her alanda sahiplenmişlerdir. İslamın kalıcı

⁹² Muhammed Emin Riyahî, *Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı*, insan yay., İstanbul 1995, s. 49.

tarzlarının ve temel eserlerinin yazıldığı dönem, büyük oranda Selçukluların egemen olduğu dönemdir. Özellikle Orta Asya ve Horasan kaynaklı ilim adamlarının faaliyetleriyle Anadolu'yu etkilemişlerdir. Siyasi, ilmî ve kültürel faaliyetlerde bulunarak yerleşmesine ve gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Selçuklular özellikle müstakil ve sistemli eğitimin yapıldığı Nizamiye medreseleri ile ilim hayatına da önemli bir atılım sağlamışlardır. İslamiyetin yeni Türk devletleriyle güç kazandığı XII. ve XIII. asırlar, bu yeni otoriteye güvenin de artmasını beraberinde getirmiştir. Bu durum ise Anadolu'ya ve çevresine kitlesel akınların gerçekleşmesini sağlamıştır. Anadolu ile sınırlı kalmayan bu akınlar, Mısır ve Suriye'de oluşan siyasi istikrarın da göz önüne alındığı varsayılırsa, bu coğrafyalara da gerçekleşmiştir.

İlmi açıdan uygun bir zeminin oluştuğu Selçuklu hâkimiyeti altında, bu coğrafyada, Türk, Arap ve Fars kültürü birbirine karışmış, bazı mücadelelere rağmen ortak bir İslam kültürü ortaya çıkmıştır. Yine bu dönemde, Anadolu'da, dini yaşantının manevi boyutu da, önemli ilim adamlarınca, gelişme imkânı bulmuş ve tasavvufi düşünce kurumsallaşmıştır. Sultanlar ise eğitim öğretim ve ilmi çalışmalar konusunda oldukça hassas davranmışlardır. Kaldı ki, Sultanların ilim adamlarına olan desteğinin yanında, özgür bir ortamın sağlanmış olması da, siyasi etken olarak göçlerin yaşanmasında önemli paya sahiptir. Mevlânâ Celaleddin Rumî ve ahfadının Selçuklu ülkesine gelmesinde, bu özgür ortamın yanı sıra, Selçuklu sultanlarının olumlu tutum ve davranışlarını da zikredebiliriz.

Türkiye Selçukluları'nda birtakım devlet adamlarının tutumları da gerek Anadolu'dan çevre ülkelere, gerekse de çevre ülkelerden Anadolu'ya göçlerin yaşanmasına neden olmuştur. Anadolu Selçukluları sultan ve yöneticilerinin oluşturdukları sevgi ve hoşgörü ortamı sayesinde Anadolu'da çeşitli din ve milletten zümrelerin sulh ve sükûn içinde yaşamaları mümkün olabilmiştir. Yine bu ortam ve her çeşit dini ve fikri zümrelerin Anadolu'da faaliyet göstermelerine de imkân sağlamıştır⁹³. Örneğin Zeynü'd-din Sa'di⁹⁴ gibi

⁹³ Mikail Bayram, *Destursuz Bağdan Üzüm Yiyenler*, Kömen yay., Ankara 2004, s. 122.

⁹⁴ Şam'da dünyaya gelmiştir. Bağdat, Horasan vesair memleketlere giderek, asrının meşhur alimlerinden hadis dinleyerek, ilim öğrenerek, sonra tekrar Şam'a dönmüş, tedris ve tasnifle zamanını geçirmiştir. 643 / 1245'te vefat etmiştir. Uyan, a.g.e., C. III, s. 2116.

isimler⁹⁵. Selçukluların yükseliş devrindeki sultanların hoşgörülü tutumları sayesinde birçok ulemanın Anadolu'ya akın etmelerine ortam hazırlamıştır.

Siyasi istikrar bakımından devletin sağlam temellere dayandığı Sultan II. Kılıçarslan devrinde Türk tarihi açısından ikinci bir dönüm noktası yaşanmıştır. Miryakefalon Savaşıyla (1176) birlikte egemenliğin tesisi noktasında Anadolu'nun kesin Türk yurdu haline gelmesiyle güven ortamı da önemli ölçüde sağlanmıştı⁹⁶. Bu açıdan bakıldığında Selçuklular için yükseliş devri bir anlamda başlamış oluyordu. İç siyasetin güçlü olması ise Anadolu'yu imar ve yapılandırmanın yanında kültürel gelişmeler de yönlendirmiştir. Dolayısıyla Anadolu'ya yapılan göçlerde siyasi istikrarın sağlanmış olması oldukça etkili olmuştur.

II. Kılıç Arslan devrinde Tiflisli Hubeş bin İbrahim⁹⁷ ve Cizreli Ebu'l İzz⁹⁸, gerek ilmi çalışmalarıyla gerekse de kaleme aldıkları eserleriyle bu devrin önemli ilim adamları arasında yer almışlardır. Bu gibi ilim adamları, sadece buldukları bölgede kalmayıp, önemli İslam beldelerini dolaşan insanlardır⁹⁹. Çünkü bu siyasi istikrar neticesinde çalışmalarını sürdüren ilim adamları, devlet adamlarından da hürmet görmüşlerdir. Aynı dönemde Mısır ve Suriye'de de güçlü bir siyasi ortamın kurulması ilim adamları için Mısır ve Suriye'nin de önemini artırmıştır.

Sultan II. Kılıçarslan'dan sonra başa geçen hükümetlerin politikaları büyük oranda batı yönünde gerçekleşmiştir. I. Alaeddin Keykubat dönemine kadar geçen ve Selçuklu Bizans ilişkilerinin yoğun olarak yaşandığı bu 50 yıllık süre içinde iç siyasi otoritenin te-

⁹⁵ Uyan, a.g.e., C. III, s. 2117

⁹⁶ Turan, Selçuklular Tarihi, s. 296.

⁹⁷ II. Kılıç Arslan devrinde Kayseri'de yaşayan ve sanat alanında bilimden yararlanmaya çalışan, ayrıca "Beyanü's-Sinaat" adlı eserin yazarıdır.

⁹⁸ II. Kılıç Arslan devrinde (602/1205), Diyarbakır Artukluları bilginlerinden olup ilmin amele dönüşmesi yolunda eserler yazmıştır.

⁹⁹ Mikail Bayram, "Türkiye Selçukluları Devrinde Bilimsel Ortam", *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, kömen yay., Konya 2003, s. 63.

sis edilmeye çalışıldığını görmekteyiz. I. Alaeddin Keykubat'ın başa geçmesiyle birlikte otorite tam anlamıyla yeniden sağlanmış ve ilmi ve kültürel gelişmeler hız kazanmıştır¹⁰⁰.

1.1. Alaeddin Keykubat Devri

Selçuklularda yükselişin sembolü olan Sultan Alaeddin Keykubat devri sadece Anadolu'da, Türk birliğinin sağlanması ve askeri başarılarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda ekonomi ve kültür bakımlarından da gelişip yükselmesine sahne olmuştur. Bilim, kültür ve sanat ehline daima önem verip, bizzat koruması altına almış olan Alaeddin Keykubat, Moğol istilasının sebebiyle ülkelerinden kaçan Türkistan ve İranlı bilim adamları, şair, edip ve sanatkarları Türkiye'ye, himayesine almak suretiyle, Anadolu'da Türk kültür ve uygarlığının gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Anadolu'yu her bakımdan bayındır ve mutlu bir Türkiye haline getirmesi, kendisinin Uluğ Keykubat olarak hatırlarda yaşamasında önemli bir etken olmuştur¹⁰¹.

Sultan Alâeddin Keykubat devri siyasi egemenliğin pekişmesi yanında, yaklaşan Moğol tehlikesi ve Harzemşahların sınırlarına dayanması sebebiyle Eyyûbiler ile dostluğun arttığı bir devirdir¹⁰². Bu durum, Eyyûbiler ile olan kültürel ilişkilerin de zaman zaman güçlenmesini beraberinde getirmiştir. İki devlet arasında yaşanan karşılıklı ilmi göçlerin nedenleri arasında yaşanan iyi ilişkilerin önemli bir yeri vardır. Sultan Alâeddin Keykubat devrinde Anadolu'ya gelen ya da Anadolu'dan giden ilim adamlarının sayısında ciddi bir artış görülür. Meselâ Hafız Abdülkadir er-Ruhavi bu dönemde uzun yıllar Harran'da ders vermiş birisidir¹⁰³. Bunun yanında kendisine Tacü'l-Ülâ el-Hüseyni denilen Nessâbe el-Kelbî Amid'e gelerek İbn Dinye ile görüştü, ilmi çalışmalarda bulundu¹⁰⁴.

¹⁰⁰ Alptekin, a.g.m., s. 270-277.

¹⁰¹ Sevim- Merçil, a.g.e., s. 466-467.

¹⁰² Özaydın, a.g.e., s. 166.

¹⁰³ Hadis hafızı ve ravisi idi. İlimde yükselmiş, eser veren ve devri için önemli bir ilim adamı olarak bilinir. Bunun yanında Musullu birinin kölesiydi. Musul Darü'l-hadisinde hadis ilmi tahsil etti. Sonra Harran'a taşındı. Oradan da çeşitli beldelere seyahatlerde bulundu. Vefat edinceye kadar da Harran'da ikamet etti. Bkz. İbn Kesir, a.g.e., s. 170.

¹⁰⁴ İbn Kesir, a.g.e., s. 166.

Bu durum bazı ilim adamlarının Eyyûbilerin hâkimiyeti altındaki topraklara da gelmiş olduklarının göstergesidir.

Selçuklu yükseliş devri, siyasi istikrar ile tasavvufi fikirlerin bir araya gelerek oluşturduğu gelişmelerin ortak seyri olarak değerlendirilebilir. Çünkü istikrarın olmadığı bir yerde fikri gelişmelerin de yaşanması oldukça zordur. Bu nedenle, Selçukluların siyasi ortamının, ilmi ve fikri gelişmeler açısından dikkate değer bir dönem olması, konumuz açısından oldukça önemlidir. Sultan Alâeddin Keykubat, Orta Asya'dan batıya doğru yönelen birçok ilim adamı ile görüşmüş ve onlara Anadolu'ya gelmesi konusunda elçiler göndermiştir. Özellikle Şeyh Ömer es-Sühreverdî'nin halkasında ders veren Reşidü'd-din el-Fergâni gibi birçok ilim adamı bu konuda önemli bir örnektir¹⁰⁵.

Sultan Alâeddin Keykubat devrinde, Anadolu ilim, kültür, san'at bakımından olduğu kadar iktisadi ve ticari hayat itibariyle de gelişmiş ve müreffeh bir ülke haline getirilmişti. Onun döneminde Anadolu Selçuklu devleti kudret ve nüfuzunun zirvesine ulaşmıştı. Daha önce de belirtildiği gibi, Moğol istilası önünden kaçan Türkistanlı ve İranlı bilgileri ülkesine almakla Türkiye'nin kültür seviyesini yükseltmişti. Horasan'dan yola çıkıp birçok memleket dolaşan Mevlânâ Celaledin Rûmi ve ailesinin de Konya'ya geldiği devir olarak Alâeddin Keykubat'ın müreffeh devri bilinmektedir¹⁰⁶. Öyle ki, Mevlânâ'ya gönül vermiş olan müridler ve ediplerin de Anadolu'ya yöneldikleri göze çarpmaktadır. Örneğin, Mevlânâ'nın çocukluğu sırasında terbiyesiyle meşgul olan, Bahâeddin Veled'in müridlerinden Seyyid Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmîzî şeyhini ziyaret etmek için Konya'ya gelmişti¹⁰⁷. Mevlânâ Celaledin Rumî Anadolu'da iken birçok ilim adamıyla istişarelerde bulunmuş, onlarla ilmi görüşmelere katılmıştır. Bunlar içerisinde Mevlânâ'yı en

¹⁰⁵ Wilferd Madelung, "11. ve 13. Asırlarda Hanefi Alimlerin Orta Asya'dan Batıya Göçü" *Maturidilik*, haz. Sönmez Kutlu, Kitabiyat yay., Ankara 2003, s. 373, 374.

¹⁰⁶ Özeydın, a.g.e., s. 168.

¹⁰⁷ Reşat Öngören, "Mevlânâ Celaledin Rumî", *DİA.*, Ankara 2004, C. XXIX, s. 441.

çok etkileyen Şems Tebrizî olmuştur¹⁰⁸. Mevlana'nın müridleri çoğunlukla halk kasındandı. Ancak bununla birlikte onun döneminde gerek yönetici kesimden gerekse ilmi çevreden, ona gönül verenler de oldukça fazlaydı. Bunlar arasında, Selçuklu Devlet adamlarından II. İzzeddin Keykavus, Celaleddin Karatay, Konyalı Kadı İzzeddin, Emîr Bedreddin Gevhertaş, IV. Kılıçarslan, Muinü'd-din Pervane, Mecdü'd-din Atabeg, Emînüddin Mikâil, Taceddin Mu'tez, Sahib Ata Fahreddin, Alemüddin Kayser, Celaleddin Müstevfî, Atabeg Arslandoğmuş, Kırşehir hâkimi Cacaoğlu Nureddin, Reisületibbâ Ekmeleddin en-Nehcuvânî kendisine bağlı olan kimselerdir¹⁰⁹.

Sultan Alâeddin Keykubat devri için önemli bir husus ise şudur. Selçukluların yükseliş devrinde birçok Türkmen ilim adamının, sadece Anadolu'da değil Mısır ve Suriye'de de etkin olduklarını görmekteyiz. Selçuklu ümerasından yahut ulemasından olanlar bu bölgelerde kendi adlarına veya bir üst makam adına vakıflar ve hanigahlar yaptırarak organize olmaya, topluma yararlı işler yapmaya çalışmışlardır. Birçok medresenin kurulmasında da bu amacın taşındığını görmekteyiz. Selçukluların özellikle yoğun göçler neticesinde her iki coğrafyada da kurumsallaşmaları, bu bölgelerde kurulan vakıfların veya hanigahların sayısını artırmakta idi. Böylece oluşacak olan sosyal atmosferin Türkmen çevreler lehine sonuçlanacağı da aşikârdır. Toplumsal açıdan bakıldığında Mısır'da kurulan devletler ile ilişkilerde bu vakıfların önemli bir yeri bulunmaktadır. Örneğin, Sultan Alâeddin Keykubat'ın komutanlarından olan emir Mübarüzî'd-din Çavlı, dönemin ünlü âlimlerinden Evhadü'd-din Kirmani için Şam'da bir hanigah yaptırmış ve bu hanigah uzun yıllar faal bir şekilde işlev görmüştür¹¹⁰. Bunun dışında Anadolu'da bulunan bazı tasavvuf zümrelerine mensup müridlerin Suriye ve Mısır'da da hanigah kurmaları zaman zaman bu beldelere göçtüklerini göstermektedir.

¹⁰⁸ “Mevlânâ'nın Şems ile olan alakası, onun müridleriyle arasını açmıştır. Mevlânâ, Şems ile karşılaştıktan sonra, halkla tamamen alakasını kesmiş, medresedeki derslerini ve müridleri irşad işini bir yana bırakıp bütün zamanını Şems ile geçirmeye başlamış, bu durum müridlerin şeyhlerini kendilerinden ayıran Şems'e karşı kin beslemelerine neden olmuştur. Bu durumdan rahatsız olan Şems, aniden şehri terk eder ve Şam'a giderek ilmine orada devam eder. Mevlânâ ise, bu duruma oldukça üzülür ve kendisini bir haneye kapatarak inzivaya çekilir. Ancak daha sonra müridlerinin de araya girmesiyle, Şems-i Tebrizî Anadolu'ya tekrar gelmesi konusunda ikna edilir. Ancak, Şems Tebrizî'nin ikinci kez kaybolması ise onun ölümüyle sonuçlanmıştır. Mevlânâ'nın bu sırada Şam'a birkaç kez gittiği de Menakübü'l-Arifin'de geçmektedir.”

¹⁰⁹ Öngören, a.g.m., s. 445.

¹¹⁰ Mikail Bayram, *Evhadü'd-din Hamid el-Kirmani ve Menakıbnamesi*, Kardelen yay, İstanbul, s. 23.

1.2. II. Gıyaseddin Keyhüsrev ve Sa'deddin Köpek'in Tutumları

II. Gıyaseddin Keyhüsrev, Sultan Alâeddin Keykubat'ın büyük oğlu idi. Malatya'da yetişmiş olup orada meliklik görevini yürütmekte idi. Sultan ölünce, Türkmenlere muhalif çevreler, başta Sadettin Köpek olmak üzere, Hond Hatun ve bazı ümera Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta geçmesini sağladılar. II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in de Türkmen çevrelerin büyük hamisi olan Sultan Alâeddin Keykubat'ın ölümünde etkili olması, bütün Türkmen çevreleri derinden yaralamıştı. Babası tarafından oluşturulan siyasi anlayışa ve Türkmen çevreye muhalif bir siyasi tutum içerisine giren II. Gıyaseddin iktidara geldiği yıl (1238) inşa ettirdiği Eğirdir Hanı'nın kitabesinde kendisini Zü'lkarneyn'in soyundan gelen zamanın Keyhüsrev'i ve İkinci İskenderi olarak göstermekte ve Türkmen zümreleri (havaric) ezen, onlara göz açtırmayan bir Hakan olduğunu belirtmektedir¹¹¹.

Sadettin Köpek, II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in döneminde ortaya çıkmış, sultanın yanından hiç ayrılmayarak bütün işlerinde ona rehberlik etmiştir. Sadettin Köpek'in asıl amacı Selçuklu siyasetinde etkin rol oynamaktı. Bu amaçla, kendisinin aleyhinde olan devlet adamlarını bertaraf etmek için, sultanı devamlı bunların aleyhinde kışkırtıyordu. Köpek, birçok devlet adamını, hapse attırmış, hatta bununla da kalmayıp, birçoğunu da idam ettirmişti¹¹². Bu arada Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev de iktidarına muhalif olan güçleri yok etmeye azimliydı. İktidarının ilk yıllarında atabeği olan Sadeddin Köpek vasıtasıyla Türkmen yanlısı ileri gelen devlet adamlarını öldürttü veya saf dışı etti. Sadeddin Köpek bu faaliyetlerini gerçekleştirirken, II. Gıyaseddin'in de onayını almaktaydı. Fakat Sadeddin Köpek'in de hedefi farklıydı. Onun asıl gayesi genç sultan II. Gıyaseddin'i bir suikast ile öldürüp, Selçuklu tahtını ele geçirmektir. Bu bakımdan da güçlü devlet adamlarını planlı bir şekilde ortadan kaldırmaktaydı. Öyle ki, Sadeddin Köpek, Malatya'daki fikri çevreden yetişmekteydi. Köpek yönetim kadrosuna katıldığı dönemde Türkmen ve Ahîleri devlet kademelerinden uzaklaştırıp İran asıllı kişileri yüksek mevkilere yerleştir-

¹¹¹ Bayram, "Türkiye Selçuklularında Devlet Yapısı", *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, Kömen yay., Konya 2003, s. 41.

¹¹² Öldürülen devlet adamları arasında, Taceddin Pervane, Hüsameddin Kaymerî gibi önemli kişiler mevcuttur. Bkz. Alptekin, a.g.e., s. 300; Münecimbaşı, a.g.e., s. 82.

meye çalıştığı görülmektedir¹¹³. Köpek, kendisini Selçuklu sultanı II. Gıyaseddin'in gayr-i meşru oğlu olduğunu ve böylece Selçuklu tahtında hak sahibi olduğunu etrafınkilere telkin ediyordu¹¹⁴. Örneğin, Ahî Ahmed, Mevlâna muarızlarından olup, Ahî ren'in Konya temsilcisi olmakla birlikte, Sadeddin Köpek ile işbirliği yaptığı gerekçesiyle Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından hapse atılmıştır. Bu durum Ahîler üzerinde ağır bir tahakkümün olduğunu ve birçok Ahînin bu nedenle değişik yerlere göç hareketinde bulunduğunu göstermektedir. Ahî Ahmed'in sultan ve yandaşları tarafından tutuklanması da Ahîlerin isyan edip batıya ve güneye göçlerine neden olmuştu¹¹⁵. Bunun yanında II. Gıyaseddin döneminde, diplomatik süreçte zaman zaman yurt dışına çıkan ilim adamlarına da rastlamaktayız. İbn-i Bîbi de bu gibi ilim adamlarındandır¹¹⁶.

Sadettin Köpek'in dışında, önemli bir Selçuklu devlet adamı olan Muinü'd-din Süleyman Pervane 1262 yılında II. İzzeddin Keykavus'u Konya tahtından atıp IV. Kılıç Arslan'ı tek başına Selçuklu sultanlığına getirdi. Saltanatı elde eden Kılıç Arslan'ın ilk işi Türkmenler ile mücadele oldu. IV. Rükneddin Kılıç Arslan döneminde ve sonrasında da hi birçok Türkmenin Anadolu'ya yahut Anadolu'dan uçlara ve Mısır-Suriye bölgesine göçlere neden olmuştu¹¹⁷. Pervane, faaliyetleri ile hükümdarların yanında sürekli olarak onların adına birçok olumsuz tavırlar içerisine girmişti. Bu anlamda Şerafeddin Hatiroğlu isyanı da, birçok Türkmenin nasıl bertaraf edilmeye çalışıldığının da bir göstergesidir.

Kılıç Arslan'ın öldürülmesindeki fitnenin sebebi olan Emir Şerafeddin b. Hatır, Anadolu'da büyük bir fitne çıkardı. Emirlerden birkaçını öldürdü. İsyana karar verip henüz küçük yaştaki Sultan'ı alarak Kayseri yakınlarındaki Develi kalesine götürdü. Daha sonra Sultan ve adamlarıyla birlikte kendi iktası olan Niğde'ye gitti. Karaman ve Uc

¹¹³ Mikail Bayram, "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Bazı Yörelere Arasındaki Farklı Kültürel Yapılanma ve Siyasi Boyutları", *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, Kömen yay., Konya 2003, s. 16.

¹¹⁴ Bayram, "Kültürel Yapılanma", s. 17.

¹¹⁵ Bayram, *Destursuz Bağdan*, s. 40.

¹¹⁶ *Anadolu Selçukluları hakkındaki el-Evami'ü'l-Ala'iyeye fi'l-umuri'l-Ala'iyeye adlı Farsça eseriyle tanınan İranlı edip ve tarihçidir. Babası, Selçuklu emirleri arasına dahil edilmiş ve münşî olarak görevlendirilmiştir. II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında da tercüman olarak tayin edilmiş ve çeşitli hükümdarlara gönderilen elçilik heyetlerinde yer almıştır. Babasının ölümünden sonra onun görevleri İbn Bîbi'ye verildi. Muhtemelen III. Gıyaseddin Keyhüsrev devrinde Divan-ı İnşa ve Tuğra reisliğine getirilen İbn Bîbi, II. Gıyaseddin Mesud zamanında Moğolların Anadolu'nun idaresine memur ettiği sahib-divan Şemseddin Cüveyni ile tanışmış ve bu sırada İlhanlıların Bağdat valisi olan Alâeddin Ata Melik Cüveyni ile Bağdat'ta görüşmüştür. Bkz. Abdülkerim Özaydın, "İbn-i Bîbi", *DİA.*, İstanbul 1999, C. XXI., s. 379.*

¹¹⁷ Alptekin, a.g.m, s. 324.

Türklerinden asker toplamaya başladı. Kardeşi Ziyaeddin b. Hatır'ı yardım istemek için Suriye'ye gönderdi. Şerafeddin'in yanında bu Türklerden bir kalabalık toplandı. Bunlar şehirleri yağmalamaya ve Moğolları nerede bulurlarsa öldürmeye başladılar. Muineddin Sahib, Mecdeddin ve bunlarla beraber Moğollardan birkaç emir Anadolu'ya döndüklerinde Şerafeddin'in isyan ettiğini haber aldılar. Bunun üzerine fitneyi defetmek için Anadolu'da nazır bulunan Moğol emirlerinden asker istediler. Moğol emirleri de büyük bir ordu gönderdiler. Şerafeddin bunu haber alınca bu dar günü için hazırlanmış olduğu müstahkem bir kaleye kaçtı. Ancak kaleye vardığında kale kumandanı tarafından yakalanarak sultana durum bildirildi. Han'ın huzuruna gönderilen Şerafeddin, çeşitli işkencelerle öldürüldü (1276-177) ¹¹⁸.

Muineddin de ona itaat eden pek çok kişiyi öldürdü. Böylece isyan bastırılmış oldu. Ancak bundan sonra devletin işleri düzelmedi. Her yönden çözülmeye ve dağılmaya başladı. Yine aynı dönemde, Karaman ve Ermenek Türkleri isyan ettiler. Uc Türkleri de itaatten çıkıp kabileleri köyleri ve kasabaları yağmalayama başladılar. Çünkü bu Türkler Şerafeddin b. Hatır ile beraberdiler. O öldürülüp taraftarları da araştırılınca bu Türklerin başları, Moğolların kendilerini de cezalandırmalarından korkup isyan ettiler. Muineddin Pervane, emirlerin kumandasında defalarca bunlar üzerine asker gönderdi. Ancak gönderilen askerler her defasında onlara yenildiler. Bu başarıları üzerine Türklerin durumları kuvvetlendi ¹¹⁹.

¹¹⁸ Alptekin, a.g.m., s. 332.

¹¹⁹ Müneccimbaşı, a.g.e., s. 115-116.

İç siyasi mücadeleler çerçevesinde söylenilebilir ki, XIII. asırdaki Selçuki Türkiye'sinin iktisadi ve içtimai teşkilatı, müesseselerde görülen çöküntü belirtileri hele askeri iktaların eski asaletini kaybetmesiyle ilgili olarak vakıfların fazlasıyla gelişmesi olayının görünüştekinin aksine olarak, devletin kaderi bakımından nasıl kötü neticeye vardığı anlaşılmış bulunmaktadır. Selçuki saltanatının yıkılışı sebeplerini anlamak bakımından hükümet rejiminin esaslarını burada izah edeceğiz. Devleti Selçuklu ailesinden gelen sultanların idare ettiklerini biliyoruz. Bir hükümdar ölünce yerine en büyük oğlunun geçmesi gelenegi var olmakla beraber buna pek de riayet olunmamaktaydı. Kuralı ya sultan ölmeden önce bir vasiyetle bozuyordu veya kendisi ölünce divan mensupları ve büyük devlet adamları aralarında ihtilafa düşerek, bir hayli mücadeleden sonra büyük şehzade yerine başka birini tahta çıkarıyorlardı.

Selçuklu sultanlığının siyasi mücadelelerinde, her melik kendine ait bölgesinde siyasi egemenlik kurmaya çalışmıştır. Kendi aralarında yaşanan mücadelelerde her emirin kendine ait kadroları da mevcuttur. Egemenliklerini tesis etme yolunda başarısız olan Selçuklu hanedan üyeleri, zaman zaman kaçışlara başlamışlardır. Tabii, onların bu kaçışları, kendilerine bağlı olan siyasi kadroların da yer değiştirmelerine neden olmuştur.

Bu duruma örnekler verilirse; II. İzzeddin Kılıçarslan, keyfi olarak ortanca oğullarından Gıyaseddin Keyhüsrev'i kendisine halef seçtiği gibi, I. Alâeddin Keykubad da aynı suretle oğlu İzzeddin Kılıçarslan'ı büyük şehzade değilken, veliaht yapmıştı. Mamafih hükümdarın, öyle yahut böyle taht kanununa riayet etmesinin veya bu şekilde usulsüz olarak sevdiği bir oğlunu kendisine varis yapması halinin fiili bir kıymeti olmadığı, bir sultan öldüğünde tahtının kaderini Selçuklu divan ricalinin tayin ettikleri birçok misallerle sabittir. Türkiye'nin kuruluşu devrine rastlayan Selçuklu sultanlarının başta buldukları bu ilk rejimin zaafı, yalnız şehir topluluğunu idari ve siyasi organizasyonu içinde temsil edememesinde değil, sultanların sahip oldukları nüfuz ve salâhiyetlerinin hayli zayıf olmasında da kendini göstermektedir. Bunu XIII. asrın büyük karışıklıkları sonunda meydana gelen bir netice saymak mümkün değildir. Çünkü Selçuklu sultanlarının bu otorite ve salâhiyet noksanlığı Moğol istilasından ve iç isyanlardan daha evvel açıkça kendini

gösteriyordu¹²⁰. Siyasi etkenlerden kaynaklanan zaman zaman karışıklıklarla sonuçlanan bazı hadiselerin yaşanması gerek ferdi gerekse de kitlesel göçleri beraberinde getirmiştir. Aynı zamanda devlet görevi ile de yerlerini yurtlarını terk edenlerin de varlığı göze çarpmaktadır. Örneğin, Ebû Muhammed İbnü'l Cevzî, Hanbelî fakihî olup, Abbâsi devlet adamlarındandır. Siyasi ilişkiler bakımından diplomatlık görevini yürüten Cevzî, 634 (1236) tarihinde Halep Eyyubî hükümdarı el-Melikü'l-Aziz Muhammed b.el-Melik'üz-Zahir Gazi'ye ve Amid kuşatmasını kaldırması talebiyle Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alaeddin Keykubad'a, ertesi yıl da Dimyat'a Eyyubî Sultanı el-Melikü'l Kamil'e gönderildi. Daha sonra Musul Atabegi'nin ülkesine saldıran Harzemşahların geri çekilmesi için 639 (1241) birtakım girişimlerde bulunan Cevzî, 641 (1243) tarihinde Anadolu Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev'e elçi olarak gönderilmişti. Hülagu Han'ın Bağdat'ı istilasını sırasında oğullarıyla birlikte öldü¹²¹.

2. Moğol İstilasının Ortaya Çıkardığı Göçler

2.1. İstilanın Mahiyeti ve Göçlere Olan Etkisi

Türkiye Selçukluları devrinde, doğudan Anadolu'ya; Anadolu'dan batıya yahut güneye yaşanan göçlerin en önemli nedenlerinden ve XIII. asır Anadolu tarihinin kayda değer siyasi hadiselerinden birisi de Moğol istilasıdır. Öncelikle göçlerin temelinde yatan sebepler arasında yer alan bu istila hareketinin mahiyeti üzerinde kısaca durulacaktır.

Moğolları İslam âlemini istilaya teşvik eden sebeplerin en başta geleni, “seçilmiş millet inancı ve dünya devleti” düşüncesidir. Esasında en önemli sebebi ise İslam âleminin zenginliği ve İslam dünyasının cazibesidir. İslam âlemini Moğollar açısından cazip kılan unsurlardan belki de en önemlisi bu coğrafyanın zenginliği idi¹²².

¹²⁰ Akdağ, a.g.e., s. 45-46.

¹²¹ Cengiz Kallek, “İbnü'l-Cevzî”, *İslam Ansiklopedisi*, C. XX, TDV yay, İstanbul 1999, s. 542.

¹²² H. Ahmet Özdemir, “Moğol İstilasının Sebepleri”, *Türkler*, C. 8, Yeni Türkiye yay., Ankara 1998, s. 298-299.

Osmanlı Devletinin kuruluşunu inceleyen yazarlarca Moğol istilası sırasında, yani XIII. asrın ortalarına doğru, Anadolu'ya Moğol tazyiki altında çok miktarda Türk göçlerinin geldiği de kabul olunmaktadır. Bu arada Harezmlilerin, hem de Selçuklu hükümdarının müdahalesiyle Anadolu'ya getirilip şuraya buraya yerleştirildikleri, hatta sonra güneye gitmeye kalktıkları, Moğollar Anadolu şehirlerini yağma ve tahribe başladıkları sıralarda da Anadolu'dan Halep'e doğru bazı göçlerin olduğu da yine aynı yazarlarca kaydolmuştur¹²³.

Moğol ordusu, Çin veya Nil'den Amuderya'ya kadar uzanan topraklar gibi bölgelerin sakinlerini olumsuz etkilemiştir. Moğol büyüklüğüne başvuru aynı zamanda bütün şehirleri yakıp yıkma arzunu göstermesi açısından da önemlidir. Müslüman nüfusun ekserisinde Moğollara karşı duyulan korkunun temelinde esasen nefret yatmaktaydı. Öyle ki, insanlık her zaman korkmaya değil, aynı zamanda başarılı talancıya bile hayranlık duymaya da meyyaldir.

Moğollar yapı itibariyle kendi üstünlüklerini sağlamak amaçlı Cengiz Yasalarıyla yönetilmekten gurur duyarlar. Aynı zamanda Moğollar büyük bir geleceği olan "askeri himaye devleti"ni tanımlayıcı fikirler ortaya atarak bunu uygulamaya çalışmışlardır. Zafferleriyle övünen Moğol beyleri bu muazzam başarılarının etkisiyle İslam aleminde çok soğuk rüzgarların esmesine sebebiyet vermişlerdir. Moğollar gittikleri yerlerde büyük bir musibet meydana getirdiler. Her tarafı bozguna uğratmışlardır, her yerde fesat çıkarmışlardır. Irak, Cezire, Suriye ve Mısır dışındaki tüm İslam beldelerinde etkinliklerini artırmışlardır. Müslüman topluluklardan ve diğerlerinden müteaddid beldelerde sayılamayacak kadar çok insan öldürmüşlerdir. Girdikleri bütün şehirlerde savaşıları, erkekleri, kadın ve çocukları öldürüp mallarını yağma ediyorlardı¹²⁴. En fazla da camileri ve mescidleri varsa medreseleri yakıp yıkıyorlardı¹²⁵. Bütün bu gelişmeler, Moğolların önünden kaçanların uc bölgelere yahut Şam ve Mısır beldelerine göçlerin yaşanmasına neden olmuştur. Selçukluların sağladığı huzur ve sükun ortamı içerisinde Anadolu'da her türlü din ve milletlerin birlikte uyum içerisinde yaşamaları, ortak bir kültürün ortaya çık-

¹²³ İbn-i Bibi, a.g.e., s. 172; Aksarayı, a.g.e., s. 121.

¹²⁴ Hodgson, a.g.e., s. 446.

¹²⁵ İbn Kesir, a.g.e., s. 196.

masına yol açmıştır. Bu verimli kültür ortamı birçok bilginin de dikkatini çekmiş, Moğol istilasından kaçan başta tasavvuf bilginlerinin uğrak yeri olmuştur¹²⁶.

I. Alâeddin Keykubat'ın son zamanlarında (1237) Anadolu'daki Türkler ve Rumlar için büyük bir tedirginlik olan bu tehlike, Alâeddin'in kuvvetli siyaseti sayesinde atlatılmıştı. Moğol istilasının baş göstermesi üzerine tedirgin olan ve istilayı durdurma faaliyetlerinde bulunmak isteyen Harzemşah hükümdarı Celaleddin Harzemşah Mengübirî ile Sultan Alâeddin arasında kısa bir süre için anlaşma ortamı sağlansa da, Celaleddin Harzemşah'ın politikaları nedeniyle bu ilişkiler bozulmuştu. Meydana gelen Yassıçemen savaşıyla Harzemşah ordusu bozguna uğratılmış, bu durum ise Moğolların yararına sonuçlanmıştı.

Bu savaş ile birlikte, zayıf duruma düşen Celaleddin Harzemşah'ı izleyen Moğollar 1231 yılında, Doğu Anadolu'ya girerek Eyyûbi ve Artuklu kentlerini istila ve tahrip etmeleri ve hatta Sivas yakınlarına kadar gelmeleri üzerine Sultan Alâeddin Keykubat, durumu yakından takip etmek için Kemaleddin Kamyâr'ı¹²⁷ bölgeye gönderdi¹²⁸. Kemaleddin Kamyar kısa zamanda Moğol istilasının önüne geçerek, Ahlat, Van, Bitlis ve çevrelerini Türkiye Selçuklu Devleti sınırları içine kattı. Bunun yanında Ahlat ve yöreleri Selçuklu subaşı Sinaneddin Kaymaz, sultanın buyruğu üzerine Doğu Anadolu bölgesinde avare dolaşıp soygunlar yapan, dağılan Harezm ordusunun askerlerinin beyleriyle¹²⁹ birlikte Selçuklu hizmetine girmelerini sağlamıştır¹³⁰.

Böylece Keykubat onları yerleştirerek Moğol tehdidine karşı onlardan yararlanmayı amaçlamıştı. Harizmliler Keykubat'ın halefi zamanında rahat durmadıklarından ülkeden çıkarıldılar. Suriye ve Filistin'e yönelen Harezmlilerin önemli bir kısmı Eyyûbîlerin ve onların devamı olan Mısır Memlûklerinin hizmetine girerek bu devletlerin düzenli orduları içerisinde yerlerini alırlar ve onlardan ayrı bir Memlûk sınıfı teşkil edilmiştir. Bu dönemde İslam aleminde adeta son sığınak noktasını teşkil eden Mısır'a sığınan önemli

¹²⁶ Ramazan Biçer, "Türk Düşünce Tarihinde Selçuklular Devrinin Yeri ve Önemi", *Türkler*, C. V, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 512.

¹²⁷ Sultan Alaeddin Keykubat'ın Ahlat muhasarasına gönderdiği komutanıdır, bkz. Alptekin, a.g.m., s. 290.

¹²⁸ Münecimbaşı, a.g.e., s. 72; Sevim-Merçil, a.g.e., s. 464.

¹²⁹ Yaklaşık 12 bin askere sahip olan bu beyler, Kayır Han, Bereket Han, Arslan Togu Han vs gibi.

¹³⁰ Sevim-Merçil, a.g.e., s. 465.

Harezmlî komutanlar arasında; Hüsameddin Berke Han, Melik İhtiyar, Melik Seyfeddin Sadık Han, Nasıreddin Güçlü Han, Atlas Han ve Nasıreddin Kaymerî gibi emirler vardır¹³¹. Çünkü bu sırada Mısır, saldırının dışında kalmış, her soydan mültecilerin sığınağı ve umudu olmuştu. Ancak burası artık büyük Eyyûbîlerin Mısır'ı değildi. Son Eyyûbîlerden olan el-Salih de askeri gücünü Harezmlîlere dayandırıyor¹³². Buradan anlaşılan o ki, Harzemşah ilinden önce Anadolu'ya ardında da Mısır ve Suriye havalisine kitlesel göçler yaşanmıştır. Sultan Alaaddin Keykubat döneminde baş gösteren ve devamında bölge için bir tehdit unsuru haline gelebilecek olan Moğol akınları, onun zamanında durdurulabilirdi de daha sonraki süreçte beklenilenin aksine etkisini sürdürmüştür.

Sultan Alaaddin Keykubat sağlığında iken İzzeddin Kılıç Arslan'ı veliaht tayin etse de, daha önce de bahsedildiği üzere, Keykubat'ın ölümü üzerine ileri gelen devlet adamları, başta Sadeddin Köpek olmak üzere, Şemseddin Altunaba, Taceddin Pervane, Lala Cemaleddin Ferruh ve Gürcüoğlu Zahîrüddevle'nin¹³³ girişimleri ve aldıkları önlemler sonucunda öteki oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev'i Kayseri'deki Kubadabat Sarayında hükümdar ilan ettiler¹³⁴. II. Keyhüsrev'in tahta çıkışı kudretli Selçuklu Devleti'nin çöküşünün de başlangıç oldu.

Siyasi iktidarın zayıflamaya başlaması ile birlikte Moğolların da nüfuzlarını yavaş yavaş artırmaya başladıklarını görmekteyiz. Moğollar, Anadolu'ya valiler ve komutanlar tayin ederek, kontrolü ellerine almaya çalışmışlardır. Bu durum ise bir takım huzursuzlukları da beraberinde getirmiştir. Toplum bu istilalardan kurtuluş çareleri aramaya başlamıştır. Devletin zaman zaman kuvvetten düşmesi, İran kültüründe yetişmiş devlet adamlarının Türkmenler üzerindeki sosyal tahakkümleri ve en nihayetinde dış baskının günden güne artması, Anadolu'da yahut çevresinde isyanlarında artmasına neden olmuştur. Moğolların Anadolu'da etkinliğinin artmasında bu isyanların da önemli rolü olmuştur. Bu anlamda Babaî isyanı ile Türkmen hareketinin kitlesel göçlerin de yaşanması doğru orantılı olmuştur.

¹³¹ Gül, a.g.e., s. 71-72.

¹³² Cahen, a.g.e., s. 287.

¹³³ Sultan Alaeddin Keykubat'ın ölümü adı geçen üst düzey devlet adamları II. Gıyaseddin'i tahta çıkardılar ve ona biat ettiler.

Türkiye sınırlarına yaklaşmış olan Moğol ordusu kumandanlığına atanan Baycu Noyan, Babaî isyanı dolayısıyla Selçukluların zayıf düşmesini fırsat bilerek 1242 senesi içinde otuz bin kişilik bir Moğol ordusu ile Erzurum'u kuşatmış, kale muhafızı Sinanüddin Yakut müdafaa etmiş ise de içerden kale şıhnasının hiyaneti neticesinde Moğol kuvvetleriyle kaleye girerek bütün erkekleri, süt emen çocuklara varıncaya kadar öldürüp kadınlarını esir etmişler ve şehri harabeye çevirmişlerdir. Şehir düşmüş, yağma ve katliamlara uğramıştır¹³⁵. Bunun üzerine henüz 19 yaşındaki Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev yönetimindeki devlet erkani, Moğol meselesini etraflıca müzakere edip Müslüman ve Hıristiyan devletlere elçiler göndererek yardım talebinde bulunulmasına karar verildi¹³⁶. Erzurum'un Moğollar tarafından işgali üzerine artık tehlikenin Anadolu kapılarına dayandığı anlaşılmış ve bu maksatla tedbirler alınmaya başlanmıştı. Sultanın bu çevre hükümdarlara gönderdiği yardım talebine sadece Halep hükümdarı Melik II. Nâsır Selahaddin cevap vermiş ve iki bin kişilik bir kuvvet göndermişti¹³⁷. Moğolların Anadolu'yu işgale başlamalarının ardından Anadolu'nun doğusunda huzur ve sükun büyük ölçüde sarsılmıştı. Bu yüzden bu bölgedeki ilim ve fikir adamları batıya yahut Irak ve Suriye taraflarına göç etmişlerdir. Şeyh Necmü'd-din Daye, Şeyh Nureddin Mekkî gibi kişilerin Irak dolaylarına göç ettiklerini görmekteyiz. Bu zevat Irak'taki tasavvufi çevrelere bilgiler götürmüşlerdir. Bu bakımdan Hacı Bektaş'ın şöhretini de Irak ve dolaylarına göç eden şeyhler tarafından götürülmüş olabileceği sonucuna varılmaktadır. Bağdat asırlarca İslam dünyasının en büyük ilim, fikir ve sanat merkezliğini yapmıştır. Anadolu Selçuklu Devrinde Malatya sürekli olarak Bağdat'taki ilmi ve fikri ortam ile münasebet sürdüren bir belde olmuştur. Bağdat'ın da Moğollar tarafından işgali ile Malatya'daki ilmi ve fikri çevreden olumsuz etkilense de, XIII. asrın ikinci yarısı itibariyle Mısır ve Suriye'deki ilim merkezleri ile münasebetlerini sürdürmüşlerdir¹³⁸.

Bu göç edenler arasında İbnü'l İbrî'nin de önemi büyüktür. 1225'li yıllarda Malatya'da doğmuştur. Moğolların Kayseri'ye girip ahaliyi kılıçtan geçirmiş olmaları üzerine

¹³⁴ Sevim-Merçil, a.g.e., s. 468.

¹³⁵ Nevzat Köseoğlu, Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler, Ötüken yay., İstanbul 1997, s. 96.

¹³⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. I, s. 14-16.

¹³⁷ Erdoğan Merçil, "Türkiye Selçukluları", *Türkler*, C. VI, Yeni Türkiye yay., Ankara 1999, s.521.

¹³⁸ Bayram, Kültürel Yapılanma, s. 11.

Malatya’da bulunan İbnü’l-İbrî’nin atası ailesini alarak Suriye’ye sığınmak istemiştir. Ancak buna muvaffak olamayınca o tarihte Frenklerin elinde bulunan Antakya’ya gelmiştir. Ancak İbnü’l-İbrî’nin daha sonraları Şam’da da bulunduğunu görmekteyiz¹³⁹. Bir süre Halep’te ikamet etti. Ancak burada daha fazla tutunamadığı için Malatya’ya tekrar döndü. 1282’de İlhanlı Hükümdarı Abaka Han’ın tahta çıkışını tebrik etmek üzere Tebriz’e hareket etti. Ancak onun ölümü üzerine yerine geçen Ahmed Teküdar ile görüştü. Hıristiyan olarak bilinen İbrî’nin ölüm döşeğinde İslamiyeti kabul ettiği rivayet edilmektedir. Tarih-i Muhtasarü’ d-düvel adlı eseri, onun en önemli tarih kaynağı olarak literatüre geçmiştir¹⁴⁰.

Sultan Alaaddin Keykubat devrinde baş gösteren Moğol istilasından kaçan Kazvinî, Erzurum’a sığınmıştı. Kazvinî, 1236’lı yıllarda Moğollar ile Selçuklular arasında elçilik görevi yapmakta idi. Ancak bir süre sonra yeniden Moğol hizmetine girmeyi tercih etmiştir¹⁴¹. Bu açıdan bakıldığında ise, Anadolu Selçuklu devrinin son yarım yüzyılı oldukça önemlidir. Selçuklu Sultanının böylesine büyük bir tehlike karşısında zor durumda kalmasının esasında temel sebebi, sultanın zihniyet bakımından Ahîlere ve Türkmenlere karşı tavır içinde olmasıdır. Kaldı ki iktidara geldiği yıl Eğirdir’de yaptırdığı kervansaray’ın kitabesinde kendisini zamanın Keyhüsrev’i ve İskender’i olarak tanımlarken Türkmenlerin (havaric) kahreden, bağilere göz açtırmayan onları ezen sultan olarak vasıflandırmıştır. Bu sultanın Mevlana’ya ve İranî çevrelere yaklaştığı ve himaye ettiği görülmektedir. Zaten bu çevreler onu iktidara getirmişlerdi. Böylece sultan, Ahî ve Türkmen çevrelerin nefretini kazanmıştı. Onun bu zaafından ve kötü yönetiminden yararlanan Moğollar ise bu sırada Anadolu içlerine kadar gelmişlerdi¹⁴². Bu arada belirtilmesi gereken önemli bir husus ise şudur. Moğol orduları Anadolu’ya girmeden önce Bağdat gibi önemli bir şehri de yakıp yıkmışlardır. Halife Mu’tasım ve ailesi bu istilalar sırasında katledilmişlerdir. Bu aileden kurtulabilenler dahi Mısır Türk-Memlûk ülkesine sığınmışlardır¹⁴³. Bu hadise esasında neden Mısır ve Suriye bölgesinin tercih edilmesinde önemli bir örnektir. Ebu’l-Ferec tarihinde bu husus önemle ele alınmıştır. Ta-

¹³⁹ Ebu’l-Ferec-İbnü’l-İbrî, *Tarih-i Muhtasarü’ d-Düvel*, çev. Şerafetin Yaltkaya, Maarif matbası, İstanbul 1941, s. 2.

¹⁴⁰ Abdülkerim Özaydın, “İbnü’l-İbrî”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV yay., C. XXI, s. 92.

¹⁴¹ Cahen, a.g.e., s. 88.

¹⁴² Mikail Bayram, “Selçuklular Zamanında Orta Anadolu’dan Batı Anadolu’ya Göçler”, *Uluslar arası Batı Anadolu Beylikleri Sempozyumu*, Kültür ve Turizm Bak. Yay., Balıkesir 2005, s. 117.

¹⁴³ Nevzat Köseoğlu, *Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler*, Ötüken yay., İstanbul 1997, s. 89.

tarların Bağdat'a girip şehri yağma etmeye başladıklarında, Bağdat ahalisinin kaçmaya başladıklarını, hatta bu konuda halifenin telkinlerinin bulunduğu bir gerçektir. Moğolların bütün Bağdat ahalisini kılıçtan geçirmeye çalışmaları dahi bu istilaların göçler üzerinde ne denli etkili olduğunu göstermektedir¹⁴⁴.

Moğol zulmü neticesinde, Şam'a gitmek isteyip de gidemeyen ve Antakya'ya doğru yönelen Ebu'l-Ferec de kendi eserinde bu dönemdeki yaşananları şu şekilde zikretmiştir. "II. Gıyaseddin Keyhüsrev, Ermeniye taraflarına asker göndermiş olduğundan Moğollar Rum diyarına giremediler. Moğollar ahaliden birçok kimseleri kılıçtan geçirdi, çocukları tutsak aldı ve şehrin her tarafını yağma etti. Ve subaşı Sinan'ı dahi öldürdü. II. Gıyaseddin Keyhüsrev Moğollarla savaş etmek üzere kendi askeri ve Yunanlılar ve Firenk ve Gürcü ve Ermeni ve Araplardan oluşan bir ordu toplamak suretiyle eşi görülmemiş bir hazırlık yaparak Ermeniye'ye yürüdü. Müslimler ve yanlarındaki Hıristiyanlar Moğollar ile hemen savaşa girdilerse de korkarak geri dönmüş ve kaçmışlardı¹⁴⁵. Moğollara karşı 80 bin kişilik bir ordu hazırlanmış olup, Erzincan'ı geçen Moğol orduları ile 1243'te Köseadağ'da karşılaşmışlardır¹⁴⁶. Sivas'ın Zara kasabası yakınlarındaki Köseadağı mevkiinde yapılan savaşta Selçuk ordusu dağıldı. Selçuklu ordusu Sivas hattında savunma tedbirleri almıştı. Selçuklular burada Türkiye'nin kaderi üzerindeki ikinci önemli savaş yapacaklardı. Selçuklu kuvvetleri karşısında Moğollar eski Türk savaş taktiğine göre sahte bir geri çekilme ile savaş kazandılar¹⁴⁷. Yenik duruma düşen Sultan önce Tokat'a oradan da Konya'ya kaçtı"¹⁴⁸.

Köseadağ'da yaşanan bu yenilgi ile birlikte Selçuklu Devleti'nde önemli bir dönüm noktası yaşanmıştır. Gerek siyaset, gerek toplum huzuru bakımından bir dönüm noktası olan bu hadise ile birlikte, otoritenin bozulması ile birlikte yağma hareketlerinin başlamasına da neden olmuştur. Moğollara karşı konulamayacağı kanaati yerleştikçe Suriye istikametine göçler başlamıştır. Bunlara da Ermeniler musallat olmuşlardır. Selçuklu hakani

¹⁴⁴ Moğolların, tahrip ettikleri şehirler ve bu şehir halkına yaptıkları zulüm ve neticeleri için bkz. Ebu'l-Ferec Tarihi, s. 569.

¹⁴⁵ Ebu'l Ferec, Tarihi Muhtasarü'd-düvel, , s. 19.

¹⁴⁶ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 14-16.

¹⁴⁷ İbn-i Bibi, a.g.e., s. 215-216; Alptekin, a.g.e., s. 306.

¹⁴⁸ Müneccimbaşı, a.g.e., s. 88-89.

da yumuşaklıkla Moğollarla yakınlık kurmaya çalışmaktadır. Çünkü bu asır Anadolu Selçukluları için buhranlı bir devirdir. Selçuklu hükümdarının gücünü yitirmesi, Moğol müdahalelerinin her geçen gün artması, Büyük Divan üyeleri ve diğer ümera arasındaki çekişmeyi de artırmıştır. Tedbirlerdeki farklı anlayışlar ve Moğol komutanlarına yaranıp mansıp kapmak kavgasında olanlar Selçuklu merkezini iyice zayıflatırlar¹⁴⁹.

Kösedağ savaşı ve sonrasında karşısında kuvvet bulamayan Moğollar Sivas üzerine geldiler. Sivas kadısı Kırşehirli Necmeddin'in teslimi kabul etmesiyle şehir katliamdan kurtuldu ancak üç gün boyunca yağmalandı. Hükümdar şaşkınlık içinde ne yapacağını bilmiyordu. Kayseri'ye bırakmış olduğu oğullarını ve kadınlarını alıp Ankara'ya geldi ve buraya kapandı. Moğollar bunların kaçtıkları günün akşamına kadar yerlerinden kımıldamadılar. Esasında büyük bir ordunun yenilecek kadar savaş etmeksizin böyle kaçmalarından Moğollar şüpheye düşmüşler. Bunların pusu kurmuş olduklarını zannediyorlardı¹⁵⁰. Ancak böyle bir durum gerçekleşmemiştir. Moğolların Anadolu'ya yayılmaları neticesinde, istila ettikleri her şehirden kaçışlar başlamıştır. Özellikle Türkmenlerin yoğunlukta olduğu Tokat ve Kayseri bölgesinde, bu kaçışların yoğun olarak yaşandığı görülmektedir. Eflâki, Menakıbü'l-Arifin'de Mevlana muhaliflerinden olan Seyyid Şerefü'd-din'in de Şam'a göçtüğü belirtilmektedir¹⁵¹. Bu durum gösteriyor ki, Türkmen çevreler sadece uç bölgelere değil, başka yerlere de göç etmişlerdir. Memlüklerin Türkmenlerle siyasi ittifakı pek çok kimselerin onların ülkesine sığınmasına yol açmıştır. Baba İlyas'ın oğlu ve torunları da Memlüklere sığınmışlardır¹⁵².

Moğollar Kayseri'ye geldiklerinde karşılarında Ahîleri buldular. Ahîler, Moğollara karşı Kayseri'yi savunmaya koyuldular. Onbeş gün kahramanca şehri savundular. Ahîler burada Kayseri Subaşı olan Ermeni asıllı Hacok oğlu Hüsamü'd-din'in ihanetine uğradılar. Moğol ordusu burada ağır kayıplar verdikten sonra bu Subaşının yardım ve desteği ile şehre girmeyi başardılar. Şehre girdikten sonra buradaki Ahî iş yerlerini ateşe verdiler ve

¹⁴⁹ Nevzat Köseoğlu, *Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler*, Ötüken yay., İstanbul 1997, s. 96-97.

¹⁵⁰ Ebu'l Ferec, a.g.e., s. 20.

¹⁵¹ Eflaki, a.g.e., s. 185-186.

¹⁵² Bayram, "Batı Anadolu'ya Göçler", s. 126.

on binlerce Ahî öldürülüp, esir edildi¹⁵³. Moğollar Azerbaycan'a dönüştü, Erzincan'ı da işgal ve tahrip ettiler. Artık Anadolu'dan Suriye yönünde göç ve kaçış başlamıştı. Öyle ki kaçanlardan biri de yine Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev idi ve canını kurtarmak için İstanbul'a gitmeyi dahi düşünmüştü¹⁵⁴. Evhadü'd-din Kirmani Anadolu'da birçok talebe yetiştirmenin yanında, Moğollara karşı halkın şuurlanması için de elinden gelen gayreti göstermiştir. Çünkü bu istila sırasında birçok Türkmen alimin yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalındığından Evhadiye hareketinin kurucusu olan Kirmani Müridlerini başta Mısır ve Suriye olmak üzere çeşitli İslam beldelerine yönlendirmiştir¹⁵⁵.

Evhadü'd-din¹⁵⁶ kendisi de muhtelif zamanlarda ve çeşitli vesilelerle Suriye'de bulunmuş ve özellikle Halep ve Şam'da uzun süre ikamet etmiştir. Şam'da iken Cemaleddin Savî ve talebeleri de oradaydı. Kirmani, birçok defa Savî ile görüşmüş, fikir alışverişinde bulunmuştur. Bu sıralarda Cemaleddin Savi'nin Anadolu'da birçok kalenteri müridi dahi mevcuttu. Kirmanî Halep de iken, Kübreviye şeyhi Sadü'd-din-i Hammuî ile görüşmüş ve bir sema' meclisinde bulunmuşlardır. Bu görüşme esasında 1223 (620) yılından sonra olmuştur. Hammuî bu tarihten sonra ve Moğol istilasından kaçarak Suriye'ye gelmiştir. Zeynü'd-din Sadaka, Şeyh Evhadü'd-din'in Anadolu'daki ünlü halifelerindendir. Bağdat'ta, Malatya'da, Kayseri'de Evhadü'd-din'in hizmetinde bulunmuştur. Zeynü'd-din Sadaka'nın da Moğollar tarafından öldürülmüş olduğu muhtemeldir. Çünkü onun ölüm tarihi olan 660'lı yıllarda Moğolların birçok Türkmen devlet ve ilim adamını öldürdükleri

¹⁵³ Bayram, "Batı Anadolu'ya Göçler", s. 117; Ebu'l-Ferec-İbnü'l-İbrî, a.g.e., s. 20-21.

¹⁵⁴ Merçil, a.g.e., s. 521.

¹⁵⁵ Bayram, "Evhadi Dervişler", s. 342.

¹⁵⁶ Anadolu'da önemli oranda etkisini sürdüren ve Anadolu Selçukluları Devri'nin en ünlü şair mutasavvıflarından olan, Türkmen asıllı Şeyh Evhadüddin Hamid el-Kirmani'nin başlattığı Evhadiye hareketi de, XIII. asrın başında Kayseri'den neşet etmiş, en güçlü siyasi-fikri ve dini bir mahiyette tezahür etmiştir. Özellikle I. Gıyaseddin Keyhüsrev ve oğlu I. Alaaddin Keykubat zamanında iktidarın destek ve himayesini kazanmıştır. Bu hareket aslında halife Nâsır li-Dinillah'ın organize ettiği ve yönettiği "Fütüvvet Teşkilatı"na bağlı olarak kurulmuştur. Şeyh Evhadüddin Kirmani Abbasi halileliği tarafından, Anadolu'ya Şeyhu's-şuyuhi'r-Rum (Anadolu şeyhlerinin şeyhi) olarak gönderilmiştir. Bu bakımdan Evhadüddin Fütüvvet Teşkilatını Anadolu'da kadrolaştırın ve yöneten kişidir. Anadolu Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev ikinci defa tahta geçince, hocası Malatyalı Şeyh Mecdüddin İshak'ı cülusunu Abbasi Halifesine bildirmek üzere Bağdad'a göndermiştir. Mecdüddin İshak (Şeyh Sadrüddin Konevi'nin babası) o yıl hacca gitmiş, Bağdad üzerinden Anadolu'ya dönerken beraberinde birçok mutasavvıf ve ilim adamlarını da Anadolu'ya celbetmiştir. Ünlü sofi Muhyiddin İbnü'l Arabi, Evhadüddin Kirmani, Ebu Cafer Muhammed el-Berzâi, Şeyh Nasırüddin Mahmud (Ahî Evren) bunlardan birkaçıdır. Öyle ki Muhyiddin Arabi'nin Hicri 602 yılında Konya'da olduğu bilinmektedir. Netice itibarıyla I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in elçisi olarak Bağdad'a gönderilen Şeyh Mecdüddin İshak'ın Anadolu'ya dönünce beraberindekilerle birlikte Konya'ya geldikleri anlaşılmaktadır¹⁵⁶.

bilinmektedir¹⁵⁷. Anadolu'da bulunan Ahîler arasında Bahaeddin Doğan Türkmenlere uygulanan baskı nedeniyle Suriye'ye göç etmişti¹⁵⁸. Bu zat, Şeyh Sadrü'd-din Konevi'ye yazdığı bir mektupta kendisinin Evhadü'd-din-i Kirmani'nin lütfu ile şeyhlik derecesine yükseldiğini yazmaktadır. Bahaeddin Doğan, Sadrü'd-din Konevi'nin isteği üzerine Türkistan meşayihinin zikir usulü ve tasavvufi meşrepleri hakkındaki küçük bir Farsça eser yazmıştır¹⁵⁹.

Yine Evhadü'din'in bağlılarından olan Şihabü'd-din Ahmed b. Abdullah b. Hasan b. Toğan el-Evhadi, Mısır'da tanınmış bir âlimdi. Sehavi, bu zatın çok bilge bir kişi olduğunu, Mısır ve Kahire Tarihi hakkında çok hacimli bir eser yazdığını en önemlisi de Kitabü'l-Hitat adlı mühim bir eser meydana getirdiğinden bahsetmektedirler¹⁶⁰. Şeyh Bedrü'd-din-i Emir-i Herakılı (Ereğli) ve Şeyh Şihabü'd-din Emir Çoban-ı Herakılı kardeşlerin, Kirmani ekolüne bağlı talebeler oldukları bilinmektedir¹⁶¹.

Ahî Evren ve başında bulunduğu Ahî Teşkilatının üyeleri dönem dönem devletle özellikle de Moğollar ve Moğol yanlısı Selçuklu ümerası ile mücadele etmiştir. Ahî Evren Nasirü'd-din, II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in son yıllarında Sadeddin Köpek ile işbirliği içinde olduğu öne sürülerek beş yıl müddetle Konya'da tutuklanmıştır. Ahî Evren ile birlikte tutuklanan Ahî Ahmed de o devrin ünlü Ahîlerindendir. Moğollar Kayseri'ye geldiklerinde büyük bir Ahî direnişi ile karşılaşmışlardı. Ahîler onbeş gün şehri kahramanca savunmuşlardı. Fakat sonunda şehre girmeyi başardılar ve burada büyük bir Ahî katliamı başlamıştı. Şeyh Evhadü'd-din Kirmani'nin kızı olan karısı Fatma Hatun (Fatma Bacı) Kayseri'de Moğollara esir düşmüş ve bu esaret hayatı 14 yıl sürmüştür. Bu olay daha sonraki yıllarda Ahî Evren'in Moğollara ve Moğol yanlısı iktidara karşı mücadele azminin oluşmasında etkili olmuştur. Ahîler ve Ahîlere yandaş olan kişiler, devlet adamları tarafından takibe alınmış, ellerindeki tekke ve zaviyeler zorla alınmış ve hepsi Mevlanâ'ya mürid olmaya zorlanmıştır. Öyle ki, Mevlanâ'ya katılanlar bile bir süre sonra Türkmenlerin safına katılmışlardır. Ahîlerin yaygın ve güçlü olduğu bilinmektedir. Buna rağmen,

¹⁵⁷ Bayram, "Kirmani ve Menakıbnamesi", s. 73-74.

¹⁵⁸ Bayram, "Batı Anadolu'ya Göçler", s. 123.

¹⁵⁹ Bayram, "Kirmani ve Menakıbnamesi", s. 79.

¹⁶⁰ Bayram, "Kirmani ve Menakıbnamesi", s. 79.

¹⁶¹ Bayram, "Kirmani ve Menakıbnamesi", s. 84-85.

buradaki birçok Türkmen çevrenin de yoğun baskı nedeniyle göçe zorlanmışlardır. Anadolu'da bulunan Ahîler arasında Bahaeddin Doğan bu yoğun baskı nedeniyle Suriye'ye göç etmişti¹⁶².

Ahî Evren Şeyh Nasîrü'd-din Moğollarla ve Moğol yanlısı yöneticilerle lideri olduğu Ahî örgütü ile birlikte mücadeleye girmesi ünlü Selçuklu devlet adamı Celalü'd-din Karatay'ın ölümünden sonraki ortaya çıkan siyasi ortamda fiilen başlamıştır. II. İzzeddin Keykavus'un veziri olan Kadı İzzeddin'in Moğollara karşı cihad çağrısında bulunmasına Ahîler destek vermiştir. Çünkü, Ahîlerin bu anlamda destek vermesinin temelinde ise, bu teşkilatın Anadolu'da çalışmalarını sürdürebilmesi yatmaktadır. Ahîler içerisinde sadece tüccarlar bulunmayıp, aynı zamanda ulemeden da önemli kişiler yer almaktaydı. Selçuklu Devleti zayıflamaya başladığı andan itibaren Selçuklu ümerasının veya ulemasının Mısır'da vakıf veya hanigah kurmalarında en önemli etken ise Anadolu'nun o anda kaos içinde bulunmasıdır. Birçok Türkmen ümeranın veya ulemanın elinde bulunan vakıfların, hanigahların dönemin otoriteleri tarafından ele geçirilmeleri, bu kişileri güneye sevk etmiştir. Bu nedendir ki, Ahîlerin birçoğu Mısır'a göç ettikten sonra burada hanigahlar, vakıflar tesis etme yoluyla, Türkmen kültürünü ve Ahîliği burada da organize etmeye başlamışlardır. Mısır ve Suriye'de görülen birçok Ahî vakıfları, bu yoğun ilişkiler neticesinde oluşmuştur. İç siyasi mücadelelerin yanında Ahîlerin göç etmelerinde Moğol tahakkümünün önemi daha da büyüktür.

Necmü'd-din Kübrâ da, Moğolların zulmü neticesinde göç eden ilim adamlarındandır. Tasavvufta Kübreviye adıyla bilinen bir yolun mürididir. Kendisi henüz çocuk yaşlarda iken ilim tahsiline başlayan Kübrâ, biraz yetişince ilim öğrenmek amacıyla çeşitli beldeleri dolaştı. Ve dahi müritlerini de belli başlı beldelere gönderdi. Kendisi, İskenderiye'de, Mısır'da ve diğer ilim beldelerinde bulundu. 618 (1221)'de Harezmi'ye Moğol askerleri hücum edince, talebelerine güneye inmeleri konusunda telkinlerde bulunmuştur. Bu büyük âlim, aynı yıl Harezmi'de Moğol saldırıları sırasında şehid olmuştur¹⁶³. Necmü'd-din Kübrâ, kendi menkıbelerinde şu sözleri sarfetmesi, o dönemde Mısır'a yoğun bir talebin olduğunun da kanıtıdır. *Şeyh Ammar'ın huzuruna vardım, Orada bir müd-*

¹⁶² Bayram, "Batı Anadolu'ya Göçler", s. 123.

¹⁶³ Abdurrahman Câmî, Nefâhatü'l-Üns, Terc: Lâmi Çelebi, Marifet yay., İstanbul 2001, s. 593.

*det süluk ile meşgul oldum, yine bir gece hatırıma bir şeyler gelmişti. Sabah olunca Şeyh Ammar: Necmü'd-din, kalk Mısır'a git. Bunun üzerine ben de derhal Mısır'a gittim*¹⁶⁴.

Ahîlerin özellikle 1256'daki Sultan Hanı savaşında yenilgiye uğramalarının ardından, kendilerine uygulanan işkence ve zulüm artmıştır. Ahî ve Türkmenlerin mallarını, medrese, tekke, işyeri ve vakıflarını müsadere kararı ile birçok Türkmen şeyh ve dervişler de Mevlana'ya bağlanmaya mecbur edilmişlerdi. Bu uygulama Anadolu'da Ahî ve Türkmenlerin topluca isyanına yol açmıştır. Aksaray, Kırşehir, Sivas, Tokat, Ankara, Çankırı, Denizli, Karaman ve daha bir çok yerlerde Ahîler ve Türkmenler isyan başlattılar. Özellikle Kırşehir'de başlatılan bu Türkmen hareketi kanlı bir şekilde bastırılmış, birçok Ahî öldürülmüş, sağ kalabilenler ise uc bölgelere veya Suriye ve Mısır beldelerine yoğun göçlerin yaşanmasına sebep olmuştur¹⁶⁵. Sarı Saltık'ın kalabalık cemaatiyle Bizans'a sığınması, oradan Dobruca'ya ve Deşt-i Kıpçak'a (Kırım) gitmesi Anadolu'da meydana gelen bu siyasi baskılarla ilgilidir¹⁶⁶. Bunun yanında, Şehabü'd-din ez-Zehebî, aslında Şehabü'd-din et-Türkmâni olarak, Türkmen kökenli olduğu anlaşılmaktadır. Dımışk havalisinde yetişen bir Türkmen ilim adamı olarak bilinmektedir. 697 – 1297 tarihinde vefat ettiği dikkate alınırsa, bu ilim adamının bu tarihlerde Şam'da bulunması, Moğol istilası sonrası ilmi çalışmalarına Şam'da devam ettiği sonucuna ulaşılmaktadır¹⁶⁷.

Moğol istilasının Anadolu coğrafyasında yaptığı en önemli etkilerinden biri de, toplum huzurunun gün geçtikçe azalmasıdır. Katliam gibi gerçekleşen bu zulümlere Ebu'l-Ferec şu şekilde örnekler vermiştir. Türkmen ahalinin zor durumlarında, şehrin içinde hapis kalmaları, onların kaçmalarını zorlaştırmıştı. Halk, açlıktan kedileri ve köpekleri yemeğe başladılar. Deri ve kösele parçalarını dahi pişirerek yiyorlardı. Öyle ki, birçok kadının ölen çocuklarını kızartıp, hayatta kalmaya çalıştıklarını dile getirmektedir. Belli başlı şehirlerde halkın bu şekilde mağdur durumda olmaları da, esasında Anadolu'dan birtakım kitlesel kaçışları beraberinde getirmiştir¹⁶⁸. Sultan Alâeddin Keykubat

¹⁶⁴ Câmî, Nefahatü'l-Üns, , s. 593-594.

¹⁶⁵ Mikail Bayram, Tarihînin Işığında Nasreddin Hoca ve Ahî Evren, Bayrak yay., İstanbul 2001, s. 87-88.

¹⁶⁶ Mikail Bayram, "Bilimsel Ortam", s. 67.

¹⁶⁷ İbn Tağrıberdî, a.g.e., C. 1, s. 485.

¹⁶⁸ Ebu'l-Ferec-İbnü'l-İbrî, a.g.e., s. 31.

devrinden sonra Moğolların Anadolu'ya girişlerinde başlayan daimi yağma ve soygunlar tesirlerini memleketin en mamur ve devletin bel kemiği öneminde olan yerlerinde göstermiştir. Huzur ve sükun ortamı neredeyse tamamıyla kayboldu. Bilhassa ilk Moğol hücumları müthiş olmuştu. Kayseri, Sivas gibi başlıca beldeler Moğol akıncıları tarafından üstüstüne birkaç defa yağma ve tahrip olunmuştu. Bu gibi hallerde göçler meydana geldiğinden, memleket nüfus kaybına da uğradı¹⁶⁹. Moğol kuvvetlerinin memlekette büyük çapta yağma hareketinin ortaya çıkardığı dehşet ve korkudan Halep ve Şam yörelerine göçler aldı yürüdü. Çoğu zengin olan bu Anadolu muhacirlerine yolda Ermeniler de saldırdılar. Bu anarşiden ve saldırılardan kaçan halkın tek bir gayesi vardı. O da otoritenin güçlü olduğu beldelere sığınmaktı.

2.2. 1277-1279 Bunalımı

Moğol istilası ile birlikte oluşan süreç içinde son felaketlerin meydana getirdiği yıkımın giderilmesine çalışılmıştı. Öncelikle askeri durum göz önüne alındı. Suriye bir güçlük çıkarmayacaktı. Çünkü 1277'de Sultan Baybars ölmüştü. Böylece Anadolu'daki bunalım etkisini gittikçe artırmaktaydı. Anadolu'daki kaosun yeniden tırmanmasıyla birlikte, birçok Türkmen komutanı öldürüldü birçoğu da güneye doğru kaçmıştır. Bu ortamda aynı zamanda Türkmen çevre ile Moğollar arasında otorite gidip gelmişti. Moğolların Konya'yı terk etmesiyle birlikte Türkmenler Konya merkezli olarak yeniden örgütlenmeye başlamışlardı¹⁷⁰. Birçok beyliğin oluşumu ise bu şekilde tasvir edilebilmektedir. Böylece, Moğol egemenliğinin etkisinin giderek artırılması kaçınılmaz bir gelişme gibi görünmektedir. Ancak sonraki yılların tarihi bu egemenliğin ne kadar dayanıksız, ne kadar yüzeysel bir yapı olduğunu göstereceklerdir.

Anadolu'daki olaylardan ayrı olarak güney sınır bölgelerindeki karşılıklı Memlük sultanlarının sürekli desteklemesi, Moğolların Suriye Memlüklerine karşı yeni bir büyük sefere girişmeye mecbur etti. Abaka, bu seferi yönetme işini Kardeşi Mengutimur'a devretti. Ancak onun da devrinin bitmesiyle birlikte, yeni Moğol İlhanı Ahmed (ö. 1284), Müslüman olduğu için fırsattan istifade edilmeye çalışılmıştır. Memlük Sultanı ile Moğollar

¹⁶⁹ Akdağ, a.g.e., s. 75.

arasında yaşanacak olan diplomatik süreç içerisinde Anadolu rahat bir nefes almıştı. Ancak uzun sürmeyen bu anlaşmanın sona ermesiyle birlikte, 1280'li yıllarda Mısırlılar Malatya'ya kadar gerçekleştirdikleri akınlara giriştiler. Bu tarihlerde Anadolu siyasetinde karışıklığa yol açan, yeni bir unsur ortaya çıktı. II. İzzeddin'in ölümüyle birlikte, en büyük oğlu Gıyaseddin Mesud, Kırım'da kendini sultan ilan etti ve bazı kişilerden sadakat yemini aldı. Ardından Sinop'a geldi ve Anadolu'daki etkisini artırmaya başladı¹⁷¹.

1277 yılında oluşan Anadolu ve çevresindeki siyasi kargaşa ortamında bütün bu etkilerden ve kaostan uzaklaşmak amacıyla gerek uçlara, gerekse de güneydeki memleketlere yoğun göçlerin yaşandığı da bir gerçektir. Çünkü Anadolu'da ne zaman bir siyasi kargaşa meydana gelse, özellikle bu tarihlerde göçlerin yoğunlaştığı görülmektedir. Bu göç edenler arasında devlet adamları ve ümeranın yanında, ticaret ve ilim erbabı kişilerin de katıldıkları görülmektedir. Moğolların özellikle XIII. asrın ikinci yarısından itibaren gösterdikleri saldırgan maddi tutumlarını yatıştırmak isteyen vezir Necmeddin Nahcivânî, mali zorluğu yenmek için kendisinin ve arkadaşlarının yıllık tahsilatlarından bile indirim yapmıştı. Fakat bu vezir, bitmez tükenmez Moğol isteklerinden korkarak istifa edip, Halep'e ardından da Şam'a kaçmıştır¹⁷². Bütün bunların yanında, Sultan Baybars'ın Anadolu'yu terk ettiği esnada, Anadolu'da bulunan birçok devlet adamı ve ilim erbabı da Anadolu'yu terk edip onunla birlikte Suriye ve Mısır'a doğru gitmişlerdir. Araştırmamızın birinci bölümünde göç edenlerin isimleri verilmiştir. Bu insanların Anadolu'yu terk etmelerinde 1277 yılından sonra yaşanan siyasi düzensizlik ve otorite boşluğunun büyük etkisi bulunmaktadır.

İbni Bibi ve Aksarayı'nın verdikleri izahlardan anlaşıldığı üzere, iktisadi hayatın sarsıldığı XIII. asırda, bilhassa Moğol boyunduruğu altında yaşanan yıllarda, büyük şehirlerde, esnaf teşkilatı içinde geçinemeyen veya iş bulamayan binlerce genç işçi babaların

¹⁷⁰ Cahen, a.g.e., s. 274.

¹⁷¹ Cahen, a.g.e., s. 276.

¹⁷² Akdağ, a.g.e., s. 61.

ve şeyhlerin tesiriyle hep rindliğe sapmışlar, böylece içtimai düzen için ciddi bir tehlike olmuşlardı¹⁷³.

Moğolların bütün gayretleri, Türkiye'yi en çok mali bakımdan yani ağır vergiler alarak, kendi hesaplarına göre şekillendirmektir ve bunun içinde teşkilat kurmuşlardı. Kendileri henüz Anadolu'ya girmeden evvel, Selçuklu rejiminin siyasi geçimsizliklere sahne olduğunu, ümeranın kendi aralarında şiddetli rekabetler görüldüğünü divan ricalinin de hükümdara tahakküme çalıştıklarını, bu yüzden sultanla aralarında kanlı vakalar çıktığını söylemiştik. Ayrıca, hükümdar ölünce, çocukları arasında taht ihtilafı başlıyor, bu da karışıklıkları artırıyor. İşte Moğollar memleketi soymak hususunda bu gibi fırsatlardan faydalanmayı kendilerine siyaset edindiler. Bu suretle, Türkiye'yi İlhan'ın boyunduruğuna aldıkları zaman, sultana karşı serkeşlik eden ricali korumaya başlayan Moğollar, Selçuklu hükümdarının devlet içindeki nüfuz ve kudretini mütemediyen yıprattılar. Hak ve salahiyetlerini korumaya kalkan ya idam olundu veya tahtını kaybetti. En nihayet, sultanlar başka kurtuluş yolu bulamayarak Moğolların sadık birer valisi imişler gibi bir politika gütmeye mecbur oldular¹⁷⁴. Emir Seyfü'-din-i Rumî, Sultan Baybars'ın emirlerinden olup, aslen Anadolu kökenli olduğu anlaşılmaktadır¹⁷⁵. Yine aynı amaçla nüfus hareketliliğine katılanlardan bir diğeri ise, İbn Artuk Sahib-i Mardîn'dir¹⁷⁶.

¹⁷³ Akdağ, a.g.e., s. 43.

¹⁷⁴ Akdağ, a.g.e., s. 90.

¹⁷⁵ İbn Tağrıberdî, a.g.e., C. II, s. 419.

¹⁷⁶ İbn Tağrıberdî, a.g.e., C. I, s. 188.

3. Anadolu ile Suriye ve Mısır'daki İlim Merkezlerinin Cazibesinden Kaynaklanan Göçler

Anadolu ile Suriye ve Mısır arasında yaşanan ilmi göçlerde mutlaka bu beldelerin kendine has özellikleri ve cazibeleri mevcuttur. Burada öncelikle Anadolu coğrafyası üzerinde durulacaktır. Ardından ise, Suriye ve Mısır'ın önemi, konumu ve ilim hayatına etkileri doğrultusunda bu merkezlere yapılan yoğun göçlerin çerçevesi çizilerek, konunun önemi belirtilmeye çalışılacaktır. Her ne kadar siyasi etkenler bu göçlerde etkisini gösterse de, ilim adamlarının göçlerinde bu merkezlerin cazibesi ayrıca önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anadolu Selçuklu Devleti, siyasi gelişmelere olduğu gibi önemli kültürel gelişmelere de sahne olmuş bir devlettir. İلمي hayatın gelişmesi için Selçuklu Sultanları gereken ortamı sağlamışlar, hatta bu konuda birbirleriyle yarış halinde olmuşlardır. Sadece sultanlar değil, Anadolu'da bulunan diğer devlet adamları da ilmi hayata ve ilim adamlarına ilgi ve saygı göstermişlerdir. Bu ilgi ve alaka beraberinde hoşgörüyü getirmiş, bir çok alim için çalışma ortamına dönüşmüştür. İلمي ve kültürel hayat ise bu doğrultuda önemli gelişmeler kaydetmiştir. İlim adamlarının, ediplerin, şairlerin ve mütefekkirlerin en önemli özelliği, çalışmalarını ve eserlerini rahatlıkla ortaya koyabilecekleri beldeleri kendilerine yurt seçmeleridir. Bu nedenle belirli merkezlere zaman zaman göç hareketlerinde bulunmuşlardır. Anadolu ve çevresi ise XII. asrın sonları ve XIII. asrın başları itibariyle birçok ilim merkezini bünyesinde bulundurmıştır. Bu açıdan öncelikle Anadolu coğrafyasının ilim merkezleri ve bu ilim merkezlerine gerçekleşen ilmi göçlere değinilecektir.

Selçuklular dönemindeki ekonomik gelişme ile birlikte yönetim tarafından sağlanan huzur ve güven ortamı Anadolu'da ilmi hayatın gelişmesi yanında kültürel çevrelerin de oluşumunu beraberinde getirmiştir. XII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan fikrî hareketler, XIII. yüzyılda Mevlânâ ve Yunus Emre gibi şahsiyetlerin Anadolu'da yetişmelerine imkan verdi. Kadı Burhaneddin Ebû Nasr b. Mes'ud 'Anevi (ö. 1211), İbn Bîbî, Ravendî, Kerimüddin Mahmud Aksarayî, Ahmed b. Mahmûd et-Tûsî gibi ilim adamlarının Anadolu'da eserler vücuda getirmeleri ve zaman zaman bu ilim adamlarının ünlü âlimleri ile görüşmeleri sırasında diğer İslam beldelerine uğradıkları bilinmektedir. Selçuklular döneminde Anadolu'da çok sayıda ilim ve fikir adamı yetiştiği gibi, buradaki uygun ortam

dışarıdan bir takım âlimlerin de Anadolu'ya gelmelerinde önemli bir etkiye sahiptir. Ünlü sofi Muhyiddin İbnü'l Arabi (1240), Sadreddin Konevî (ö. 1274), Moğol istilasıyla Anadolu'ya akın eden Necmü'd-din Daye (1256) ve Mevlana Celaleddin Rumi (1273), ki daha sonraları Yunus Emre (1320), Ahmed Eflakî (1360).¹⁷⁷ bu büyük alimlerin Anadolu'da bulunmaları ilim ve irfanla uğraşan birçok dervişi de Anadolu'ya çekmiştir.

Genellikle Anadolu'daki ilmi hareketlere katılan büyük âlimler, mütefekkirler iki kaynaktan beslenmişlerdir. Bunlardan biri Maverâünnehir, Horasan ve Harezmi; diğeri ise İran, Mısır, Hicaz ve Suriye'dir. Bu coğrafyalarda yetişen ünlü âlimler, şeyhler, dervişler Anadolu ve çevresinde de kuvvetli bir tasavvuf cereyanı uyandırmaya da muvaffak olmuşlardır¹⁷⁸. Bir çok kültür hareketinin merkezi olan Horasan, sûfi hareketlerinin de odak noktalarından biriydi. Maverâü'n-Nehr ve civarı İslamlaştıktan sonra sûflik cereyanı, Türkistan'a da girmeye başlamıştır. VIII. asırda Herat, Nişabur, Merv gibi şehirlerde olduğu gibi sonraki asırlarda da Buhara ve Fergana'da mutasavvıflar çoğalmaya başlamıştır. Hatta Fergana Türkleri, kendi şeyhlerine "Baba" adını vermişlerdir. Daha önce Horasan'a herhangi bir sebeple gidip gelen Türklerden "Muhammed Ma'suk" ve Emir Ali Ebu Halis gibi tanınmış sûfiler yetişmiştir. Böylece Türkler arasında sûflik cereyanı hızla yayılmış, Buhara, Semerkand ve Kaşgar gibi İslam merkezlerinden gelen dervişler, göçebe Türkler arasında yayılmış ve onlara yeni fikirler götürmüşlerdir. Bu dervişler, Türk halkına umumiyetle şiirle yaklaşıyorlar, onları Allah rızası için iyilikte bulunmaya davet edip, zühd ve takvayı öğretiyorlardı¹⁷⁹. Birçok Türkmen zühd ve takva adamının, Horasan kaynaklı olduğu bir gerçektir. İran'la olan ilişkiler ve bu ülkenin göç yollarımız üzerinde bulunuşu, genel kültürel etkilerin yanı sıra Türk tasavvufu üzerinde de etkili olur. Çoğunlukla göçebe Türkmenler üzerinde görülen bu tesirlerin açtığı gaileler, bütün tarihimiz boyunca devam eder gider. Özellikle Azerbaycan üzerinden gelen Baba lakaplı dervişler bu göç dalgalarının da birer örneğini oluşturmaktadır¹⁸⁰. Anadolu'da Mevlana, Ahî Evren, Yunus Emre ve Hacı Bektaş Veli Türk insanının farklı kesimlerinde onların gönül dünyalarını aydınlatmışlar ve Türk tasavvuf tarihinde yeni başlangıçların temellerini atmışlardır.

¹⁷⁷ Nesimi Yazıcı, İlk Türk İslam Devletleri Tarihi, TDV yay., Ankara 2002, s. 331.

¹⁷⁸ Mehmet Şeker, Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması, D.İ.B. yay., Ankara 1991, s. 102.

¹⁷⁹ Güzel, a.g.e., s. 4.

¹⁸⁰ Köseoğlu, a.g.e., s. 107.

Burada belirtilmesi gereken önemli bir diğer husus ise şudur. Devrin genel yapısı göze alındığında, Anadolu için şu iki sorunun cevabını bulabilmekteyiz. Birincisi ilim adamlarının neden Anadolu coğrafyasını tercih ettikleri, İkincisi bu göçlerde Moğol istilasının ne denli etkili olduğu?

XI. asır itibariyle Orta Asya kaynaklı birçok Hanefî âlim ve mütefekkir, Selçuklu Türklerinin öncelikle İslamın önemli merkezlerini oluşturması ve geliştirmesi hasebiyle, batı istikametine doğru yönelmişlerdir. Selçuklular ise, Sünnî İslamı bu mezhep geleneğiyle tanımlamayı tercih ettiler ve bu ekolün gelişmesi için uğraş vermişlerdir. Bunun yanında onu temsil eden âlimlere büyük saygı göstermişlerdir. Bu durum ise Selçuklular döneminde, Orta Asya'dan batıya, Irak, Suriye, Mısır ve Anadolu'ya ciddi bir göç dalgasına neden oldu. Yoğun bir şekilde gerçekleşen bu göç dalgasından Anadolu'daki ilmi merkezler de önemli oranda nasibini almıştır¹⁸¹. Büyük Selçuklulardan itibaren oluşturulan ilmi ortam neticesinde, Anadolu'daki ilmin inkişafını gözlemleyen bir çok alim, şair ve edip bu merkezlere doğru akınlar başlatmışlardır. Anadolu'da oluşturulan ilmi cazibenin gerçekleşmesinde Danişmendoğulları'nı önemle vurgulamak gerekir. Çünkü Anadolu'da ilk ilmi faaliyetler Danişmendoğulları zamanında ve Danişmend ili denilen Orta ve Kuzey Anadolu'da başlamıştır. Bunun sonucu olarak Anadolu'da ilk medreseler de Danişmend ilinde, Niksar, Tokat, Sivas, Amasya, Kayseri ve Malatya'da açılmış ve ilmi faaliyetlerini sürdürmüştür¹⁸². Melik Ahmed Gazi'nin çok sayıda ilim ve fikir adamını himaye edip, çalışmalarına imkân sağladığı göz önüne alındığında, İslam dünyasının birçok yerinden bilgin kişilerin bu bölgede itibar görmeleri, büyük bir ilmi ortamın oluşumunu da beraberinde getirmiştir¹⁸³.

Sultanlar Muallimi diye anılan Malatyalı Şeyh Mecdü'd-din İshak'ın Malatya'nın bu alandaki gelişmesinde önemli rolü olmuştur. Talebesi olan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ikinci kez tahta geçmesinden sonra Anadolu Selçukluları Devleti'nin kültürel politikasına yön veren Şeyh Mecdü'd-din İshak, diplomat olarak Bağdat'a ve başka ülkelere gitmiş ve

¹⁸¹ Wilferd Madelung, "11. ve 13. Asırlarda Hanefî Alimlerin Orta Asya'dan Batıya Göçü" *Maturidilik*, haz. Sönmez Kutlu, Kitabiyat yay., Ankara 2003, s. 371.

¹⁸² Mikail Bayram, "Danişmendoğulları Devleti'nin Dini Siyaseti", *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, Kömen yay., s. 22.

¹⁸³ Bayram, "Kültürel Yapılanma", s. 3.

birçok ilim ve fikir adamını Anadolu'ya yönlendirmiştir. Bunlar arasında meşhur sofi Muhyiddin İbnü'l-Arabi, şeyh Evhadü'd-din Hamid el-Kirmani, Anadolu Ahî teşkilatının baş mimarı Şeyh Nasirü'd-din Mahmud, Muhaddis Ebu'l-Hasan Ali el-İskenderâni, Şeyh Hasan Onar, Cemalü'd-din el-Vasiti ve daha birçok ilim adamı Şeyh Mecdü'd-din İshak'ın Anadolu'ya celbettiği kişilerdir¹⁸⁴. Bu ilim adamları sadece Malatya ve çevresiyle sınırlı kalmamış, Konya, Sivas, Kayseri, Erzincan gibi beldeleri de gezerek, burada müridler yetiştirmişler ve buradaki medreselerde bir takım dersler vererek, vahdet-i vücud gibi fikir akımlarının da yayılmasını sağlamışlardır. XII. asrın ikinci yarısında, Suriye ve Mezopotamya'da kendisine ders verecek âlimler ve arkadaşlar arayan ünlü mütefekkir Muhammed el-Mevsilî, Malatya'ya kadar gelmiş ve aradığını burada bulduğunu göremek daha ileri gitmemiştir¹⁸⁵.

İlim adamlarının karşılıklı göç etmelerinde, Anadolu Selçuklu Sultanlarının yollarda sağlamaya çalıştıkları emniyetin de önemli katkısı bulunmaktadır. Bu anlamda Sultan Alâeddin Keykubat devrinde yapılan kervansarayların, hanların ve bir takım bayındırlık faaliyetlerinin, gerek tüccarlara gerekse de gezgin mütefekkilere kolaylıklar sağladığı vakidir. Bu durum özellikle de ilimle uğraşan insanlar için olumlu gelişmelerdendir. Çünkü ilim adamı vasfını taşıyan herkes, tahsilini geliştirme, araştırma yapma, eser ortaya koyma amacıyla sürekli göç edebilen insanlardır.

Türkiye Selçukluları Devleti zamanında, doğudan ve güneyden Anadolu'ya doğru gerçekleşmekte olan bu akınlar neticesinde, önemli ilim ve fikir adamları yetişmektedir. Özellikle Moğol istilası üzerine doğudan birçok Türk-İslam âlim, şâir ve mutasavvıfların Anadolu'ya gelip yerleşmeleri, buradaki fikrî hareketleri ve faaliyetleri çoğaltmış, Selçuklu medreselerine haklı bir şöhret kazandırmıştır. XII. asrın başından itibaren başlayan fikrî hareketler, XIII. asırda büyük şahsiyetler yetiştirmiştir¹⁸⁶. Fikir hareketleri bakımından Anadolu Selçukluları zamanı, çok çeşitlidir. Bu çeşitlilik birbirlerinden küçük farklarla ayrılan pek çok dini zümrelerden kaynaklanmaktadır: Abdallar, Ahîler, Haydariler, Kalendarler (Cavlakiler), Mevleviler, Babailer, Bektaşiler, Şemsiler, Evhadiler, Rufaîler, Ekberîler, Kübrevîler vs. Anadolu'da faaliyet gösteren dini, siyasi ve fikri zümrelerdir.

¹⁸⁴ Bayram, "Evhadî Dervişler", s. 321.

Bu zümreler Anadolu insanını teşkilatlandırmakla kalmıyor, bugünkü siyasi lerin yaptığı gibi tabanda kültürel ve siyasi yapılanmayı da sağlıyordu. Her dini zümrenin cemaati, desteklediği şehzadeyi ve bu şehzadenin siyasi kadrosunu iktidara getirmek için faaliyet göstermekte idi. İşte bu faaliyetler sonucu zaman zaman iktidar bunalımları ve iç çatışmalar da meydana gelmekteydi¹⁸⁷. Muhtelif dinî tasavvufî etnik zümreler, Anadolu'yu duygu ve düşüncelerini tasavvufî ve dini meşreplerini yaymak için uygun bulmuşlar ve uzak ülkelerden Anadolu'ya göçmüşler ve yerleşmişlerdir. Mevlana'nın babası Baha Veled, Şems-i Tebrizi meşhur sufi Muhyiddin İbnü'l-Arabi, Evhadü'd-din Hamid el-Kirmâni, Ebu Cafer Muhammed el-Berzâi ve Necmüddin Daye bunlardan birkaç örnektir¹⁸⁸. XIII. yüzyıldan itibaren tasavvuf hareketi, Anadolu'da yer tutmaya başlar ve Moğollar döneminde iyice yaygınlaşır. Zengin vakıflarla beslenen tekke ve zaviyeler çevresinde her meslekten oluşan halklar gittikçe genişler. Tasavvuf hareketi, Anadolu'nun sarılan içtimai ve siyasi ortamında, insanların inançlarını koruyan ve onların direncini besleyen bir sığınak gibi olmuştur¹⁸⁹. Bundan dolayı, örneği verilen ünlü tasavvuf önderleri de, çevreden gelen müridlerin birer uğrak yeri haline gelmişlerdir. Şeyh İzzeddin Ebu'l-Kasım el-Hammuî; Şeyh Ebu Tahir Ahmed el-İsfahanî, Muhammed b. Ebu Bekr et-Tebrizî, Anadolu'nun Türkler tarafından fethinden sonra Anadolu'da Malatya'nın önemli bir fikir ve ilim merkezi olmasında etkili olan ilim adamlarındandır. İran asıllı olup, Malatya'ya yerleşmiştir¹⁹⁰. Bu zevât, Anadolu'da İran milli kültürünün de Malatya'da kaynaşmasını sağlamışlardır. Hubeyş b. İbrahim et-Tiflisî: Sultan II. Kılıçarslan devrinde Kayseri'ye gelmiş olan bu ilim adamı çok yönlü olup, sultanın himayesine girmiştir. “Sihhatü'l-Ebdan” ve “Takvimü'l-Edviye” gibi tıbbî eserler yazdığı gibi astronomi ve zanaate dair eserler de kaleme almıştır. Selçuklu sultanlarının da ilme ve fikri eserlere sahip çıkmaları Anadolu'da bu zevâtın eserler vücuda getirmesini de sağlamıştır.

¹⁸⁵ Cahen, a.g.e, s. 209.

¹⁸⁶ Güzel, a.g.e., s. 14-15.

¹⁸⁷ Bayram, Evhadi Dervişler, s. 320.

¹⁸⁸ Bu ilim adamları İran asıllı zevat olup, Anadolu'da da ilmi çalışmalarda bulunmuşlardır. Bkz. Mikail Bayram, “Türkiye Selçuklularında Devlet Yapısının Şekillenmesi”, *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, Kömen yay., Konya 2003, s. 48.

¹⁸⁹ Köseoğlu, a.g.e., s. 104.

¹⁹⁰ Bayram, “Kültürel Yapılanma”, s. 7.

Anadolu ve çevresinde yaşanan ilim adamlarının göç etmelerinde bir diğer husus ise şüphesiz ki, XIII. asrın en önemli hadiselerinden olan Moğol istilasıdır. Bir önceki başlık altında da belirtildiği üzere, bu istilanın başladığı dönemlerden itibaren bir hayli nüfus hareketliliğinin yaşandığı bilinmektedir. İstila neticesinde yaşanan kaçıışlarda ilim adamlarının da varlığı bilinmektedir. XII. asrın sonu ve XIII. asrın ilk yarısı, Orta Asya'daki Moğol istilasıyla o taraflardan batıya birçok ilim adamının hicret etmeleri bu istilanın mahiyetini gözler önüne sermektedir. Öyle ki, Moğol iktidarının Anadolu'ya sirayet etmesiyle birlikte, Türkmen ilim adamları üzerindeki ağır tahakküm ve baskı neticesinde bu ilim adamlarının sahip olduğu çalışma ortamı da engellenmiş oluyordu. Nitekim İbnü's-Serrac diye ünlenen Muhammed ed-Dımişkî eserlerinde Moğolların 500'den fazla bilim adamını öldürdüklerini belirtmektedir¹⁹¹.

Buraya kadar olan kısımda, Anadolu'nun bazı merkezlerinin cazibesinden kaynaklanan ve bu merkezlerde büyük âlimlerin mevcudiyeti nedeniyle bir takım ilim adamlarının Anadolu'ya gelmesini göz önüne sermeye çalıştık. Ancak unutulmamalıdır ki, dönemin diğer önemli ilim merkezleri de Mısır ve Suriye coğrafyasıdır. Şam'da, Kahire'de, Halep'te, Bağdat'ta devrin ünlü alimlerinin olması ve buralarda hadis, fıkıh, tefsir ve kelam gibi önemli derslerin verildiği ve ilmi halkaların oluşumuna sebebiyet veren medreselerin varlığı, birçok ilim adamını bu merkezlere yöneltmiştir. Suriye ve Mısır tarih itibarıyla güçlü otoritelere sahne olmuş merkezlerdir. Erken tarihlerde buralarda hüküm süren devletler tarafından ilmi çalışmalar hızlandırılmış ve desteklenmiştir. Bu durum ise Suriye ve Mısır'ı önemli bir merkez haline getirmiştir. Suriye ve Mısır'a doğru gerçekleşen beyin göçünün temelinde yatan önemli bir neden olan Moğol istilasının etkileri üzerinde durmuştuk. Burada ise, bu istila ile kısmen bağlantılı olan, bir diğer etkenin, ilmi merkezlerin cazibesini tarihi temellerine dayanarak inceleyeceğiz.

Şî'î Fatımîler dönemi Mısır tarihi açısından farklı bir devre oluşturur. Hilafet merkezinin Kahire'ye taşınmasıyla burada birçok kütüphane oluşturulmuş, Darü'l-Hikme adı verilen ilmi merkezde felsefe, mantık, matematik, tıp gibi ilimlerde çalışmalar yapılmaktaydı. Selahaddin-i Eyyûbi ve halefleri, ulemeden ve medreselerden hem Sünniliğin ihya-

¹⁹¹ Mikail Bayram, "Bilimsel Ortam", s. 64-65.

sında hem de Haçlılar'a karşı halkı cihada teşvikte yararlanmıştı. Eyyûbîler döneminde Suriye ve Mısır'da inşa edilen medreselerin sayısının çok fazla olması bunu göstermektedir. Öyle ki, Nizamiye medreselerinin Mısır'da da açılması, İslam'ın Sünni yorumunun öğretildiği merkezler haline gelmesinde etkili olmuştur. Mısır ve Suriye'nin ilmi inkişafının temelinde ise tarihi bir geçmişinin olması, burada sağlam temellere dayanan kurumsallaşmayı ve ulemanın bu beldelerde şan ve şöhret kazanmalarını beraberinde getirmiştir.

Doğu İslam dünyasının istila ederek büyük tahribat yapan Moğolları ayrıca Haçlıları yenerek bölgeyi bir takım tehlikelerden kurtaran Memlûklerin Mısır siyaseti, ilim ve kültür tarihinde ayrı bir yeri vardır. Özellikle Bağdat'ın Moğollar tarafından işgalinin ardından İslam'ın kültürel başşehri haline gelen Kahire'ye her yerden ulema akını başlamıştı. Bunun dışında Moğolların önünden kaçan kalabalıkla da Mısır'a sığınmıştı. Mısır'ın ve Suriye'nin Moğol istilasına uğramamış olması sebebiyle İran, Anadolu ve Irak'tan buraya göç eden ulema Memlûkler zamanında ilmin gelişmesine büyük katkı sağlamışlardır. Bu devirde Eyyûbîlerin Sünni eğitim verilen medreseler açma politikası devam ettirilmiştir. Yalnız Kahire'de zengin kütüphanelere sahip yüzden fazla medrese, ayrıca çeşitli dârü'l-kur'an ve dârü'l-hadisler vardı¹⁹². Bütün bu gelişmeler göz önünde bulundurulduğunda, Suriye ve Mısır'ın dönemin en önemli ilim merkezi haline gelmesinde, bir çok amili bünyesinde barındırdığını görmekteyiz. Dönemin siyasi koşullarının yanında, buradaki medreselerin, ilim adamlarının adeta çevre ülkelerde ilimle meşgul olan insanları cezp edici etkilerini müşahade etmekteyiz. Bu çerçevede Suriye ve Mısır, XI. asır itibariyle de dönemin en önemli medreselerini bünyesinde barındırmasının yanında ünlü alimlerin mevcudiyeti, etrafında halka halka müridlerini yetiştirdiği bir coğrafya olarak bilinir. Bu coğrafyalarda kurulan güçlü devletler, medreseler ve hankâhların yapımının yanında, fıkıh ve tasavvuun inkişafında da önemli rol oynamışlardır. Ebû Hanife ve ekolünün Mısır'a girdiği tarihler olarak işte bu güçlü devirler gösterilebilir.

Hanefi mezhebine karşı gösterilen resmi teveccühe rağmen burada Mâlîki ve Şâfiî mezhepleri daha yaygın idi. Şâfiîler arasında en muteber isimler ise İbn Hacer el-

¹⁹² Tomar, "Mısır", s. 576.

Askalânî, Suyutî, İbn Hacer el-Haysâmi'dir. Bu ulema Mısır'da yetişmiştir. Bu alimlerin şöhretlerinin belli başlı İslam beldelerine yayılması ve buraya sonradan gelen müridlerin, bu alimlerden ders almaları dikkati çeken noktalardandır. Aynı şekilde İbn el-Hacc, Lakânî, Uchûrî ve Zarkânî gibi Maliki ulemanın Mısır'daki varlığı da yine ilim tahsilinde bulunan birçok mezhebdaşlarını bu coğrafyalara çekmiştir¹⁹³. İbn-i Lebbâd,¹⁹⁴ Muhammed bin Abdülvehhâb el-Harrâni,¹⁹⁵ gibi ilim adamlarının da bir çok eser vücuda getirdikleri, bu amaçla Mısır ve Suriye'ye yöneldikleri bilinmektedir.

Özellikle XIII. yüzyıldan itibaren artan bunalımların da etkisiyle fırsatını bulan Suriye'ye veya pek çok dindaşlarına rastlayacağı Eyyûbîlerin ve Memlûklerin Mısır'ına göç ediyordu. Arap coğrafyasında İslamiyetin en canlı merkezleri Moğol istilasına rağmen, önce Eyyûbîler ardından da Memlûkler devleti olacaktı¹⁹⁶. Mısır'da, İbn Vâsıl'dan(1207-1293) Eyyûbîlerin tarihini, İbn Ebi Usaybia'dan (1203-1270) bilginlerin ve hekimlerin biyografilerini, yine Arapça tarih yazımının üç önemli yazarlarından biri olan İbn Esir'den İslam dünyasının bütün kısımları hakkındaki bilgilerin sağlamlığını eserleriyle öğrenmekteyiz. Onun yanında bir İbn Mammâti'yi buluyoruz ki, Mısır devlet yönetiminin kurumlarında önder bir siyaset bilimcidir. Hukuk ve filozof özelliği bulunan Abdüllatif ve bir gezgin olan Yakub (1229). Hepsini burada sayamayacağımız bir yığın isim mevcuttur Mısır'da. Burada Moğol kasırgasına kadar izlemek istediğimiz devrin kültürel canlılığının tanıklarındır. Bu canlılık sosyal ve siyasal hayattaki sarsıntılara rağmen kesintisiz olarak devam ederek etkisini sürdürecektir¹⁹⁷.

Anadolulu Türkmen ilim adamlarının da Mısır ve Suriye havalisini tercih etmelerinde, birincisi burada mevcut kültürel ortamın etkisi, ikincisi ise güçlü bir siyasi iktidarın bulunmasıydı. Bunun en çarpıcı örneklerinden biri ise, Sultan Melikü'l-Muazzam'dır. Sultan Melikü'l-Muazzam, babasının ölümü üzerine 1218 senesinde Şam'da bağımsız hükümdar oldu. Önemli ulemadan dersler aldı. Alimleri sever ve onlara ikramda bulunurdu. Hayra tabi olmak için çaba sarfeder ve hiçbir zaman büyük maddi servet peşinde

¹⁹³ Becker, a.g.m., s. 239.

¹⁹⁴ İbn Tağrıberdi, a.g.e., C. II. s. 321.

¹⁹⁵ İbn Tağrıberdi, a.g.e., C. I., s. 94.

¹⁹⁶ Cahen, a.g.e.,s. 290.

koşmazdı¹⁹⁸. Bu durum, Şam'da yer alan emirlerin, alimleri nasıl müdafaa ettiklerini ve onların yetişmesine ortam hazırladıklarını göstermektedir. Dönemin ilim adamları arasında mümtaz şahsiyetlerden olan Zeyd b. Hasan, aslen Bağdatlıdır. Orada yetişti. Ancak ilim tahsilini geliştirmek için Şam'a gitti ve orada ikamet etti. Önceleri Hanbeli olup daha sonra Hanefi mezhebine geçen bu mümtaz şahsiyet bir müddet sonra Mısır'a geçerek ilmine orada devam etti. Anlaşıyor ki, dönemin en önemli ilim merkezi bu beldelerdir¹⁹⁹. Bu ve benzeri ilim adamlarına şu örnekler verilebilmektedir. Ebu Yusuf Yakub b. Sabir el-Harranî, aslen Anadolu'lu olup, sonraları Bağdat'a gitmiştir. Şiirde üstündür. Meşhur bir şairdir²⁰⁰. Şeyh Bayram el-Mardinî, Anadolu kökenli olup, önemli ilim merkezlerinde yetişmiştir. Salih bir insandı. Toplumdan ayrı yaşardı. Şam Camisinin batı tarafındaki Gazaliye vaziyesinde ikamet ederdi. Vefat ettiğinde cenaze merasiminde büyük bir kalabalık iştirak etti. Önemli zaviyelerde de eğitim öğretim faaliyetlerinde bulunmuştu²⁰¹. Bunun yanında el-Gevâşi, devrin önemli bir ilim adamı olup, Mısır'da tahsilini ve ilmi çalışmalarını tamamlamış şahsiyetlerdendir²⁰².

Gerek Anadolu coğrafyası, gerekse de Mısır ve Suriye hatta Halep beldeleri ilim adamlarının rahat çalışabilecekleri, eser ortaya koyabilecekleri cazibe merkezleri halinde ki inkişafı için bir çok alim veya müderrisin bu beldelere yöneldiklerini açıkça görmekteyiz. Örneğin, Kemaleddin Ebu Hafs ed-Düneysirî et-Türkî 1178 senesinde Düneysir (Kızıltepe)de doğdu. Bu dönemde yöreye Artuklular hakimdi. Henüz on bir yaşındayken Düneysirde yaşayan veya buraya uğrayan çok sayıda alimden Kıraat ve Feraiz ilimlerini okudu. Ardından hadis okudu. On beş yaşına varınca Fıkıh, Tefsir ve Ahlak'a dair eserler okudu. İmam Şafii'nin mezhebi üzerine fıkıh eğitimi aldı. Yirmi bir yaşına varınca Hac farizasını eda için yola çıktı. Mekke ve Medine'de ilim tahsiline devam etti. Yirmi sekiz yaşına varınca 1205 yılında Erbil'e gitti ve İbn Taberzed'den hadis dersleri aldı. Alim ve filozof kişiliğe sahip olan İbn İlalmiş'in Tıp alanında iyi bilgisi vardı. Bu alandaki bilgilerini babasının tabip arkadaşlarına borçludur. İlim için gittiği yerler arasında Harran, Mu-

¹⁹⁷ Cahen, a.g.e., s. 293.

¹⁹⁸ İbn Kesir, a.g.e., s. 248.

¹⁹⁹ İbn Kesir, a.g.e., s. 173.

²⁰⁰ İbn Kesir, a.g.e., s. 257

²⁰¹ İbn Kesir, a.g.e., s. 258.

²⁰² Hayreddin Zeraklî, a.g.e., Cilt I, s. 259-260.

sul ve Bağdat da vardı. Buralara hac dönüşü gitti. 1210 yılında Düneysir'e döndü. 1241 senesinde vefat etti²⁰³.

Bu anlamda Bağdat gibi merkezlerin de önemi büyüktür. Bağdat daima güçlü bir Hanefi cemaatine sahipti. Selçuklularla aynı paralelde bir ekole sahip olmaları, ilim adamlarını olumlu etkilemiştir. İran ile Suriye'nin büyük şehirler gibi, Selçuklu ordusunun geniş çaplı işgaline uğramaması doğu Hanefi alimleri tarafından sık sık ziyaret edilmesine sebebiyet vermiştir. XII. ve XIII. asırda Orta Asyalı pek çok Hanefi alim Bağdat'a yerleşti ve orada dersler verdi. Halife Mustansır tarafından 1234'te Mustansiriye medresesine atanan ilk müderrisin Reşide'd-din Ebu Hafs el-Fergani, Şeyh Ömer es-Sühreverdî'nin ders halkasına katılmak üzere genç yaşta Bağdat'a gelmişti. Irak ve Suriye'ye yaptığı bir seyahatten sonra Sincar'da ders verdi. Bahsedildiği gibi Sultan Alâeddin Keykubat bir elçi vasıtasıyla bu ilim adamını Anadolu'ya davet etmişse de buna muvaffak olamamıştır²⁰⁴.

XIII. asrın başlarında yaşanan istilalar neticesinde birçok şehir acıyla yüz yüze gelmiş, bu durum toplumların ilmi hayatı da olumsuz etkilemişti. Halep, Hama ve diğer acı çeken kuzey şehirleriyle Suriye'ye gelince Memlûklerin düzenlemeleriyle yeniden eski gücüne kavuştu. Gösterdikleri büyük özen sonucu ticaret yeniden canlandı. Refah düzeyi arttı. Tüm bunlar Memlûkler zamanında gerçekleşti. Hicrî yedinci yüzyıl ortalarından sonra yazılmış tarih kitaplarını incelediğimizde insanların ilim ve düşünce erbabına katılmak için Suriye'ye, oradan da Mısır'a gittiklerini görürüz. Bu esnada insanlar Irak'ı bir çalışma alanı olarak görmemekle birlikte ihtiyaç da duymamaktadırlar. Onlar için Halep ve medreseleri, Dımaşk ve akademileri, Kahire ve ilmî tedrisat yapılan minberleri cazibe merkezi olmuştur.

Bu ilmî merkezlerin halkları da eğitim için buralara akın eden insanlarla övünüyor ve onları güler yüzle karşılıyorlardı. Suriye ve Mısırlılar ülkelerine gelen hiçbir ilim erba-

²⁰³ Mustafa Demirci; Yusuf Baluken, "Ortaçağ Anadolu Şehirleri Literatürü", Yüksek Lisans Semineri, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006

²⁰⁴ Madelung, a.g.m., s. 373, 374.

bının girişine engel olmuyor, hiçbir şairin şiirlerini serbestçe nazmetmesine veya lenmesine herhangi bir yasak koymuyorlardı.

Anadolu Selçukluları ile Mısır ve Suriye’de yer alan ülkelerin dini siyasetlerinin ve mezheplerinin çoğu zaman aynı doğrultuda olmaları, buradaki ilim adamlarının da birbirleriyle ilişki kurmalarına, birbirleriyle görüş alverişinde bulunmak için karşılıklı nüfus hareketliliklerine girişmelerine ortam hazırlamıştır. Bu anlamda birçok ilim adamının Anadolu’ya, Anadolu’daki birçok ilim adamının ise, tahsil amacıyla yahut ilmini geliştirme amacıyla Suriye ve Mısır’a göç ettiklerini tasvir ettiğimizde, İslam dinamizminin sürekli gelişme göstermesi sonucuna rahatlıkla ulaşabilmekteyiz. Tabi bu noktada, devletlerin dini hoşgörülerinin büyük paya sahip olduğunu unutmamak gerekir. Büyük Selçuklular devrinde kurulan Nizamiye Medreselerinin dini siyasetinin zamanla etkisini gösterdiği dikkate alındığında, her iki coğrafyadaki ilmi gelişmeleri takip etme amacıyla bir çok alimin bu göç hareketlerine katıldıklarına şahit olmaktayız. Bu anlamda Muhyiddin İbnü’l-Arabi başta olmak üzere Sadreddin Konevi gibi ilim adamlarının düşünce dünyası ve birçok müridi bu coğrafyalarda yetiştirmelerini örnek olarak verebilmekteyiz.

Suriye ve Mısır için ilim merkezleri olması dolayısıyla belirgin ipuçlarına seyahatnamelerde de rastlamaktayız. İbn Battuta, Şam’da önemli medreselerin, camilerin varlığından bahsederek, Bedreddin Ali es-Sehavî, Burhaneddin bin Ferkâh gibi ünlü müderris ve alimlere yer vermiştir. Ayrıca dönemin imamları ve kadılarının da bu anlamda önemli rol üstlendikleri göz önüne alındığında Şam’ın şöhret sahibi kişileri bünyesinde barındırdığını görmekteyiz.²⁰⁵ Yine aynı eserde Kahire’nin de önemi belirtilmektedir. Bu merkezlerde çok sayıda medresenin varlığından bahseden İbn Battuta, ünlü müderrislerin buralarda dersler verdiğini belirtmektedir²⁰⁶. Bu durum ise bize, bu merkezlerin şan ve şöhretinin olduğunu, ilim adamlarının Suriye ve Mısır’a gelerek bu medreselerden, zaviyelerden ve dahi ünlü ilim adamlarından dersler aldıklarını göstermektedir. Çünkü Mısır’da bulunan birçok derviş acem diyarından gelmiş ve burada tasavvuf yolunda kademe almışlardır.

²⁰⁵ İbn Battuta a.g.e., s. 80-81.

²⁰⁶ İbn Battuta, a.g.e., s. 44-45.

Özellikle Mısır tam anlamıyla bir bilginler ve arifler yurdudur. Aklî ilimlerde dünyanın önde gelen uleması burada bulunmaktadır. Şemseddin-i İsfehani, Şerefeddin-i Zevavel-Maliki, Şemseddin bin Adlan, Kıvameddin Kirmanî, şeyhler şeyhi Mecdeddin Aksarayî (ki kendisi Anadolu şehirlerinden Aksaray'a mensuptur) gibi...²⁰⁷ Necmü'd-din el-Harrâni, 1206 tarihinde Harran'da doğan bu ilim adamı, önemli eserlere sahip olduğunun yanı sıra, müşidlerden dersler almıştır. Mısır ve Suriye'nin ilmi açıdan zirvede olduğu zamanlarda bu beldelerde bulunarak tekrar Anadolu'ya yönelmiştir²⁰⁸.

XIII. asırda yaşamış olan ve kendi zamanına kadar İslam dünyasında yetişmiş şahsiyetler hakkında İbn Hallikân'ın Vefeyatü'l-Ayân adlı eserinde bilgiler verilmektedir. Özellikle Anadolu'da bulunmuş bir takım ilim adamlarının Mısır ve Suriye havalisine göç ettiklerini ve buralarda eserlerini tamamladıklarını görmekteyiz. Muhammed bin es-seyyid el-Bitlisî, Anadolu'lu olup, ilmi çalışmalarını sürdürmek amacıyla özellikle XIII. asrın ortalarında Mısır ve Suriye'ye yönelen ilim adamlarındandır²⁰⁹. Bunun yanında yine aynı eserde, sadece Anadolu'lu olmayıp, diğer beldelerden de ilim adamlarının Mısır ve Suriye'de yaşadıklarını ve burada eserler vücuda getirdikleri göze çarpmaktadır. Ebû Mansur el-Bağdâdî²¹⁰, Ebû Müslim el-Horasanî²¹¹, Ebû'l-Hasan Seyfeddin âmidî²¹², Ebu'l-Hasan el-Farîsî²¹³, Şemseddin ibn Harrânî²¹⁴, Şehabeddin Sühreverdi²¹⁵, Abdurahman es-Sicistânî²¹⁶, Ebû'l-Hâris Sultân es-Selçûkî²¹⁷... Bu ilim adamlarının, ilim merkezlerini ve bu merkezlerde yer alan ilmi müesseseleri kendilerine çalışma alanı olarak seçmişlerdir. Öyle ki, Fahreddin Razi'nin buradaki rolünü önemle belirtmek gerekir ki, Fahreddin Razi dönemin ilim adamlarından biri olup ilmi eserler vücuda getirmek-

²⁰⁷ İbn Battuta, a.g.e., s. 51.

²⁰⁸ İbn Tağrıberdi, a.g.e., C. I, s. 290.

²⁰⁹ İbn Hallikân, a.g.e., C. IV, s. 96.

²¹⁰ İbn Hallikân, a.g.e., C. IV, s. 204.

²¹¹ İbn Hallikân, a.g.e., C. IV, s. 145.

²¹² İbn Hallikân, a.g.e., C. IV, s. 294.

²¹³ İbn Hallikân, a.g.e., C. IV, s. 225.

²¹⁴ İbn Hallikân, a.g.e., C. IV, s. 228.

²¹⁵ İbn Hallikân, a.g.e., C. IV., s. 442.

²¹⁶ İbn Hallikân, a.g.e., C. II, s. 271.

²¹⁷ İbn Hallikân, a.g.e., C. II, s. 427.

le birlikte, Amîdî (630/1232), Beydavî (691/1291), Teftezani (797/1391), S. Şerif Cürcanî (816/1413) gibi pek çok ilim adamını etkilemiştir²¹⁸.

Muhyiddin İbnü'l-Arabi, önemli bir fikir akımının önderlerinden olup, Musul'da ikamet etmekte iken, 1202 tarihlerinde Anadolu'ya gelerek ilmi çalışmalarına burada devam etmişti. Bir süre Malatya ve Konya'ya yerleşen Arabi, burada iken ulema ile görüş alışverişinde bulundu. Ancak, Anadolu'da iken Sultan Baybars ile de yakın ilişkiler kuran Arabi, Şam beldesine göç ederek, fikri ve ilmi çalışmalarını burada sürdürdü, ünlü eseri Füsüsü'l-Hikem'i ise Şam'da neşretti ve yine Şam'da 1240 tarihinde vefat etti²¹⁹.

Malatyalı Şeyh Mecdü'd-din İshak'ın oğlu Sadrü'd-din Konevi de ilk tahsilini Malatya'da yapmıştır. Şimdi bu ünlü ilim adamının hayat hikayesine bakıldığında konunun önemi daha iyi anlaşılacaktır. Malatyalı Şeyh Mecdü'd-din İshak'ın oğlu olan Sadrü'd-din Konevi ilk tahsilini Malatya'da yapmıştır. Babasının ölümünden sonra üvey babası Şeyh Muhyi'd-din İbnü'l-Arabi ile Suriye'ye gitmiş, 1245 yılına kadar Suriye ve Mısır'da kalmıştır. Bu tarihten sonra Anadolu'ya dönen Sadrü'd-din Konevi, Malatya'daki ilmi ve fikri ortamın büyük ölçüde değişimi neticesinde Konya'ya yerleşmiştir²²⁰. Konevi, Şam'da bulunduğu süre içerisinde ders vermiştir. Burada aynı zamanda üvey babasından da ilim tahsilinde bulunmuştur. Muhyiddin ibn Arabi'nin ölümü üzerine Evhadü'd-din Kirmani'den feyz almaya başladı. Anadolu'ya dönmesinde de Kirmani'nin önemli etkilerinin olduğu bilinmektedir. Kelam ilmindeki yeri eşsiz olan Konevi, tasavvuf ehli kimse-lerin yetişmesinde rolü olmuştur. Sadrü'd-din Konevi, Suriye'den Konya'ya gelirken öz babası Mecdü'd-din İshak ve üvey babası İbnü'l-Arabi'den kendisine intikal eden eserleri beraberinde Konya'ya getirmiştir. Bu durum, Konevi'nin ölümünden sonra birçok ilim adamının Konya'ya akın etmesine de neden olmuştur. Dönemin tanınmış bilim adamları, İbnü'l-Arabi'nin ve Sadrü'd-din Konevi'nin eserlerinin ana nüshalarına ulaşmak için uzak yerlerden Konya'ya kadar gelerek Sadrü'd-din Konevi Kütüphanesi'nde bir süre çalışma

²¹⁸ İshak Özgel, "Büyük Selçuklular Döneminde Tefsir İlimi ve Müfessirler", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* V (2005) S. 2, s. 43.

²¹⁹ M. Erol Kılıç, "İbnü'l-Arabi", *İslam Ansiklopedisi*, C. XX, TDV yay., İstanbul 1999, s. 494-495; Bayram, "Kültürel Yapılanma", s. 11.

²²⁰ Bayram, "Kültürel Yapılanma", s. 11.

imkanı bulmuşlar, onun eserlerinden bir kısmını da götürmüşlerdir. Bu ilim adamlarından tanınmış olanlar ise şunlardır:

Mecdü'd-din Muhammed el-Fîruzâbâdî, Molla Abdurrahman-ı Câmi, Fatih Sultan Mehmed'in hocası Akşemseddin, Yâr Ali Şirâzî, Seyyid Şerif el-Cürcanî²²¹. Sadrü'd-din Konevi, Konya'da iken ilim adamlarıyla görüşmeleri mevcuttur Nâsîrî'd-din Tûsi ile hikmete dair bazı meselelerde mektuplaşmaları olmuştur. Bunun yanında Şems Tebrizi ve Mevlana Celaleddin Rumi ile önemli ilim sohbetlerinde bulunmuşlardır²²². Şam'da iken bir çok eser kaleme alan Konevi, ölmeden önce ise eserlerinin Şam'a götürülmesi vasiyetinde bulunmuştur.

Seyfeddin Amidî (ö. 1233) de önemli bir ilim adamı olarak göze çarpmaktadır. Künyesine bakılırsa aslen Diyarbakırlı olduğu bilinen bu ilim adamı, tahsilini tamamlamak amacıyla önce Bağdat'a göç etmiştir. Ancak bir süre sonra burada felsefeye kuvvet kazandırması, fakihlerce hoş karşılanmamış, bu nedenle Bağdat'ta daha fazla kalamamış ve Şam'a gitmiştir. Kelam, fıkıh, felsefe gibi dallar ünlünen bu ilim adamı ardından Mısır'a geçerek, el-'Aziz bin Selahaddin'in himayesinde ilmi çalışmalarını sürdürmüştür. Bir müddet sonra Şam emîri el-Melik el-Muazzam Şeref el-Dîn İsa b. el-Melik 'Adim tarafından (624/1226) davet edilmiş ve buradaki Aziziye medresesinde birçok talebe yetiştirmiş, 1237 tarihinde de Şam'da vefat etmiştir²²³.

Abdüllatif el-Bağdadî (ö. 1231), dönemin ünlü alim ve düşünürlerindedir. Bağdat'ta doğmuş ve buradaki ilmini tamamladıktan sonra Musul'a, ardından da Şam ve Kahire'ye gitmiştir. Uzun süre burada kaldıktan sonra Erzincan'a gitti ve orada Mengüçükoğullarından Alâeddin Davud'un yanında kaldı. Birçok eserini ona ithaf etti. Onun ülkesinin Anadolu Selçukluları tarafından alınması üzerine Haleb'e döndü. Bağda-

²²¹ Mikail Bayram, "Sadrü'd-din Konevi Kütüphanesi ve Kitapları", *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, Kömen yay, Konya 2003, s. 193-194.

²²² Bayram, "Konevi", s. 193-194..

²²³ Emrullah Yüksel, *Amidî'de Bilgi Teorisi*, İşaret yay., İstanbul 1991, s. 14-15; Uyan, a.g.e., C. III, s. 1800

dî, hadis, fıkıh ve tefsir gibi ilimlerin yanında matematik ve tıp gibi çok çeşitli konularda eserler yazmıştır²²⁴.

Fahrü'd-din Irakî, aslen Hemedan taraflarından olduğu için Irâki nisbet edildi. Fahrü'd-din Irakî diye meşhur oldu. 688 (1289)'da Şam'da vefat etti. İlim tahsili ile meşgul olup, kısa sürede akli ve nakli ilimlerde ilerledi. Hemedan medreselerinde ders okudu, Hindistan taraflarına gitti. Daha sonra Hicaz taraflarına gitti, dönüşünde ise Anadolu'ya uğradı. Konya'da Sadrü'd-din Konevi ile sohbet edip, ilminden istifade etti. Bir müddet Tokat'ta kaldı, Anadolu Selçuklu devlet adamlarından Pervane Muînüddin Süleyman'ın kendisi için Tokat'ta yaptırdığı dergahta tâlebelerini irşad faaliyeti ile meşgul oldu. Pervane'nin ölümünden sonra Mısır'a gitti. Mısır'da Memlüklü sultanı ile yakınlığı oldu. Daha sonra Şam'a gitti ve bir müddet Şam'da ikamet etti. Burada vefat eden Irakî, Muhyiddin ibn Arabi'nin türbesinde defnedildi. Tabi Fahrü'd-din Irakî Anadolu'da bulunduğu sırada Şeyh Sadrü'd-din Konevi'nin vasiyeti üzerine Anadolu'dan göç etmiştir. Kendisi, Sinop'ta başlayan bu yolculuğunu Mısır'da sonlandırmıştır²²⁵. Fahrü'd-din Irakî ile birlikte Mısır'a göç edenler arasında Müeyyedü'd-din Cendî de mevcuttur. Cendî, Sadü'd-din Çelebi'nin hocasıyla birlikte öldürülmeden önce vasiyetnamede talebelerin bir an önce Diyar-ı Rum'u terk etmeleri gerektiğini belirtmiştir. İşte bu nedenledir ki, Füsûs'un şarihi Cendli Müeyyedü'd-din Sinop'tan deniz yoluyla Mısır'a göç etmiştir²²⁶. Bu vaziyet ve göçler, esasen dönemin genel havasını yansıtmaktadır.

Birçok ilim adamı ilmi çalışmalarını sürdürmekte kararlı idiler. İbrahim b. Abdullah, Kimya biliminde mahir olan bu zat Memlük sarayında saygı görmüş, Muhammed b. İbad b. Davud-ul Hilati, alim olan bu zat Kahire'de Medrese-i Seyfiye'de müderrislik yapmış, 1254'te ölmüştür. Fahreddin Ahlati, XIII. asırda Meraga'da meşhur astronomi alimi Nasıreddin Tusi ile birlikte çalışan Türk alimlerinden biridir²²⁷. Bu ve benzeri ilim adamlarının zaman zaman gerek siyasi, gerekse de ilmi çalışmalarını tamamlamaları nedeniyle yerlerini yurtlarını terkettikleri görülmektedir.

²²⁴ Ramazan Şeşen, "Eyyübîler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C VI, Çağ yay., İstanbul 1989, s. 425.

²²⁵ Ahmet Eflaki, *Menakibü'l-Arifin*, C. I., s. 185-186.

²²⁶ Bayram, "Batı Anadolu'ya Göçler", s. 127.

Bu büyük alimlerin, ilim hayatına katkıları göz önüne alındığında, görüldüğü üzere genellikle Mısır ve Suriye'yi tercih edip bu coğrafyalara akın ettikleri açıkça görülmektedir. Örneğin, Tam adı, Şerafeddin Ebu'l-Fidâ eş-Şeybânî el-Âmidî el-Hanbelî olan, İbnü't-Tîfî el-Amidî, fıkıh eğitimi aldı. Amid, Mardin, Şam (Dımaşk) ve Mısır (Kahire) da hadis okudu. Dımaşk'ta da Kerîme ve bir grup alimden hadis dinledi²²⁸.

Bahsedildiği üzere bu nüfus hareketliliğinin yaşanmasında, siyasi etkenlerin yanında, bu beldelerin önemli ilim ve irfan merkezleri olması önemli bir rol üstlenmektedir. Kaldı ki, böylesine ün salmış insanların göçleri ferdi değildir, beraberinde birçok müridin, dervişin ve hatta bu insanlardan feyz alma girişiminde bulunan halkların da zaman zaman kitleler halinde bu beldelere akın ettikleri vakidir. Özellikle Anadolu'nun XIII. asrın ortalarından itibaren geçirdiği siyasi buhranlar göz önüne alındığında bu göçlerin önemi daha da ortaya çıkmaktadır.

Ünlü alimlerin bu göçlerinden bahsederken içlerinde önemli hanım alimlerin de mevcudiyetini az da olsa görmekteyiz. Bunlar arasında en önemlisi ise Amine Hatun'un Şam'a ilticasıdır. Amine Hatun, Şeyh Evhadü'd-din'in kızı olup, alime bir hanımdır. İlim tahsilinde kendisini yetiştirmiş, tasavvufi faaliyetleriyle de göz önüne çıkmıştır. Ahlat'ta vezirin oğlu ile evli idi. Ancak kocasından boşandıktan sonra 1250'li yıllarda Şam'a yerleşmiş ve irşad faaliyetlerini orada sürdürmüştür. Orada, onsekiz hanikâhın şeyhliğini yaptığı irşad ve tarikat dersleri verdiği anlaşılmaktadır. Amine Hatun, Şam'da iken daha önce burada Mübarüziddin Çavlı tarafından inşa ettirilen zaviyede bulunuyordu. Kendisinin de, Fatma Bacı gibi XIII. asrın üçüncü çeyreğine kadar yaşadığı bilinmektedir²²⁹.

²²⁷ Gebze Gazetesi. 12.07.2007. bkz. www.gebzegazetesi.com

²²⁸ Demirci, a.g.m., s. 10.

²²⁹ Bayram, "Bacıyan-ı Rum ve Fatma Bacı", *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, Kömen yay., s. 124.

4. Dini ve Tasavvufi Zümrelerin Kolonizasyonu

4.1. Önemli Tasavvuf Zümreleri ve Göçleri

Anadolu ve çevresi dini ve tasavvufi zümrelerin yoğunlaştığı ve birçok kolonizasyon²³⁰ hareketine ev sahipliği yaptığı bir coğrafyadır. XIII. asır tasavvuf tarihi bakımından tasavvufun tarikatleştiği, dini grupların bu tarikatler etrafında bir araya geldiği ve göçler neticesinde kurumsallaşarak taraftar bulduğu bir asırdır. Anadolu tarihi dikkatle incelenecek olursa, Selçuklular dönemi Anadolu tarihi bakımından sosyal ve siyasi hadiselerle çok canlı sahne olmuş bir dönemdir. Her şeyden önce Selçuklular zamanındaki Anadolu fetihleri batıya doğru bütün hızıyla devam ederek büyük Türk muhacereti için sistematik bir iskan ve kolonizasyona temel olmuştur. Yine bu çerçevede, Anadolu'nun olduğu kadar Suriye ve Mısır'ın da önemini kavramak gerekir. Çünkü Suriye ve Mısır'ın, hem Eyyûbîler hem de Memlûkler döneminde Anadolu ile sıkı münasebetleri bulunmakta idi. Sınırların yalnız göçebe değil, Türk-İslam dünyasının her tarafından gelmiş ulema, şeyh ve zanaat sahibi her türlü muhacir kabilelerini cezbetmiştir. Osmanlı Devleti'nin kurulmakta olduğu zamanda Anadolu'daki uç beylikleri medeni bir hayatın kaynağı olan Türk İslam dünyasınca tanınmış ilim adamlarının sistematik göç çerçevesinde kolonizasyon hareketleriyle güçlenmiştir.

Anadolu'da çeşitli zamanlarda meydana geldiği bilinen büyük ölçekteki nüfus hareketlerinden başka bu hareketlerin ilmi bir şekilde anlaşılması için aynı surette önemi olan Anadolu'daki nüfusun göçebe, köylü ve şehirli nisbetleriyle; Orta Asya, Mısır ve Suriye arasındaki büyük göç ve ticaret yolları üzerinde kurulmuş olan Selçuklu Devleti'nin ekonomik ve kültürel gelişmeleri gibi önemli meseleleri de Anadolu ve çevre ülkelerle ilişkiler açısından önemlidir. Kolonizasyon hareketinin temelinde ise bu vaziyetin büyük etkileri vardır²³¹. Tasavvuf zümrelerine mensup dervişler veya ilim adamları, kendileriyle beraber memleketlerin örf ve adetlerini, dini adab ve erkânını da beraberinde getiren insanlardır ki, bunların içinde Türk İslam memleketlerinden Anadolu'ya doğru mev-

²³⁰ Kolonizasyon tabirini kullanmamızın en temel nedeni, son literatürlerde bu kelimenin kullanılıyor olması ve Ömer Lütfi Barkan'ın yerinde tanımlamalarıyla değer kazanmasıdır.

²³¹ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Kolonizatör Türk Dervişleri", *Türkler*, C. IX, Yeni Türkiye yay., Ankara 2002, s. 134.

cudiyetini bildiğimiz muhaceret akınına yönlendiren önder ilim adamları²³², gittikleri coğrafyalarda kurumsallaşarak gerek Anadolu’da gerekse de Mısır ve Suriye’de taraftar bulup kendi cereyanlarının tesisini sağlamışlardır. Nitekim Moğol istilasından sonra bu durum daha belirgin hale gelmiş olup, Anadolu’da hızlı bir mistikleşme görülmüştür. Bunun sonucu olarak bu dönemde telif edilen eserlerin büyük bir kısmı ise tasavvufi ve edebi eserler olmuştur.

Sosyal tabakanın teşkilatlanmasında birinci derecede rol oynayan gruplar genellikle heterodoks derviş zümreleridir. Bu zümreler için Anadolu, Moğol istilasından kaçtıktan sonra hem sukûnet ve emniyet bulmayı hem de kendi dini fikirlerini rahatça yayabilecek gayet elverişli bir ortamdır²³³. Anadolu’da Selçuklu Devleti’nin kuvvetlenmesiyle birlikte tasavvuf zümreleri de etkinliklerini artırmışlar, İslam memleketlerinin genel an’anesine uyarak, tekkeler, zaviyeler kurmuşlardır. Bu anlamda etraftan gelen veya orada yetişen dervişler, şeyhler Anadolu çevresinde de kuvvetli bir tasavvuf cereyanı uyandırmaya muvaffak olmuşlardır. Bunlar arasında İran’dan, Mısır’dan, Irak ve Suriye’den gelmiş bir takım mutasavvıflar olduğu gibi, Horasan ve Maverâünnehir Türkleri arasından yetişmiş birçok derviş ve mutasavvıf da mevcuttur²³⁴. Öyle ki, XIII asır Anadolu Selçukluları döneminde, fikir hareketleri oldukça canlı ve çeşitlidir. Bu çeşitlilik ve canlılık birbirlerinden küçük farklarla ayrılan pek çok dini ve tasavvufi zümrelerden kaynaklanmaktadır. Bunlar içerisinde Abdallar, Ahîler, Haydariler, Kalenderiler, Mevleviler, Babaîler, Bektaşiler ve Şemsiler gibi zümreler bulunmaktadır. Adı geçen bütün bu zümreler göç ettikleri yerlerde kurumsallaşarak insanları teşkilatlandırma faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Yesevilik, Kalenderilik, Kadirilik ve Kübrevilik gibi dini ve tasavvufi zümrelerin tamamına yakını doğu Müslüman coğrafyasından Anadolu’ya geldiği gibi Ekberilik, Ahîlik ve Evhadilik gibi tasavvuf zümreleri de Anadolu’dan doğmuş ve diğer İslam beldelerine yayılarak etkili olmuştur²³⁵.

XIII. asırda vücuda gelen bu zümrelerin toplu göçleri çerçevesinde Anadolu yahut güneyindeki diğer İslam memleketlerine olan göçleri, bu zümrelerin dinamik yapılarının

²³² Şeker, a.g.e., s. 114.

²³³ Ahmet Yaşar Ocak, Babaîler İsyanı, dergah yay., İstanbul 1996, s. 65.

²³⁴ Şeker, a.g.e., s. 103.

²³⁵ Bayram, “Evhadî Dervişler”, *Türkler* s. 320.

sürekli gelişme gösterdiklerinin bir kanıtıdır. O halde bu dini ve tasavvufi zümrelerin konumuz açısından bir parçası olan göç hadiselerindeki rollerinin oldukça önemli olduğu anlaşılmaktadır. Üzerinde durulması gerektiği üzere belirtilen kolonizasyon hareketleri iki yönlü gerçekleşmiştir. Anadolu'ya akın eden zümreler ve Anadolu dışına özellikle de Suriye ve Mısır'a yönelen gruplar. Şimdi ise bu tasavvufi zümreleri ve kolonizasyon faaliyetlerini inceleyelim.

Tasavvufi Türk Edebiyatının kurucusu olan Hacı Ahmed Yesevi, Türk İslam Tasavvufunun en büyük mutasavvıfıdır. Türkler arasında en güçlü ve yaygın olan bu tasavvufi harekât, Ahmed Yesevi'nin ölümünden sonra Anadolu'ya hatta uçlara kadar yayılmıştır. Yesevi Babaların Anadolu'ya göçleri iki aşamada gerçekleşmiştir. İlk göç hareketi XIII. yüzyıl başlarında Harzemşahlar ile KarAhîtaylar arasındaki mücadeleler yüzünden vuku bulan göçler olmuştur. Ancak asıl büyük göç hareketi Moğol istilasından sonra Cengiz orduları önünden kaçan Yesevi babaları Anadolu'ya sığınmalarıyla gerçekleşmiştir. Yesevi ekolünü ve inanç motifleri Orta Asya'dan Anadolu'ya bu göçler neticesinde taşınmıştır. Anadolu'daki Yesevi geleneğinin tipik bir kalıntısı olması itibariyle XIII. yüzyılın başlarında Anadolu'ya göç edip Bozok'taki Zaviyeyi kurmuş olan Emir-i Çin Osman (Emirci Sultan) adındaki bir Yesevi olduğu görülmüştür. Aynı zamanda Anadolu'da oldukça fazla dede ve babanın adını taşıyan ve onlardan bazılarının türbelerini de barındıran yüzlerce köy bulunmaktadır²³⁶. Bu durum Orta Asya kökenli bu tasavvuf zümrelerinin Anadolu'ya doğru toplu bir göç hareketi içerisinde geldiklerini gösterir.

Yesevi ekolü ile bağlantısı olduğu bilinen Bektaşî tasavvuf zümresi de bu kolonizasyon hareketlerine katılan zümrelerdendir. XIII. yüzyılda Türk İslam dünyasının yeni bir fetih dalgasına paralel olarak kurumsallaşan tarikatler gruplar halinde yeni fethedilen bölgelere göç etmişler ve bu bölgelerin İslamlaştırılmasına öncülük etmişlerdir. Dolayısıyla bu yüzyılda Anadolu merkezli olarak şunu söyleyebiliriz ki, tarikatler ve dini zümreler gruplar halinde muazzam bir hareketlilik içinde olmuşlardır. Bunun en bariz örnekleri ise Batı istikametinde göç eden Bektaşî dervişleridir.

Bektaşîlik, Hacı Bektaş-ı Veli'nin XIII. asırda yaşadığı ve Anadolu'da büyük bir nüfuz kazandığı, bilhassa tarikatının Osmanlılar zamanında kuvvetlendiği bilinen bir

²³⁶ Ocak, Babailer, s. 72-73.

zümredir. Öyle ki, Hacı Bektaş'ın da Anadolu'ya Horasan'dan geldiği göz önüne alındığında bu tasavvufî zümrenin de göçler neticesinde oluştuğu görülmektedir²³⁷. Bektaşiliğin merkezi 1271'e kadar Orta Anadolu ve çevresi iken Babaî isyanını takip eden yıllarda bu harekete mensup şeyhlerin uç bölgelere yayılmaları neticesinde Batı Anadolu'da açılan zaviyeler ile birlikte Bektaşilik Batı istikametinde merkezileşmeye başlamıştır. Bu nedenle Bektaşiliğin kolonizasyonunu daha çok Batı Anadolu'da görmekteyiz. Bektaşî dervişleri içerisinde bu nüfus hareketliliğine katılan en önemli gruplardan birisi ise Sarı Saltık ve müridleridir. Bektaşilik içerisinde önemli bir yeri olan Sarı Saltık, Hacı Bektaş-ı Veliden icazet alarak gaza ve cihad ile görevlendirilmiş ve Rumeli taraflarına yönelmiştir. Tabi Sarı Saltık ile birlikte ona bağlı olan müridleri de gruplar halinde önce Rumeli'ye (Dobruca) ardından da Kırım taraflarına göç etmişlerdir²³⁸.

Bektaşilik Anadolu dışında yayılma alanı bulmuş olsa da, Anadolu'daki kadar etkili olmamıştır. El-Cezire ve Irak'ta gerçek manada tekkeleri olmasa da, mukaddes mekanları ziyarete gelen Bektaşiler için konaklama anlamında önem taşımaktadır. Bunun yanında Bektaşiliğin XV. yüzyılda Kaygusuz Abdal tarafından kurulan tekke sayesinde Mısır'a girdiğini müşahede etmekteyiz. Ancak bu tekkenin kurulmuş olması XV. Yüzyıldan önce de Anadolu Selçukluları devrinde önemli bir yere sahip olan Bektaşiliğin iskan ve kolonizasyon hareketleri çerçevesinde bir takım müridlerinin Suriye, Mısır ve Irak gibi İslam beldelerine göç ettikleri de bir gerçektir. Çünkü bu müridler sayesinde Hacı Bektaş öğretileri bu coğrafyalarda yayılmıştır. Bunun en önemli kanıtı ise, Hacı Bektaş ismini özellikle Irak ve çevresinde tanıtan ve Anadolu'dan buralara göç eden Necmü'd-din Daye ve Nureddin Mekki gibi müridlerdir²³⁹. Ayrıca, Aybek Baba adında bir hanikah şeyhi de dini propagandalarını Anadolu'da gerçekleştirememesi üzerine Mısır'a kaçmış ve orada öğretilerini yayma fırsatı bulmuştur²⁴⁰. Böylece Bektaşî dervişlerin Anadolu'da değişik sebeplerle Suriye ve Mısır'a gitmesi neticesinde, buralarda Bektaşilik ve öğretileri yayılmıştır.

²³⁷ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatler*, M.Ü.İ.F. yay., İstanbul 1994, s. 301.

²³⁸ Sarı Saltık dervişleri ile ilgili geniş bilgi için bkz. A. Yaşar Ocak, *Sarı Saltık*, TTK yay., Ankara 2002, s. 39.

²³⁹ Mikail Bayram, "Hacı Bektaş-ı Horasanî Hakkında Bazı Yeni Kaynaklar ve Yeni Bilgiler", *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, Kömen yay., Konya 2003, s. 145-146.

²⁴⁰ Ocak, *Babaîler*, s. 193.

Anadolu ve çevresinde etkili olan ve Bektaşilik ile bağlantıları bulunan tasavvufi alanda da şekillenen bir diğer zümre ise Ahîler'dir. Bu ekol, Ahî Evren Şeyh Nasirü'd-din Mahmud'un organize ettiği bir zümredir. Ahîlik, fütüvvet teşkilatının içinde oluşmuş, özellikle İslami ve tasavvufi ahlak değerleriyle donanmış, Türk töre ve geleneğine göre şekillenmiş, Ahîlik (uhuvvet) adı altında bir çeşit fütüvvet hareketi olarak biçimlenmiştir²⁴¹.

Anadolu'da Ahî Teşkilatı'nın ortaya çıkmasından önce çeşitli şehir ve kasabalarda Türkmenler arasında Ahîlik mesleğine mensup, kendilerine Ahî denilen esnaf ve sanatkar insanlar vardı. Anadolu'daki ilk Ahîlerin hemen hemen çoğunun Azerbaycan'dan geldikleri görülmektedir. Örneğin Ahî Evran aslen Hoyludur. Ahî Şehabeddin Çoban ve Ahî Bedreddin Yaman Ahlatlıdırlar. Ahî Ahmed Nahcevanlıdır. Bunun yanında Merendli, Tebrizli, Merağalı Ahîler de bulunmaktadır²⁴². Bu ve buna benzer Ahî ileri gelenlerinin Anadolu'ya yönelmeleri bireysel bir göçten ziyade sistematik ve toplu bir iskan ve kolonizasyon hareketi olarak göze çarpmaktadır. Nitekim Ahîliğin bütün Anadolu'da yayılmasını ve kurumsallaşmasını sağlayan ise Sultan I. Alâeddin Keykubat olmuştur²⁴³.

Selçuklular zamanında fikri ve ilmi gelişmenin bir takım siyasi, sosyal ve kültürel gelişmelere bağlı olarak zayıflamaya başladığı ve Moğolların Anadolu'yu hakimiyet altına almalarından sonra Ahîlerin çalışmalarının da yavaş yavaş azaldığı görülmektedir. Selçuklu ümerasının da politikaları ile Orta Anadolu'da Ahî ve Türkmenler üzerinde ağır siyasi ve fikri baskılar ve birçok vilayetlerde gerçekleştirilen katliamlar sonucu Ahî ve Türkmen çevrelerin Anadolu dışına göç etmek zorunda kaldıkları vakidir. Köseadağ yenilgisi sonucunda Anadolu'da hüküm süren Moğol iktidarının Ahî Evren Hacı Mahmud ve arkadaşlarını takibe alma ve onların eserlerinin yayılmasını engelleme gibi faaliyetlerin yanında yine onlara ait tekke ve zaviyelerin zorla alınıp hepsinin Mevlana taraftarlarına devredilmesi, Ahîlerin gerek uçlara gerekse de Anadolu dışına yönelmelerine yol açmıştır. Bu duruma en güzel örnek ise, Ahîler arasında ün yapmış olan Bahaeddin Doğan'ın bu yoğun baskı nedeniyle, etrafına toplanan diğer müridler ve dervişler ile birlikte Suri-

²⁴¹ Bayram, "Bilimsel Ortam", s. 59.

²⁴² Bayram, "Bilimsel Ortam", s. 59-60.

²⁴³ Bayram, "Batı Anadolu'ya Göçler", s. 117.

ye'ye göç etmesidir²⁴⁴. Suriye'ye göç etmesinde ise bu zatın Evhadü'd-din-i Kirmani ile yakınlığının da etkili olduğu düşünülebilir.

Ahîlik ile iç içe olan ve Anadolu'nun tasavvufi yapısına önemli katkıları olan bir diğer zümre ise Evhadî Dervişlerdir. Evhadü'd-din Kirmani, ilk olarak 1204 tarihinde, diğer ünlü mutasavvıflar gibi, Şeyh Mecdü'd-din İshak'ın daveti üzerine Fütüvvet Teşkilatı'nın bir şeyhi olarak Anadolu'ya gelmiştir. Burada iken Kayseri'de Ahîlere ait hanikalarda ikamet etmekteydi. Evhadiyye hareketinin bu anlamda Anadolu'da Kayseri'den yayıldığını görmekteyiz²⁴⁵. Bir müddet sonra, Anadolu'da itibar görmüş ve Evhadiyye adı verilen hareket doğmuştur²⁴⁶. Evhadü'-din'in, Türk asıllı olması ve Türkmenlerle kaynaşması, Türkçe konuşması, onun Türkmenler arasında tanınmasına da vesile olmuştur. Birçok Türkmen derviş coşkun bir iman ile Evhadü'd-din'e bağlanmışlardı. Bu tasavvufi meşreb Türkmenlere yeni bir duyuş ve düşünüş biçimi veriyordu. Evhadü'd-din gibi diğer Türkmen dervişler bu yolla, Türkmen halkın düşüncesini terbiye ediyor, ahlakî yaşayışlarına yön veriyordu. Öyle ki daha öncesinden Yesevi ekolüne bağlı kitleler daha sonra Evhadü'd-din'e bağlanmışlardır²⁴⁷.

XIII. asrın önemli tasavvuf hareketlerinden olan Evhadiyye hareketi Anadolu dışında da etkisini göstermiş bir zümredir. Bunun en önemli kanıtı ise, Evhadü'd-din muhtelif zamanlarda ve çeşitli vesilelerle Suriye'de bulunması ve özellikle Halep ve Şam'da uzun süre ikamet etmiş olmasıdır. Kendisinin Şam'da bulunduğunu orada bulunan Kalenderî şeyhi Cemaleddin Savi ile görüşmesinden anlamaktayız. Aralarında çoğu zaman fikir alışverişinde bulunan bu iki zümrenin liderinin tasavvuf çalışmaları esnasında Anadolu dışına yöneldikleri de bir gerçektir. Evhadü'd-din Kirmani Anadolu'da birçok talebe yetiştirmenin yanında, Moğollara karşı halkın şuurlanması için mücadele etmiştir. Çünkü bu istila sırasında birçok Türkmen alimin yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kaldığı bilinmektedir. Bu durum, Evhadiye hareketinin kurucusu olan Kirmani'yi bir ta-

²⁴⁴ Bayram, "Kirmani ve Menakıbnamesi", s. 79.

²⁴⁵ Bayram, "Evhadî Dervişler", *Türkler*, s. 320.

²⁴⁶ Bayram, "Evhadî Dervişler", *Türkler*, s. 321.

²⁴⁷ Bayram, "Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması", s. 55.

kim tedbirler almaya itmiş, buna bağlı olarak müridlerini Suriye ve Mısır gibi daha emniyetli beldelere sevketmiştir²⁴⁸.

Bütün bunların yanında Ahîler ve Evhadi dervişlerin Anadolu dışına yönelmelerinde bir diğer etken ise, Anadolu'da yaygın hale getirilen Mevlana ile aralarında tasavvufi anlamda çatışmalarıdır. Gerek Ahîlere ait gerekse de Evhadi dervişlere ait tekkelerin, zaviyelerin Mevlevilere verilmesi Mevleviler ile diğer tasavvufi gruplar arasında sert çatışmalara yol açmıştır. Bu nedendir ki, zaviyeleri, tekkeleri elinden alınan birçok Evhadi derviş, Evhadü'd-din Kirmani'nin de tavsiyeleri ile, Anadolu dışına göç etmişlerdir. Müridlerin bu tedbirlere uymaları ile, Evhadiye hareketine mensup kişilerin Anadolu dışına özellikle de Suriye'ye göç etmelerine yol açmıştır. Ahî çevrelerinde isim yapmış ve aynı zamanda Evhadü'ddin'in halifelerinden olan Şeyh Bahaeddin Doğan'ın Suriye taraflarına göç etmesi, Şehabeddin Ahmed el-Evhadî'nin Mısır'da büyük bir üne kavuşması, bu tasavvufi hareketin Suriye ve Mısır taraflarına toplu halde göç ettiklerinin en önemli örnekleridir²⁴⁹. Evhadi dervişlerin Suriye'de yaygın olduklarını, Hanbeli müctehid İbn Teymiye'den de öğrenmekteyiz. İbn Teymiye özellikle XIV. asırda Şam'da Evhadi müridlerin ve hanikahların yaygın olduğunu haber vermektedir²⁵⁰. Öyle anlaşılıyor ki, Selçuklular devrinde Anadolu'da oldukça yaygın olan Evhadiyye hareketi, göçler neticesinde diğer İslam beldelerinde de etkinliğini göstermiştir.

Anadolu'da oluşan tasavvufi cereyanlar içerisinde önemli bir yere sahip olan Ekberiyeh hareketi de Türkmenler arasında kabul görmüş ve gerek Ahîler gerekse de Evhadiler ile münasebetler kurmuştur. Bu tasavvufi zümre Muhyiddin İbnü'l-Arabi tarafından temellendirilmişti. Muhyiddin İbn Arabi, tasavvufun şer'i bağımsızlığı konusundaki fikirleriyle ün salmıştı. Hac yolculuğuna çıktığında, Mısır ve Suriye hatta Arabistan taraflarına seyahatlerde bulunmuş en sonunda Şam'a yerleşerek, öğretilerini burada yaymaya devam etmiştir²⁵¹.

²⁴⁸ Bayram, "Evhadî Dervişler", *Türkler*, s. 322-323.

²⁴⁹ Bayram, "Evhadi Dervişler", s. 323-324.

²⁵⁰ Bayram, "Evhadî Dervişler", s. 324.

²⁵¹ Hoddgson, a.g.e., s. 260.

Muhyiddin İbn Arabi'nin öğretileri Sadrü'd-din Konevi tarafından Ekberiyeye adıyla bir harekete dönüşmüş olup, merkezi Konya idi²⁵². Orta Anadolu kökenli bu dini ve tasavvufi cereyanın, zaman zaman Muhyiddin İbnü'l-Arabi ve Sadreddin Konevi'nin Mısır ve Suriye dolaylarında da bulunmaları, bu hareketin sadece Anadolu ile sınırlı olmadığını ve Suriye ve Mısır gibi diğer İslam beldelerinde de yayıldığını göstermektedir.

Anadolu'da taraftar bulan bu ekolün, müridlerin göç etmelerini göz önüne aldığı mızda Suriye ve Mısır'da da etkin hale geldiğini görmekteyiz. Nitekim, Anadolu'da yaşanan kaos ortamı dolayısıyla Konya'daki Şeyh Sadreddin Konevi'de Moğol zulmünden son derece tedirgin olmuştur. Bu nedenledir ki, vasiyetnamelerinde zamanın ileri gelen ricali ile genç olanların Anadolu'yu bırakıp Şam tarafına göç etmelerini” tavsiye etmektedir. Burada Sadreddin Konevi'nin Moğolların Anadolu'da tahribat ve katliam yapacağını önceden sezip, Türkmen halkı uyarmak istediği görülmektedir²⁵³. Bu vasiyetname çerçevesinde Müeyyedü'd-din Cendî ve Fahrü'd-din Irakî Sinop'tan deniz yoluyla Mısır'a göçtükleri görülmektedir²⁵⁴. Bunun yanında yine Konevi'nin öldükten sonra eserlerinin Şam'a götürülmesi konusunda vasiyetinin bulunması, bu hareketin Şam'da da mevcut olduğunun bir göstergesi olarak önümüze çıkmaktadır²⁵⁵. Gerek siyasi, gerek ilmi nedenlerle göç etmelerinin yanında, tasavvufi zümrelerin faaliyet alanlarını genişletme ve birtakım kolonizasyon hareketlerine girişmeleri de, kitlesel göçlerin yaşanmasında önemli bir paya sahiptir. Bu hikâyede de görüldüğü gibi Anadolu'ya gelen ilim ve tasavvuf erbabı pek çok şahıs Suriye'deki Şam ve Halep gibi şehirlerde eğitimini aldıktan sonra tekrar Anadolu'ya dönmektedir. Birçok örnekte de gidenler Suriye ve Mısır'da yerleşmekte, tasavvufi faaliyetlerini buralarda yapmaktadırlar. Bu gibi şahıslar, aynı zaman merkezi Anadolu'da bulunan tarikatların bu coğrafyadaki temsilcisi olmaktadır. Bu bile Anadolu ile Suriye, Mısır ve diğer İslam bölgeleri arasında, tasavvuf ve tarikat tekkeleri ve bağımlılığı üzerinden bir hat oluşturmakta ve daimi karşılıklı göçler için temel teşkil etmektedir. Bunun en tipik misallerimizi Ekberiyeye ve Evhadiye tarikatında görmekteyiz. Konevi'nin oğlu

²⁵² Bayram, “Konevi Kütüphanesi”, s.

²⁵³ M. Ali Hacıgökmen, “Anadolu Selçukluları Zamanında Sadreddin Konevi'nin Türkmen İsyanlarına Bakışı”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sel. Ün. Yay., Sa. 10, Konya 2001, s. 47-48.

²⁵⁴ Eflaki, a.g.e., s. 185-186.

²⁵⁵ Hacıgökmen, a.g.m., s. 48.

Mısır'da babasının tarikatının temsilcisi olmuş daha sonraki tarihlerde Anadolu'dan pek çok insanı çekmiştir.

XIII. asır kolonizasyon hareketleri çerçevesinde Anadolu'da kurulan bir diğer tasavvufi zümre ise, gerek sosyal gerekse siyasi hayatta büyük yer tutan Mevlevilik'tir. Moğolların istila hareketleri sırasında Belh şehrini terk eden Mevlana Celaleddin Rumi'nin babası, müridleri ve ailesiyle birlikte önce Hicaz'a ardından Şam'a oradan Halep, Erzincan, Karaman ve en nihayetinde ise Konya'ya kadar göç etmiştir. Bu göç sırasında Mevlana küçük yaşta olduğu için, eğitimini Anadolu'da tamamlamıştır. Ancak ilim tahsilini tamamlamak için, öncelikle Seyyid Burhaneddin'e mürid olmuş, onun tavsiyeleri ile dönemin ilim merkezi Şam'a ardından Halep'e gitmiştir. Akli ve naklî ilim tahsilini tamamladıktan sonra tekrar Konya'ya dönmüştür²⁵⁶. Anadolu'da Mevleviliğin bir ekole dönüşmesiyle birlikte, Mevlana'ya saygı duyanlar ve derin sevgi besleyenler gerek İran'dan gerekse Suriye'den ve hatta Anadolu'nun değişik yörelerinden gelerek onun görüşlerini ve düşüncelerini benimsemişlerdir. Bu durum Mevlana'ya olan bağlılığın arttığını ve birçok kişinin bu amaçla göç ettiklerini de göstermektedir. Ancak özellikle XIII. asrın ortalarından itibaren Anadolu'da siyasi otoritenin Mevlana'yı desteklemesi ve diğer Türkmen tasavvuf zümreleri üzerinde baskı kurması, Mevlevilik ile diğer zümrelerin zaman zaman çatışmasını da beraberinde getirmişti. Örneğin bu nedenle birçok Ahî ve Evhadi tekkeleri, Mevlevilere devredilmişti. Bu durumdan muzdarip olan Türkmen dervişler ise daha önce de üzerinde durulduğu gibi Anadolu dışına yönelmişlerdir.

Kısa bir süre içinde geniş bir alana yayılan, halk ve özellikle çağın aydınları arasında büyük bir ilgi uyandıran Mevlana Celaleddin Rumi'nin meydana getirdiği tasavvufi düşünce yapısına ve dergah toplantılarına katılanların sayısı arttı. İran, Arabistan ve Anadolu'nun birçok yerinden gelerek toplantılara katılanlar, katılmak isteyenler, Mevlânâ'ya karşı derin bir sevgi ve saygı duyanlar oldu. Mevlânâ'nın görüşlerini, düşüncelerini benimseyenlerin sayısı çoğalınca, merkez olan Konya tekkesinin izniyle başka illerde de tekkeler, Mevlevihaneler açılması için izin çıktı. Zamanla Anadolu'da olduğu gibi, komşu İslam ülkelerinin Bağdat, Şam, Kahire gibi birçok ilinde XIV. yüzyılda Mevlevihaneler, tekkeler açıldı.

²⁵⁶ Reşat Öngören, "Mevlana Celaleddin Rumi", *DİA*, Ankara 2004, C. XXIX, s. 444-445.

Anadolu'da bulunan diğer tasavvuf zümreleri ile de bağlantısı bulunan Mevlana Celaleddin Rumi, başta Sadreddin Konevi olmak üzere, Fahreddin Irakî, Necmüddin Daye, Sadî Şirazî gibi ünlü mutasavvıflarla görüşmüştür. Mevlana Celaleddin Rumi'nin öğretileri hızla yayılmış, Anadolu'da sağlam bir temele oturmuştu. Oldukça geniş taraftar kitlesine sahip olan bu dini ve tasavvufi zümrenin de zaman zaman kolonizasyon hareketlerine katıldığını ve dahi Anadolu'da temellenen bu tasavvufi hareketin sadece Anadolu ile sınırlı olmayıp Anadolu dışına da sirayet ettiğini, Mevlana'nın kalabalık müridlerinin göçleri sayesinde öğrenmekteyiz. Öyle ki, Mevlana'nın ilim tahsili için Şam ve Halep gibi merkezlerde bulunması, onun öğretilerinin yine oralarda da kabul görmesinde kolaylaştırıcı bir etken olmuştur²⁵⁷.

Bütün bu kitlesel manada büyük kabul gören tasavvuf zümrelerinin yanında, etkisi ne çok az rastlanan dini düşünce akımları da bulunmaktadır. Bunlar arasında öncelikle gözümüze çarpan ise Necmü'd-din Kübrâ'nın öğretileri neticesinde zuhur eden Kübreviye hareketidir. Yesevi tarikatı dervişlerinin yanı sıra Kübreviye Tarikatı dervişleri de Anadolu'ya gelmişler ve orada bulunan halkı irşada çalışmışlardır²⁵⁸. Kübreviye hareketi, ismini Necmü'd-din Kübrâ'dan alır. Horasan bölgesinde yaşamış olup, Hâce Yusuf-i Hemedani kolundan gelen şeyhlerdir. Sünni tasavvufun önderi olan bu fikri akımın bir kolu, daha sonra Nakşibendilik olarak devam etmektedir.

Moğollar, Harezmi'yi işgal ettikleri sırada da Necmü'd-din Kübra'nın (618/1222) maiyetinde 600'den fazla müridi bulunuyordu. Kübrâ, onları bir araya toplayıp, kısa zamanda Harezmi'yi terk etmelerini emretti. Kendisi orada kalarak Moğol askerleriyle yaptığı savaşta şehid oldu²⁵⁹.

Kübrâ'nın birçok talebesi bu istila hareketinden kaçarak Anadolu'ya gelmişlerdir. Kübrâ'nın en önemli müridlerinden olan Necmüddin-i Daye bu göç edenlerden biridir. Göç eden bir diğer önemli derviş ise Sadeddin Hammuî olmuştur. Anadolu'ya geldiklerinde önce Malatya daha sonra Sivas'a yerleşmişlerdi. Böylece Anadolu'da iki büyük Kübrevi Şeyhi oluşmuştu. Anadolu'da bir süre sonra meydana gelen kaos ortamı, bu tasavvufi düşünceye sahip müridlerin veya dervişlerin Anadolu'yu da terk etmelerine sebe-

²⁵⁷ R. Öngören, a.g.e., s. 444-445.

²⁵⁸ Eraydın, a.g.e., s. 300-301.

²⁵⁹ Eraydın, a.g.e., s. 300-301.

biyet vermiştir. Öyle ki, Anadolu’da çok kalmayan Hammuî Eyyübîlerin hizmetine girdi ve Haleb’e yerleşti. Anadolu’da kalan Necmü’-d-din Daye de, daha önce üzerinde durulduğu gibi, Hacı Bektaş Veli’nin tavsiyeleri üzerine Irak ve dolaylarına göç etmiştir²⁶⁰. Bu durum, bazı tasavvuf zümrelerinin güney ülkelerine, belli dervişler aracılığıyla yerleştiklerini göstermektedir. Kübreviye hareketi de bu noktada gerek Irak’ta gerekse Suriye havalisinde yayılma alanı bulmuştur. Öyle ki bu göç eden ünlü mutasavvıflar beraberinde birçok müridin de bu coğrafyalara yerleşmesini sağlamıştır.

XIII. yüzyılda Anadolu’da faal heterodoks tarikatlardan biri de Haydarilikdir. Yeseviliğin Kalenderlikle karışımından doğmuş olan bu tarikat, bir Türkmen şeyhi olan Kutbeddin Haydar’a nisbetle bu ismi almıştır. Kutbeddin Haydar (ö. 1221) tarafından kurulan Haydarilik, Türkmen muhitlerinde süratle yayıldı. Esasen Kutbeddin Haydar’ın müridleri Moğol istilası başlamadan önce Orta Asya’da ve İran’da faaliyet gösteriyorlardı. Ancak istilanın başlamasıyla bu tasavvufi zümre bir koldan Suriye, Mısır ve Hindistan taraflarına yönelirken, diğer taraftan Anadolu içlerine sığınmışlardır²⁶¹. Dolayısıyla bu tarikat Anadolu’ya geldiğinde diğer kolları Suriye ve Mısır’da mevcut idi. Yine XIII. yüzyıl Anadolu’sunda mevcudiyetini bildiğimiz Vefâilik adı verilen zümrenin de, Irak ve Suriye’de Türkmenler arasında yayıldığı bu kolonizasyon hareketleri çerçevesinde görülmektedir²⁶².

4.2. Babaî İsyanının Tasavvufi Grupların Suriye’ye Göçüşündeki Rolü

Dini ve tasavvufi zümrelerin iskan ve kolonizasyon hareketleri içerisinde ele alınması gereken bir diğer husus ise, XIII. asırda meydana gelen Babaî Türkmen dervişlerin başlattıkları isyan hareketidir. Liderliğini Baba İlyas ve/veya Baba İshak’ın yaptığı bu isyan hareketinin içinde, o dönemde Anadolu’da bulunan Kalenderi, Bektaşî, Haydari gibi pek çok tasavvufi zümreler de yer almıştır. Bu durum Köprülü’nün ifadeleriyle şu şekilde dile getirilmiştir. *Kalenderi, Haydarî gibi namlarla bir tasavvuf kisvesi altında Türkmen boyları arasında müfrit şii akaidi ve Batıniye fikirleri neşreden bu babaların Anadolu’da yaptıkları ilk dini-siyasi hareket “Babaîler Kıyamı” namıyla bilinmektedir. Baba İshak*

²⁶⁰ Bayram, “Evhadî Dervişler”, *Türkler*, s. 320-321.

²⁶¹ Ocak, *Babaîler*, s. 73.

²⁶² Ocak, *Babaîler*, s. 75.

Anadolu'nun muhtelif sahalarındaki Türkmenler arasında birçok taraftarlar peyda ederek Amasya civarında bir mağarada bir veli hayatı geçirmekte ve halkı Sultan Gıyaseddin aleyhine teşvik etmekte idi. Nihayet kendi kuvvetinin henüz Moğol darbesine uğramamış bulunan Büyük Selçuklu sultanını sarsacak dereceye geldiğine hükmedince müridlerine haber göndererek kıyam işaretini verdi şeklinde verdiği bilgilerin yanında, Baba İshak'ın din perdesi altında tamamıyla siyasi bir gaye ile hareket ettiği bilgisiyle, esasında Türkmenlerin haklı davasını haksız bir siyasi hareket olarak göstermişlerdir²⁶³.

Anadolu'yu temelden sarsan bu hadisenin göçlere etkisi ise iki aşamada gerçekleşmiştir. Birincisi, bu başkaldırı hareketine katılan dervişlerin ve müridlerin bu hareketi başlatmadan önce Suriye'de örgütlenmeleri, ikincisi ise isyanın başarıya ulaşamaması nedeniyle Suriye ve Mısır tarafına doğru toplu kaçışların yaşanmasıdır. Şimdi Anadolu'da meydana gelen ve Anadolu'daki birçok tasavvuf zümresini de etkileyen bu Babaî hareketinin birinci aşamasını inceleyelim.

Bilindiği gibi, Babaî isyanından Moğol istilasına kadar geçen süreçte yaşanan gelişmeler ve baskılar, pek çok Türkmen'in Anadolu dışına göç etmelerine neden olmuştu. Bu kitlelerin isyan hareketinde, yönetimin Türkmenler üzerindeki siyasi baskılarının yanında, onlara ait tekke, zaviye ve medreselerin ellerinden alınması etkili olmuştur. Türkmenlerin ikinci planda tutulmaları nedeniyle ortaya çıkan Babaî hareketi devlete karşı başlatılan dini tasavvufi ve siyasi nitelikli ilk isyan hareketi olarak tanımlanmaktadır. İşte Anadolu'da yaşanan karışıklıklar neticesinde bu insanlar, kendilerince güvende olduğuna inandıkları Suriye'ye göç ederek ve orada örgütlenerek Anadolu'da Babaî isyanını başlatmışlardır²⁶⁴. Babaî hareketinde, Baba İlyas'ın yüksek bir mertebeye ulaşmış bir şeyh olması, onun Türkmenler arasında kabul görmesini de beraberinde getirmiştir. Bu anlamda Anadolu'da Türkmenler arasında önemi büyük olan Babaî hareketinin taraftar bulmasında bu tasavvufi yönü göz ardı edilmemektedir. Babaîliğin, Vefaîlik, Kalenderîlik, Haydarîlik ve Yesevîlik olmak üzere dört önemli tarikat zümresinin teşkilatlayıp yönettiği, büyük çoğunlukla Türkmen kitleleri içine alan, dini ideolojiyi kullanmasına rağmen, soysal bir hareket olduğu daha doğru bir tespit olacaktır²⁶⁵. Aynı zamanda Baba İlyas-ı Horasani'nin isyandaki misyonunu bir değerlendirmeye tabi tuta-

²⁶³ Köprülü-Babinger, a.g.e., s. 51.

²⁶⁴ Bayram, Destursuz Bağdan, s. 33-34.

²⁶⁵ Ocak, Babaîler, s. 150.

cak olursak, Şu sonuca varmamız m¼mk¼n olabilir. Baba İlyas, kendisini T¼rkmenlere, onları Selçuklu h¼k¼metinin zulm¼nden kurtaracak ve doğru d¼r¼st bir hayat yaŐama imkanı sunacak ilahi bir Şahsiyet olarak kabul ettirmiŐtir. Öyle ki, kadın erkek her T¼rkmen, canını ve malını bir ilahi kurtarıcı diye g¼rd¼ę¼ bu Őahsiyetin uğrunda feda etmeyi g¼ze almıŐtır²⁶⁶. Esasında bu durum Babaî adı verilen dini-tasavvufi hareketin bir isyana d¼n¼Őmesinde kolaylık sağlayan bir etken olmuştur. İŞte bu nedenledir ki, Babaî hareketinin birinci aŐamasında yaşanan g¼çler de, hareketin bu tasavvufi y¼n¼n¼n etkisi b¼y¼k olmuştur. Anadolu'da bulunan diğer tasavvuf z¼mrelerine mensup m¼ridlerin de desteği hareketin isyana d¼n¼Őmesini hızlandırmıŐtır. Babaî hareketinin esas başlangıç noktasının Suriye olması da oldukça dikkat çekicidir. Daha önceki baŐlıklarda ¼zerinde durulduğu gibi Harezmi askerlerin önce Anadolu'ya ardından da Suriye dolaylarına g¼ç etmesi sonucu, bu askerlerin Baba İlyas'ın baŐlatacaęı isyan hareketi içinde yer almaları, isyana Suriye'de önc¼l¼k ettiklerinin ve devamının Anadolu'da gerçekteŐtięinin g¼stergesidir. Bu noktada bu tasavvufi hareketin Suriye'de aktif hale gelmesinde bu coğrafyanın karışıklıklardan uzak olması oldukça etkili olmuştur. Öyle anlaşılıyor ki, Babaî hareketinin Suriye'de organize edilmesi, hareketin isyana d¼n¼Őmeden önce Anadolu'dan Suriye taraflarına T¼rkmen g¼çlerin yaşandığını bizlere g¼stermektedir.

Babaî hareketinin hazırlıkları tamamlandıktan sonra, Anadolu'da b¼y¼k bir isyana d¼n¼Őm¼Őt¼. İsyana kısa zamanda b¼y¼d¼, b¼t¼n Anadolu ve Suriye'deki T¼rkmenler ve dahi Ahîler bu harekete katıldılar. Ancak Anadolu'da meydana gelen bu dini-tasavvufi nitelikli isyan hareketi kısa s¼rede bastırılmış, birçok Babaî dervişi ve m¼ridi öld¼r¼lm¼Őt¼r. Bu önemli T¼rkmen hareketinin engellenmesi sonrasında da Anadolu'dan birçok yere g¼çler yaşanmaya başlamıştır. Babaî T¼rkmen hareketinin meydana getirdiği sarsıntılar nedeniyle katliamdan kaçmak isteyen birçok derviş ve Şeyh m¼ridleriyle birlikte kitleler halinde Meml¼kl¼ ¼lkesine y¼nelmiŐlerdir. Nitekim bu g¼ç edenler arasında Baba İlyas'ın oğlu ve torunlarının da olması dikkati çekmektedir²⁶⁷.

İkinci aŐama g¼çleri ise bu T¼rkmenlerin Anadolu dışına kaçmaları oluşturmaktadır. Anadolu'nun batısına yaşanan g¼çlerin yanında, g¼neye de yani Suriye taraflarına da oldukça yoğun g¼çler yaşanmıştır. Birçok T¼rkmen dervişin yahut m¼ridin yine Suriye dolaylarını tercih etmelerinde gerek buradaki siyasi otoritenin g¼çl¼ olması, gerekse de bu ha-

²⁶⁶ Ocak, Babaîler, s. 108.

²⁶⁷ Mikail Bayram, Ahî Evren ve Ahî Teşkilatının Kuruluşu, Damla yay., Konya 1991, s. 121-122.

reketin Suriye'den organize edilmesi etkili olmuştur. Bu hareketin Anadolu sosyal tarihi açısından en önemli sonucu ise, isyandan sonra Anadolu'nun muhtelif yerlerine dağılan Baba İlyas'ın halife ve müridleri, asıl Babaî Hareketi diyebileceğimiz büyük dini hareketi meydana getirmişler ve batı ucunda teşekkül eden Türkmen beyliklerinde özellikle Osmanlı Beyliğinde, büyük bir etkinlik kazanarak fetih hareketlerinin yürütülmesine bilfiil katılmışlardır. Öyle ki, XIV. ve XV. yüzyıllarda Babaî hareketine bağlı birçok derviş ve mürid, yayıldıkları coğrafyalarda Bektaşiliğin ve Aleviliğin oluşmasına zemin hazırlayarak büyük tarihi roller üstlenmişlerdir²⁶⁸.

Bütün bunlardan hareketle, dini ve tasavvufi zümrelerin kolonizasyon hareketleri sırasında uç bölgelerin yanında İslam beldelerine de göç ettikleri sonucuna ulaşmaktayız. Anadolu'da oluşan yahut Anadolu'ya yönelen bu zümrelerin gerek siyasi gerekse de ilmi yahut sosyal nedenlerle bu ve benzeri kolonizasyon hareketlerine katılmaları XIII. yüzyıl ve daha sonrasındaki Osmanlı'nın Kuruluş Devri'nde de bir takım sosyal hareketliliğin temellerini atmıştır. Anadolu'da mevcut bulunan tasavvuf zümrelerine bakıldığında bu zümrelere ait dervişlerin, müridlerin Mısır ve Suriye'de de teşkilatlanma çalışmalarına katıldıklarını bu beldelerde zaman zaman bulunan ünlü mutasavvıflardan anlamaktayız.

²⁶⁸ Ocak, a.g.e., s. 216.

SONUÇ

Yaptığımız araştırmalar neticesinde ulaştığımız sonuçlara göre, tarihimizde önemli bir yere sahip olan göçler çok çeşitli sebeplere dayanmakta ve g yaşayan toplumların dinamiklerini temelden etkilemektedir. Başta Anadolu Selçuklu Devleti'nin Mısır ve Suriye ile olan siyasi, askeri ve toplumsal ilişkileri; Anadolu ile Mısır ve Suriye arasında daha sonra gerçekleşecek olan göçlerin zeminini hazırlamıştır. nce Eyybiler, ardından da Memlklerin buralarda sağlam temellere dayanan bir siyasi istikrar kurmaları, Anadolu'nun dışına çıkan birçok insanın sığınağı olmasında birinci dereceden etkili olmuştur. nk Anadolu'da özellikle XIII. asrın ikinci yarısından itibaren kaos ortamı oluşmuş, Anadolu'dan kaçan insanlar dönemin güçlü devletleri olan Mısır ve Suriye'de hüküm süren Eyybiler, sonra da Memlklere sığınmışlardır. Bundan dolayı XIII. asırda Anadolu'dan uç bölgelerin ve Balkanların dışında Mısır ve Suriye bölgesine de gerçekleşmesinde, bu İslam beldelerinde sağlanan skn ve istikrar ortamının etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

XII. asır boyunca devletin güçlü olduğu zamanlarda Orta Asya, Horasan ve diğer doğu bölgelerinden Anadolu'ya göç etmiş olan âlim, mutasavvıf ve düşünürler, XIII. asrın ortalarında Alâeddin Keykubat'ın ölümünden sonra hızla dağılma ve kaos ortamına sürüklenmesiyle, Anadolu'dan Mısır ve Suriye'ye yoğun bir beyin g yaşanmaya başlamıştır. Daha nce Alâeddin Keykubat gibi devlet adamlarının tutumları Anadolu'ya önemli ilim adamlarının gelmesini sağlarken, Sadettin Köpek gibi devlet adamlarının Türkmenler zerindeki tutumu bu dalganın Anadolu dışına doğru yönelmesine neden olmuştur. Bu durum Anadolu'dan kaçışın en önemli faktörlerinden biridir.

Bundan daha önemlisi ise Moğol istilasının yarattığı korku, şiddet ve kaos ortamının gerek Anadolu'ya gerekse Anadolu dışına yaşanan glerde birinci derecede etkili olduğudur. Moğol ordularının istila ettikleri her yeri yakıp yıkmaları, ortada hemen hemen hiçbir eser koymamaları, bu asırda büyük bir sarsıntı meydana getirmiş, Anadolu'nun nüfus hareketliliğini hızlandırmıştır. Batıya doğru başlayan bu göçler aynı zamanda, Moğolların zulmünden kaçanların Mısır ve Suriye'ye yönelmelerine neden olmuştur. Sarı Saltık dervişleri, Ah dervişleri, Babaî ve Kalenderi dervişleri içinde yer alan ünlü alimler, mutasavvıflar ve düşünürler bu ortamdaki kaçmışlar ve eserlerini gittikleri şam ve Kahire gibi merkezlerde vcoda getirmişlerdir. Kösedağ savaşı ile birlikte bu durum zir-

veye çıkmıştır. Devlet artık yıkılma sürecine girince, Anadolu'daki Türkmenler Moğol hakimiyeti altında yaşamaktan kaçıp, Memlûkler gibi dönemin güçlü devletlerine sığınmışlardır. Bu göç edenler arasında Evhadi, Ekberî, Bektaşî ve Kübrevî birçok ilim adamının da olduğu bilinmektedir.

Zengî ve Eyyûbîler dönemi Suriye ve Mısır tarihi açısından medreseleşmenin ve tasavvuf tekkelerinin yaygın şekilde kurulduğunun zirveye çıktığı bir dönemdir. Kısa zaman içerisinde bu medreseler İslam dünyasının en ünlü alimlerini barındırmaya ve yetiştirmeye de başlamıştır. Dolayısıyla Moğol istilasından kaçanların yanında, bu ilim merkezlerinin cazibesi nedeniyle de göç edenler mevcuttur. Bu dönemde Anadolu'da da oldukça önemli ilim merkezleri bulunmakla birlikte Halep, Şam, Kahire gibi dönemin önde gelen ilim merkezlerinin cazibesi Anadolu'da bulunan birçok âlimin buralara yönelmelerine, tahsillerini ve eserlerini buralarda tamamlamalarında etkili olmuştur. Mısır ve Suriye'deki merkezlerde ünü bütün İslam dünyasına yayılmış müderrislerin, mürşidlerin bulunması bu beldelerin cazibe merkezi haline gelmesinde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Evhadü'd-din Kirmani, Sadreddin Konevi, Muhyiddin İbn Arabî gibi ünlü âlimlerin Anadolu'dan Suriye'ye tahsil amacıyla gitmeleri bu durumun en açık göstergesi olmuştur.

Bütün bunların yanında XIII. asırda dini ve tasavvufî zümrelerin toplu halde yoğun göç yaşadığı bir dönemdir. Gerek Anadolu'da, gerek Horasan'da oluşan tasavvuf cereyanlarının sadece Anadolu'da değil, Mısır ve Suriye'de de müridleri ve uzantıları bulunmaktaydı. Bu yoğun göç hareketi içinde bir takım dini ve tasavvufî zümrelerin toplu halde Anadolu'dan Mısır ve Suriye gibi İslam beldelerine yöneldikleri de ulaştığımız en önemli sonuçlardan biridir. Bu zümreler ferdi değil, kitlesel hareket etmişler, sahip oldukları tasavvuf cereyanlarını göç ettikleri beldelerde de yaymışlardır. Bunun en önemli örneğini ise, Evhadi, Ekberî, Ahî, Babaî, Haydarî, Vefaî gibi dervişlerin; gerek fikirlerini yaymak, gerek Anadolu'da oluşan kaos, gerekse de Sadreddin Konevi'nin yaptığı gibi, tavsiyeler neticesinde, tasavvufî zümreler toplu halde göç etmişlerdir.

KAYNAKÇA

- Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İçtimai Tarihi*, C. I. Barış yay., Ankara 1999.
- Aksarayî, Kerimü'd-din Mahmud, *Müsameretü'l-Ahbar*, çev. Mürsel Öztürk, TTK yay., Ankara 2000.
- Alptekin, Coşkun, "Anadolu Selçukluları", *D.G.B.İ.T.*, Çağ yay., İstanbul 1996.
- Arslantaş, Yüksel, "Memlük-Moğol Mücadelesi ve Orta Doğu Tarihine Etkileri", *Belle-ten*, TTK yay., Sa. 250, Ankara 2004, s. 775-782.
- Babinger, Franz -Fuad Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, İnsan yay., İstanbul 2000.
- Barkan, Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğunda Kolonizatör Türk Dervişleri", *Türkler*, C. IX, Yeni Türkiye yay., Ankara 2002, s. 128-142.
- Bayram, Mikail, *Ahî Evren ve Ahî Teşkilatının Kuruluşu*, Damla yay., Konya 1991.
- _____, "Bacıyan-ı Rum ve Fatma Bacı", *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, Kömen yay., s. 120-130.
- _____, "Danişmendoğulları Devleti'nin Dini Siyaseti", *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, Kömen yay., s. 18-26
- _____, *Destursuz Bağdan Üzüm Yiyenler*, Kömen yay., Ankara 2004, s. 115-125.
- _____, *Evhadiyye Hareketi*, S.Ü. Vakfı yay., Konya 1999, Önsöz.
- _____, *Evhadü'd-din Hamid el-Kirmani ve Menakıbnamesi*, Kardelen yay, İstanbul.
- _____, "Hacı Bektaş-ı Horasanî Hakkında Bazı Yeni Kaynaklar ve Yeni Bilgiler", *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, Kömen yay., Konya 2003, s. 140-148.
- _____, "Sadrü'd-din Konevi Kütüphanesi ve Kitapları", *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, Kömen yay., Konya 2003, s. 188-196.
- _____, "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Bazı Yörelere Arasındaki Farklı Kültürel Yapılanma ve Siyasi Boyutları", *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, Kömen yay., Konya 2003, s. 10-21.

- _____, “Selçuklular Zamanında Orta Anadolu’dan Batı Anadolu’ya Göçler”, *Uluslar arası Batı Anadolu Beylikleri Sempozyumu*, Kültür ve Turizm Bak. Yay., Balıkesir 2005, s. 111-121.
- _____, “Türkiye Selçukluları Devrinde Bilimsel Ortam”, *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, kömen yay., Konya 2003, s. 60-70.
- _____, “Türkiye Selçuklularında Devlet Yapısı”, *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, Kömen yay., Konya 2003, s. 35-43.
- _____, *Tarihin Işığında Nasreddin Hoca ve Ahî Evren*, Bayrak yay., İstanbul 2001.
- _____, “Türkiye Selçuklularında Devlet Yapısının Şekillenmesi”, *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, Kömen yay., Konya 2003, s. 41-52.
- Becker, C.H., “Mısır” İslam Ansiklopedisi, M.E.B. yay., İstanbul 1979, s. 210-221.
- Biçer, Ramazan, “Türk Düşünce Tarihinde Selçuklular Devrinin Yeri ve Önemi”, *Türkler*, C. V, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 510-124.
- Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 2000.
- Câmi, Abdurrahman, *Nefahâtü’l-Üns*, Terc: Lâmîi Çelebi, Marifet yay., İstanbul 2001.
- Çetin, Osman, “İskanlarla Anadolu’nun Türk Vatanı Haline Gelmesi”, *Türkler*, C.VI, Yeni Türkiye yay., Ankara 1999, s. 255-266.
- Demirci, Mustafa; Yusuf Baluken, “Ortaçağ Anadolu Şehirleri Literatürü”, Yüksek Lisans Semineri, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006
- Ebu’l-Ferec, Gregory, *Ebu’l-Ferec Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK yay, Ankara 1950.
- Ebu’l-Ferec-İbnü’l-İbrî, *Tarih-i Muhtasarü’l-Düvel*, çev. Şerafetin Yaltkaya, Maarif matbası, İstanbul 1941.
- Eflaki, Ahmet, *Menakıbü’l-Arifin*, C. I., s. 185-186.
- Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatler*, M.Ü.İ.F. yay., İstanbul 1994.
- Gebze Gazetesi. 12.07.2007. bkz. www.gebzegazetesi.com

- Gül, Muammer, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol Hakimiyeti*, Yeditepe yay., İstanbul 2005.
- Güzel, Abdurrahman, *Hacı Bektaş-ı Veli*, Güneş yay., İstanbul 1999.
- Hacıgökmen, M. Ali, "Anadolu Selçukluları Zamanında Sadreddin Konevi'nin Türkmen İsyanlarına Bakışı", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sel. Ün. Yay., Sa. 10, Konya 2001.
- Hodgson, M.G.S., *İslamın Serüveni*, İz yay., İstanbul 1975.
- İbn Âdim, *Buğyetü't-Taleb fi Tarihi Haleb*, editör: Ali Sevim, TTK yay., Ankara 1976.
- İbn Battuta, *Seyahatname*, Üçdal yay., İstanbul 2004.
- İbn Bibi, *Anadolu Selçukî Tarihi*, çev. Nuri Gençosman, Ankara 1941.
- İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z-zaman*, editör: Ali Sevim, A.Ü.D.T.C.F yay., Ankara 1968.
- İbn Hallikân, *Vefeyatü'l-Âyân*, (I-VIII) Beyrut 1978.
- İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, çev. Mehmet Keskin, Çağrı yay., İstanbul 2001.
- İbn Tağrıberdî, *Menhelü's-Safi*, Merkezi Tahkiki Tüvas, KAhîre 1984.
- Kallek, Cengiz, "İbnü'l-Cevzî", *DİA*, İstanbul 1999, C. XX, s. 536-548.
- Kılıç, M. Erol, "İbnü'l-Arabi", *DİA*, İstanbul 1999, C. XX, s. 490-499.
- Koprıman, Kazım Yaşar, *Mısır Memlûkleri Tarihi*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1989.
- _____, "Memlûkler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. IX, Çağ yay., İstanbul 1996, s. 431-442
- Kök, Bahaeddin, *Nureddin Mahmûd bin Zengî ve İslam Kurumları Tarihindeki Yeri*, İşaret yay., İstanbul 1992.
- Köseoğlu, Nevzat, *Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler*, Ötüken yay., İstanbul 1997.
- Madelung, Wilferd, "11. ve 13. Asırlarda Hanefî Alimlerin Orta Asya'dan Batıya Göçü" *Maturidilik*, haz. Sönmez Kutlu, Kitabiyat yay., Ankara 2003, s. 365-378.

- Merçil, Erdoğan, “Türkiye Selçukluları”, *Türkler*, C. VI, Yeni Türkiye yay., Ankara 1999, s. 515-523.
- Müneccimbaşı, Ahmed b. Lütfullah, *Camiü'd-Düvel*, çev. Ali Öngül, Akademi Kitabevi, İzmir 2000.
- Merçil, Erdoğan, “Türkiye Selçukluları”, *Türkler*, C. VI, Yeni Türkiye yay., Ankara 1999, s.513-527.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Babailer İsyanı*, dergah yay., İstanbul 1996.
- Ocak, A. Yaşar, *Sarı Saltık*, TTK yay., Ankara 2002.
- Öngören, Reşat, “Mevlana Celaleddin Rumi”, *DİA*, Ankara 2004, C. XXIX, s. 437-451.
- Özaydın, Abdülkerim, *İslam Tarihi*, C. VIII, Kayıhan yay., İstanbul 1994.
- _____, “İbn-i Bîbî”, *DİA*, İstanbul 1999, C. XXI.
- Özgel, İshak, “Büyük Selçuklular Döneminde Tefsir İlmi ve Müfessirler”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, V (2005) S. 2, s. 40-54.
- Özdemir, H. Ahmet, “Moğol İstilasının Sebepleri”, *Türkler*, C. 8, Yeni Türkiye yay., Ankara 1998, s. 280-299.
- Riyahî, Muhammed Emin, *Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı*, insan yay., İstanbul 1995, s. 40-52.
- Sevim, Ali -Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTK yay., Ankara 1995.
- Sümer, Faruk, *Yabanlu Pazarı*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı yay., İstanbul 1985
- Şeker, Mehmet, *Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması*, D.İ.B. yay., Ankara 1991.
- Şeşen, Ramazan, “Eyyübîler”, *DGBİT*, C.VII, Çağ yay, İstanbul 1996, s. 425-430.
- Taneri, Aydın, *Türkiye Selçuklularının Kültür Tarihi*, Bilge yay., Konya 1977.
- Tomar, Cengiz, “Mısır”, *DİA*, Ankara 2004, C. XXIX, s. 550-565.
- Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Dergah yay., İstanbul 1980.

Uyan, Abdüllatif, *Menkıbelerle İslam Meşhurları Ansiklopedisi*, C. II, Berekat yay., İstanbul 1983.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. I, TTK yay., Ankara 1984.

Yaltkaya, Şerafettin, *Baybars Tarihi*, İstanbul Maarif Matbaası, İstanbul 1941.

Yazıcı, Nesimi, *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*, TDV yay., Ankara 2002.

Yüksel, Emrullah, *Amidi'de Bilgi Teorisi*, İşaret yay., İstanbul 1991.

Zehebî, *Tarihü'l-İslam Ve Tabakatü'l-MeşAhîri Ve'l-A'lam*, Dımaşk 1927.

Zırıklî, Hayreddin, *el-âlam*, Beyrut 1969.